PRICES

OF THE

OXFORD POCKET CLASSICS.

	Paper.		Bound.	
	s.	*d.*	*s.*	*d.*
Æschylus	2	6	3	0
Aristophanes. 2 vols.	5	0	6	0
Aristotelis Ethica	1	6	2	0
Cæsar	2	0	2	6
Cicero De Officiis, de Senectute, et de Amicitiâ	1	6	2	0
Cornelius Nepos	1	0	1	4
Demosthenes de Corona et Æschines in Ctesiphontem	1	6	2	0
Euripides. 3 vols.	5	0	6	6
——— Tragœdiæ VI.	3	0	3	6
Herodotus. 2 vols.	5	0	6	0
Homeri Ilias	3	0	3	6
——— *Odyssea* ..			3	0
Horatius			2	0

	Paper. s.	d.	Bound. s.	d.
Juvenalis et Persius	1	0	1	6
Livius. 4 vols.	5	0	6	0
Lucanus	2	0	2	6
Lucretius	1	6	2	0
Phædrus	1	0	1	4
Sallustius	1	6	2	0
Sophocles	2	6	3	0
Tacitus. 2 vols.	4	0	5	0
Thucydides. 2 vols.	4	0	5	0
Virgilius	2	0	2	6
Xenophontis Memorabilia	1	0	1	4

Fifth Edition. 16*mo.* 6*d.*

THE LAWS OF THE GREEK ACCENTS.

By the Rev. JOHN GRIFFITHS.

Uniform with the Oxford Pocket Classics.

JOHN HENRY and JAMES PARKER, Oxford and Lond

M. TULLII CICERONIS

USCULARUM DISPUTATIONUM

LIBRI QUINQUE.

OXONII:
ANNES HENRICUS ET JACOBUS PARKER;
ET LONDINI, 377, STRAND.
M DCCC LVI.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBER PRIMUS.

DE CONTEMNENDA MORTE.

I. Quum defensionum laboribus senatoriisque muneribus aut omnino aut magna ex parte essem aliquando liberatus, retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quæ retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi: et, quum omnium artium, quæ ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina studio sapientiæ, quæ philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis literis illustrandum putavi. Non, quia philosophia Græcis et literis et doctoribus percipi non posset: sed meum semper judicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius quam Græcos, aut accepta ab illis fecisse meliora, quæ quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. Nam mores 2 et instituta vitæ resque domesticas ac familiares nos profecto et melius tuemur et lautius: rem vero publicam nostri *majores* certe melioribus temperaverunt et *institutis et legibus*. Quid loquar de re militari? in *qua quum virtute* nostri multum valuerunt, tum plus

etiam disciplina. Jam illa, quæ natura, non literis assecuti sunt, neque cum Græcia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum
3 majoribus nostris comparanda? Doctrina Græcia nos et omni literarum genere superabat: in quo erat facile vincere non repugnantes. Nam quum apud Græcos antiquissimum sit e doctis genus poetarum, si quidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo; serius poeticam nos accepimus: annis enim fere DX post Romam conditam Livius fabulam dedit, (C. Claudio, Cæci filio, M. Tuditano consulibus, anno ante natum Ennium: qui fuit major natu, quam Plautus,) et Nævius.

II. Sero igitur a nostris poetæ vel cogniti vel recepti. Quamquam est in Originibus, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus: honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in qua objecit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poetas duxisset. Duxerat autem consul ille in Ætoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poetis, eo minora studia fuerunt. Nec tamen, si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Græcorum
4 gloriæ responderunt. An censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos et Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloria; jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur. Summam eruditionem Græci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus. Igitur et Epaminondas, princeps, meo judicio, Græciæ, fidibus

præclare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ante annis, quum in epulis recusaret lyram, habitus est indoctior. Ergo in Græcia musici floruerunt, discebantque id omnes; nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. In summo apud illos honore geometria 5 fuit: itaque nihil mathematicis illustrius. At nos metiendi ratiocinandique utilitate hujus artis terminavimus modum.

III. At contra oratorem celeriter complexi sumus: nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum; post autem eruditum. Nam Galbam, Africanum, Lælium doctos fuisse traditum est: studiosum autem eum, qui his ætate anteibat, Catonem: post vero Lepidum, Carbonem, Gracchos: inde ita magnos nostram ad ætatem, ut non multum aut nihil omnino Græcis cederetur. Philosophia jacuit usque ad hanc ætatem, nec ullum habuit lumen literarum Latinarum; quæ illustranda et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi. In quo eo magis nobis est elaborandum, quod 6 multi jam esse Latini libri dicuntur scripti inconsiderate, ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis. Fieri autem potest, ut recte quis sentiat, et id, quod sentit, polite eloqui non possit: sed mandare quemquam literis cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperantur abutentis et otio et literis. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit præter eos, qui eamdem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriæ laudis nostra attulimus industria, multo studiosius *philosophiæ fontes* aperiemus, e quibus etiam illa manabant.

IV. Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientiæ

copia, quum motus esset Isocratis rhetoris gloria, dicere
etiam cœpit adolescentes docere, et prudentiam cum
eloquentia jungere: sic nobis placet, nec pristinum
dicendi studium deponere, et in hac majore et uberiore
arte versari. Hanc enim perfectam philosophiam sem-
per judicavi, quæ de maximis quæstionibus copiose
posset ornateque dicere: in quam exercitationem ita
nos studiose dedimus, ut jam etiam scholas Græcorum
more habere auderemus: ut nuper tuum post discessum
in Tusculano, quum essent complures mecum familiares,
tentavi, quid in eo genere possem. Ut enim antea
declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit: sic
hæc mihi nunc senilis est declamatio. Ponere jubebam,
de quo quis audire vellet: ad id aut sedens aut am-
8 bulans disputabam. Itaque dierum quinque scholas, ut
Græci appellant, in totidem libros contuli. Fiebat
autem ita, ut, quum is, qui audire vellet, dixisset, quid
sibi videretur, tum ego contra dicerem. Hæc est enim,
ut scis, vetus et Socratica ratio contra alterius opi-
nionem disserendi. Nam ita facillime, quid veri simil-
limum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. Sed
quo commodius disputationes nostræ explicentur, sic
eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur.
Ergo ita nascetur exordium.

9 V. A. Malum mihi videtur esse mors. M. Iisne, qui
mortui sunt, an iis, quibus moriendum est? A. Utris-
que. M. Est miserum igitur, quoniam malum. A.
Certe. M. Ergo et ii, quibus evenit jam, ut more-
rentur, et ii, quibus eventurum est, miseri. A. Mihi
ita videtur. M. Nemo ergo non miser. A. Prorsus
nemo. M. Et quidem, si tibi constare vis, omnes, qui-
cumque nati sunt eruntve, non solum miseri, sed etiam

semper miseri. Nam si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset: neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes: moriendum est enim omnibus: esset tamen miseriæ finis in morte. Quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. Necesse est enim, miseros esse eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicumque nati sunt. A. Ita prorsus existimo. 10
M. Dic, quæso: num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, transvectio Acherontis,

méntō summam aquam áttingens siti énecatus * Tántalu' ?

num illud, quod

Sisyphu' versat
saxum, sudans nitendo, neque proficit hilum ?

fortasse etiam inexorabiles judices, Minos et Rhadamanthus. Apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius, nec, quoniam apud Græcos judices res agetur, poteris adhibere Demosthenem: tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda. Hæc fortasse metuis, et idcirco mortem censes esse sempiternum malum.

VI. A. Adeone me delirare censes, ut sita esse credam? M. An tu hæc non credis? A. Minime vero. M. Male hercule narras. A. Cur? quæso. M. Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem. A. Quis 11
enim non in ejusmodi causa? aut quid negotii est, hæc poetarum et pictorum portenta convincere? M. Atqui pleni sunt libri philosophorum contra ista ipsa disserentium. A. Inepte sane. Quis est enim tam excors, quem ista moveant? M. Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. A. Ita prorsus existimo. M. Ubi ergo sunt ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? Si enim sunt, nusquam esse non possunt. A. Ego vero nusquam ess

illos puto. M. Igitur ne esse quidem. A. Prorsus isto modo: et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli
12 sunt. M. Jam mallem Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres. A. Qui tandem? M. Quem esse negas, eumdem esse dicis. Ubi est acumen tuum? Quum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse. A. Non sum ita hebes, ut istud dicam. M. Quid dicis igitur? A. Miserum esse verbi causa M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit: miserum Cn. Pompeium, qui tanta gloria sit orbatus: omnes denique miseros, qui hac luce careant. M. Revolveris eodem. Sint enim oportet, si miseri sunt. Tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. Si igitur non sunt, nihil possunt esse: ita ne miseri quidem sunt. A. Non dico fortasse etiam, quod sentio. Nam istud ipsum, non esse, quum fueris, miserrimum puto. M.
13 Quid? miserius, quam omnino numquam fuisse? Ita, qui nondum nati sunt, miseri jam sunt, qui non sunt: et non ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati. Ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. Tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere.

VII. A. Ita jocaris, quasi ego dicam eos miseros, qui nati non sunt, et non eos, qui mortui sunt. M. Esse ergo eos dicis. A. Immo, quia non sunt, quum fuerint, eo miseros esse. M. Pugnantia te loqui non vides? Quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? An tu, egressus porta Capena quum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? A. *Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, miseros esse, sed tantum, miseros*, ob id ipsum, quia non *sunt. M. Non dicis igitur, miser est M.* Crassus, sed

tantum, *miser M. Crassus.* A. Ita plane. M. Quasi 14
non necesse sit, quidquid isto modo pronunties, id aut esse aut non esse. An tu dialecticis ne imbutus quidem es? In primis enim hoc traditur: omne pronuntiatum (sic enim mihi in præsentia occurrit ut appellarem ἀξίωμα; utar post alio, si invenero melius:)—id ergo est pronuntiatum, quod est verum aut falsum. Quum dicis igitur, *miser M. Crassus:* aut hoc dicis, *miser est M. Crassus*, ut possit judicari, verum id falsumne sit: aut nihil dicis omnino. A. Age, jam concedo, non esse miseros, qui mortui sunt, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. Quid? qui vivimus, quum moriendum sit, nonne miseri sumus? Quæ enim potest in vita esse jucunditas, quum dies et noctes cogitandum sit, jam jamque esse moriendum?

VIII. M. Ecqui ergo intelligis, quantum mali de 15
humana conditione dejeceris? A. Quonam modo? M. Quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam et sempiternum malum haberemus in vita. Nunc video calcem: ad quam quum sit decursum, nihil sit præterea extimescendum. Sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. A. Quam? Non enim novi. M. Dicam, si potero, Latine. Scis enim me Græce loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Græco Latine. A. Et recte quidem. Sed quæ tandem est Epicharmi ista sententia? M.

émori noló: sed me esse mórtuum nihil æstimo.

A. Jam agnosco Græcum. Sed quoniam coegisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, *perfice, si potes*, ut ne moriendum quidem esse miserum *putem.* M. Jam istud quidem nihil negotii est: se

etiam majora molior. A. Quo modo hoc nihil negotii est? aut quæ sunt tandem ista majora? M. Quia, quoniam post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum: cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse malum est. Id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur. A. Uberius ista, quæso. Hæc enim spinosiora prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. Sed quæ sunt ea, quæ dicis te majora moliri? M. Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. A. Non postulo id quidem; aveo tamen audire. Ut enim non efficias, quod vis; tamen, mors ut malum non sit, efficies. Sed nihil te interpellabo. Continentem
17 orationem audire malo. M. Quid? si te rogavero aliquid, nonne respondebis? A. Superbum id quidem esset. Sed, nisi quid necesse erit, malo ne roges.

IX. M. Geram tibi morem, et ea, quæ vis, ut potero, explicabo, nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint et fixa, quæ dixero, sed ut homunculus unus e multis, probabilia conjectura sequens. Ultra enim quo progrediar, quam ut veri videam similia, non habeo. Certa dicent ii, qui et percipi ea posse dicunt, et se sapientes esse profitentur. A. Tu, ut videtur: nos ad audiendum parati sumus.

M. Mors igitur ipsa, quæ videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. Sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem. Sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum et corpus occidere, animumque in corpore exstingui. Qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. Aliis cor ipsum

animus videtur: ex quo *excordes, vecordes concordesque* dicuntur: et Nasica ille prudens, bis consul, *Corculum*, et

> egregie *cordatus* homo catus Æliu' Sextus.

Empedocles animum esse censet cordi suffusum san- 19
guinem. Aliis pars quædam cerebri visa est animi principatum tenere. Aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quamdam partem esse animum: sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem et locum. Animum autem alii animam, ut fere nostri declarant nomen. Nam et "agere animam," et "efflare" dicimus, et "animosos," et "bene animatos," et "ex animi sententia:" ipse autem animus ab "anima" dictus est. Zenoni Stoico animus ignis videtur.

X. Sed hæc quidem, quæ dixi, cor, sanguinem, cerebrum, animam, ignem vulgo: reliqua fere singuli, ut
multi ante veteres. Proxime autem Aristoxenus, musi- 20
cus idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quamdam, vel, ut in cantu et fidibus, quæ harmonia dicitur, sic ex corporis totius natura et figura varios motus cieri, tamquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum et explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram et quasi corpus negavit esse, verum numerum dixit esse, cujus vis, ut jam ante Pythagoræ visum erat, in natura maxima esset. Ejus doctor Plato triplicem finxit animum: cujus principatum, id est rationem, in capite sicut in arce posuit: et duas partes parere voluit, iram et cupiditatem: quas locis disclusit; iram in pectore, cupiditatem subter præcordia locavit.
Dicæarchus autem in eo sermone, quem 21
Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit:

duobus Pherecratem quemdam Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, disserentem inducit, nihil esse omnino animum, et hoc esse nomen totum inane, frustraque et animalia et animantes appellari; neque in homine inesse animum vel animam, nec in bestia: vimque omnem eam, qua vel agamus quid vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis æquabiliter esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quæ nulla sit, nec sit quidquam, nisi corpus unum et simplex, ita figura-
22 tum, ut temperatione naturæ vigeat et sentiat. Aristoteles longe omnibus (Platonem semper excipio) præstans et ingenio et diligentia, quum quatuor illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quamdam naturam censet esse, e qua sit mens. Cogitare enim et providere et discere et docere et invenire aliquid, et tam multa alia meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, lætari: hæc et similia eorum in horum quatuor generum inesse nullo putat. Quintum genus adhibet, vacans nomine: et sic ipsum animum ἐντελέχειαν appellat, novo nomine, quasi quamdam continuatam motionem et perennem.

XI. Nisi quæ me forte fugiunt, hæc sunt fere de animo sententiæ. Democritum enim, magnum quidem illum virum, sed levibus et rotundis corpusculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus. Nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba
23 conficiat. Harum sententiarum quæ vera sit, deus aliqui viderit: quæ veri simillima, magna quæstio est. Utrum igitur inter has sententias dijudicare malumus, an ad propositum redire? A. Cuperem equidem utrumque, si posset: sed est difficile confundere. Quare si, ut ista non disserantur, liberari mortis metu possumus, id agamus: sin id non potest, nisi hac quæstione ani-

morum explicata, nunc, si videtur, hoc; illud alias. M. Quod malle te intelligo, id puto esse commodius. Efficiet enim ratio, ut, quæcumque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum non sit, aut
sit bonum potius. Nam si cor aut sanguis aut cere- 24
brum est animus; certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore. Si anima est, fortasse dissipabitur: si ignis, exstinguetur: si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicæarcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest: pariter enim cum vita sensus amittitur: non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod intersit. Reliquorum sententiæ spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, quum e corporibus excesserint, in cælum, quasi in domicilium suum, pervenire. A. Me vero delectat: idque primum ita esse velim; deinde, etiam si non sit, mihi persuaderi tamen velim. M. Quid tibi ergo opera nostra opus est? Num eloquentia Platonem superare possumus? Evolve diligenter ejus eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres, nihil erit. A. Feci mehercule, et quidem sæpius, sed nescio quo modo, dum lego, assentior; quum posui librum et mecum ipse de immortalitate animorum cœpi cogitare,
assensio omnis illa elabitur. M. Quid hoc? dasne aut 25
manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? A. Do vero. M. Quid, si maneant? A. Beatos esse concedo. M. Si intereant? A. Non esse miseros, quoniam ne sint quidem, nam istud, coacti a te, paullo ante concessimus. M. Quo modo igitur, aut cur mortem malum tibi *videri dicis*, quæ aut beatos nos efficiet, *animis manentibus*, aut non miseros, sensu carentes?

XII. A. Expone igitur, nisi molestum est, primum,

animos, si potes, remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis, (est enim arduum,) docebis, carere omni malo mortem. Ego enim istud ipsum vereor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. M. Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus; quod in omnibus causis et debet et solet valere plurimum: et primum quidem omni antiquitate; quæ quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quæ erant vera, cer-
27 nebat. Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos Cascos appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitæ sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque quum multis aliis rebus, tum e pontificio jure et cærimoniis sepulcrorum intelligi licet; quas maximis ingeniis præditi nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione sanxissent, nisi hæreret in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quamdam quasi migrationem commutationemque vitæ, quæ in claris viris et feminis dux in cælum soleret esse, in
28 ceteris humi retineretur, et permaneret tamen. Ex hoc et nostrorum opinione

Romulus in cælo cum diis—agit ævom,

ut, famæ assentiens, dixit Ennius: et apud Græcos, indeque perlapsus ad nos et usque ad Oceanum, Hercules tantus et tam præsens habetur deus: hinc Liber, Semele natus, eademque famæ celebritate Tyndaridæ fratres: qui non modo adjutores in præliis victoriæ populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Λευκοθέα nominata a Græcis, *Matuta habetur* a nostris? Quid? totum prope cælum, *ne plures persequar,* nonne humano genere completum *est?*

XIII. Si vero scrutari vetera et ex his ea, quæ scrip- 29
tores Græci prodiderunt, eruere coner: ipsi illi majorum
gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cælum
reperientur. Quære, quorum demonstrantur sepulcra
in Græcia; reminiscere, quoniam es initiatus, quæ tra-
duntur mysteriis: tum denique, quam hoc late pateat,
intelliges. Sed qui nondum ea, quæ multis post annis
tractari cœpissent, physica didicissent, tantum sibi per-
suaserant, quantum natura admonente cognoverant: ra-
tiones et causas rerum non tenebant; visis quibusdam
sæpe movebantur, hisque maxime nocturnis, ut vide-
rentur ii, qui vita excesserant, vivere. Ut porro fir- 30
missimum hoc afferri videtur, cur deos esse credamus,
quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit im-
manis, cujus mentem non imbuerit deorum opinio:—
multi de diis prava sentiunt: (id enim vitioso more
effici solet:) omnes tamen esse vim et naturam divinam
arbitrantur: nec vero id collocutio hominum aut con-
sensus effecit: non institutis opinio est confirmata, non
legibus. Omni autem in re consensio omnium gentium
lex naturæ putanda est.—Quis est igitur, qui suorum
mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitæ
commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem; luctum
sustuleris. Nemo enim mæret suo incommodo. Do-
lent fortasse et anguntur: sed illa lugubris lamentatio
fletusque mærens ex eo est, quod eum, quem dileximus,
vitæ commodis privatum arbitramur, idque sentire. At-
que hoc ita sentimus natura duce, nulla ratione, nulla-
que doctrina.

XIV. Maximum vero argumentum est, naturam ip- 31
sam de immortalitate animorum tacitam judicare, quod
omnibus curæ sunt, et maximæ quidem, quæ post mor-
tem futura sint.

Serit
árbores, quæ álteri sæculo prósint,

ut ait ille in Synephebis: quid spectans, nisi etiam postera sæcula ad se pertinere? Ergo arbores serit diligens agricola, quarum aspiciet baccam ipse numquam: vir magnus leges, instituta, rempublicam non seret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia sig-
32 nificant, nisi nos futura etiam cogitare? Quid illud? num dubitas, quin specimen naturæ capi debeat ex optima quaque natura? Quæ est igitur melior in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines juvandos, tutandos conservandos arbitrantur? Abiit ad deos Hercules. Numquam abiisset, nisi, quum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Vetera jam ista et religione omnium consecrata.

XV. Quid in hac republica tot tantosque viros ob rempublicam interfectos cogitasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita terminaretur? Nemo umquam sine magna spe immortalitatis se pro patria of-
33 ferret ad mortem. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ, licuit, ne et vetera et externa quæram, mihi: sed nescio quomodo inhæret in mentibus quasi sæculorum quoddam augurium futurorum: idque in maximis ingeniis altissimisque animis et exsistit maxime et apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus et periculis vi-
34 veret? Loquor de principibus: quid poetæ? Nonne post mortem nobilitari volunt? Unde ergo illud?

Aspicite, o cives, senis Ennii imagini' formam.
Hic vestrûm pinxit maxuma facta patrum.

Mercedem gloriæ flagitat ab iis, quorum patres affecerat *gloria: idemque,*

Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu
faxit. Cur? Volito vivu' per ora virûm.

Sed quid poetas? Opifices post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervæ, quum inscribere non liceret? Quid? nostri philosophi—nonne in his ipsis libris, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt? Quod si 35
omnium consensus naturæ vox est, omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse aliquid, quod ad eos pertineat, qui vita cesserunt: nobis quoque idem existimandum est: et si, quorum aut ingenio aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sunt, cernere naturæ vim maxime: veri simile est, quum optimus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cujus is post mortem sensum sit habiturus.

XVI. Sed ut deos esse natura opinamur, qualesque 36
sint, ratione cognoscimus; sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium; qua in sede maneant, qualesque sint, ratione discendum est. Cujus ignoratio finxit inferos, easque formidines, quas tu contemnere non sine causa videbare. In terram enim cadentibus corporibus, hisque *humo* tectis, e quo dictum est *humari*, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. Quam eorum opinionem magni errores consecuti sunt: quos auxerunt poetæ. Frequens enim con- 37
sessus theatri, in quo sunt mulierculæ et pueri, movetur audiens tam grande carmen:

Adsum, atque advenió Acherunte, vix, via alta atque árdua,
Pér speluncas sáxis structas ásperis, pendéntibus,
Máximis; ubi rigida constat crássa caligo inferum.

Tantumque valuit error, qui mihi quidem jam sublatus videtur, ut, corpora cremata quum scirent, tamen ea

fieri apud inferos fingerent, quæ sine corporibus nec fieri possent, nec intelligi. Animos enim per se ipsos viventes non poterant mente complecti: formam aliquam figuramque quærebant. Inde Homeri tota νεκυία: inde ea, quæ meus amicus Appius νεκρομαντεῖα faciebat: inde in vicinia nostra Averni lacus,

úndе animæ excitántur obscura úmbra, aperto óstio
álti Acheruntis, sálso sanguine, mórtuorum imágines.

Has tamen imagines loqui volunt: quod fieri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium, laterum, pulmonum vi et figura potest. Nihil enim animo videre
38 poterant: ad oculos omnia referebant. Magni autem est ingenii, sevocare mentem a sensibus et cogitationem ab consuetudine abducere. Itaque credo equidem etiam alios tot sæculis: sed, quod literis exstet proditum *, Pherecydes Syrius primum dixit, animos hominum esse sempiternos: antiquus sane: fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem discipulus ejus Pythagoras maxime confirmavit: qui quum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Græciam quum honore disciplinæ, tum etiam auctoritate: multaque sæcula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

XVII. Sed redeo ad antiquos. Rationem illi sententiæ suæ non fere reddebant, nisi quid erat numeris
39 aut descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse et didicisse Pythagorea omnia, primumque de animorum æternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoram, sed rationem etiam attulisse. Quam, nisi quid dicis, prætermittamus et hanc totam spem immortalitatis relinquamus. *A. Ain tu? quum me in summam exspectationem adduxeris, deseris? Errare* mehercule malo cum Platone,

quem tu quanti facias, scio, et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire. M. Macte virtute! Ego 40
enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. Num igitur dubitamus [an], sicut pleraque, [sic et hoc?] (quamquam hoc quidem minime: persuadent enim mathematici;) terram in medio mundo sitam ad universi cæli complexum quasi puncti instar obtinere, quod κέντρον illi vocant: eam porro naturam esse quatuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita habeant inter se ac divisa momenta; [ut] terrena et humida suopte nutu et suo pondere ad pares angulos in terram et in mare ferantur; reliquæ duæ partes, una ignea, altera animalis, ut illæ superiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hæ rursum rectis lineis in cælestem locum subvolent, sive ipsa natura superiora appetente, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. Quæ quum constent, perspicuum debet esse, animos, quum e corpore excesserint, sive illi sint animales, id est spirabiles, sive ignei, in sublime ferri. Si vero aut numerus quidam sit animus, 41
quod subtiliter magis, quam dilucide dicitur, aut quinta illa non nominata magis, quam non intellecta natura: multo etiam integriora ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. Horum igitur aliquid animus est, nec tam vegeta mens aut in corde cerebrove aut in Empedocleo sanguine demersa jaceat.

XVIII. Dicæarchum vero cum Aristoxeno æquali et condiscipulo suo, doctos sane homines, omittamus: quorum alter ne condoluisse quidem umquam videtur, qui animum se habere non sentiat: alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad hæc transferre conetur. Harmoniam *autem* ex intervallis sonorum nosse possumus, *quorum varia* compositio etiam harmonias efficit

plures: membrorum vero situs et figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video: sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, hæc magistro concedat Aristoteli; canere ipse doceat. Bene enim illo proverbio Græcorum præcipitur,

Quam quísque norit ártem, in hac se exérceat!

42 Illam vero funditus ejiciamus individuorum corporum levium et rotundorum concursionem fortuitam: quam tamen Democritus concalefactam et spirabilem, id est animalem, esse voluit. Is autem animus, qui, si est horum quatuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum videri video Panætio, superiora capessat necesse est. Nihil enim habent hæc duo genera proni, et supera semper petunt. Ita, sive dissipantur, procul a terris id evenit: sive permanent et conservant habitum suum, hoc etiam magis necesse est ferantur ad cælum et ab his perrumpatur et dividatur crassus hic et concretus aër, qui est terræ proximus. Calidior est enim vel potius ardentior animus, quam est hic aer, quem modo dixi crassum atque concretum. Quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra, terreno principiorum genere confecta, ardore animi concalescunt.

43 XIX. Accedit, ut eo facilius animus evadat ex hoc aëre, quem sæpe jam appello, eumque perrumpat, quod nihil est animo velocius, nulla est celeritas, quæ possit cum animi celeritate contendere. Qui si permanet incorruptus suique similis: necesse est ita feratur, ut penetret et dividat omne cælum hoc, in quo nubes, imbres ventique coguntur: quod et humidum et caliginosum est propter exhalationes terræ. Quam regionem quum superavit animus naturamque sui similem contigit et agnovit; junctis ex anima tenui et ex ardore

solis temperato ignibus insistit et finem altius se effe-
rendi facit. Tum enim sui similem et levitatem et
calorem adeptus, tamquam paribus examinatus pon-
deribus, nullam in partem movetur, eaque ei demum
naturalis est sedes, quum ad sui simile penetravit, in
quo, nulla re egens, aletur et sustentabitur iisdem re-
bus, quibus astra sustentantur et aluntur. Quumque 44
corporis facibus inflammari soleamus ad omnes fere
cupiditates, eoque magis incendi, quod iis æmulemur,
qui ea habeant, quæ nos habere cupiamus: profecto
beati erimus, quum, corporibus relictis, et cupiditatum
et æmulationum erimus expertes: quodque nunc fa-
cimus, quum laxati curis sumus, ut spectare aliquid
velimus et visere, id multo tum faciemus liberius,
totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque
ponemus; propterea, quod et natura inest mentibus
nostris insatiabilis quædam cupiditas veri videndi, et
oræ ipsæ locorum illorum, quo pervenerimus, quo fa-
ciliorem nobis cognitionem rerum cælestium, eo ma-
jorem cognoscendi cupiditatem dabunt. Hæc enim 45
pulchritudo etiam in terris patriam illam et avitam (ut
ait Theophrastus) philosophiam, cognitionis cupiditate
incensam, excitavit. Præcipue vero fruentur ea, qui
tum etiam, quum has terras incolentes, circumfusi erant
caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant.

XX. Etenim si nunc aliquid assequi se putant, qui ostium Ponti viderunt et eas angustias, per quas penetravit ea, quæ est nominata

> Argó, quia Argivi in ea, delectí viri,
> vectí, petebant péllem inauratam árietis;

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

> *Europam Libyamque* rapax ubi dividit unda:

quod tandem spectaculum fore putamus, quum totam

terram contueri licebit, ejusque quum situm, formam,
circumscriptionem, tum et habitabiles regiones et rur-
sum omni cultu propter vim frigoris aut caloris va-
46 cantes? Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea,
quæ videmus: neque est enim ullus sensus in corpore;
sed, ut non solum physici docent, verum etiam medici,
qui ista aperta et patefacta viderunt, viæ quasi quædam
sunt ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi per-
foratæ. Itaque sæpe aut cogitatione, aut aliqua vi
morbi impediti, apertis atque integris et oculis et
auribus, nec videmus nec audimus: ut facile intelligi
possit, animum et videre et audire, non eas partes, quæ
quasi fenestræ sunt animi: quibus tamen sentire nihil
queat mens, nisi id agat et adsit. Quid, quod eadem
mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem,
saporem, calorem, odorem, sonum? quæ numquam quin-
que nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia re-
ferrentur, ut idem omnium judex solus esset. Atque
ea profecto tum multo puriora et dilucidiora cernentur,
47 quum, quo natura fert, liber animus pervenerit. Nam
nunc quidem, quamquam foramina illa, quæ patent ad
animum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata
est, tamen terrenis concretisque corporibus sunt inter-
septa quodammodo. Quum autem nihil erit præter
animum, nulla res objecta impediet, quo minus per-
cipiat, quale quidque sit.

XXI. Quamvis copiose hæc diceremus, si res pos-
tularet, quam multa, quam varia, quanta spectacula
48 animus in locis cælestibus esset habiturus. Quæ qui-
dem cogitans, soleo sæpe mirari nonnullorum inso-
lentiam philosophorum, qui naturæ cognitionem ad-
mirantur, ejusque inventori et principi gratias exsul-
tantes agunt, eumque venerantur, ut deum: liberatos

enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore sempiterno et diurno ac nocturno metu. Quo terrore? quo metu? Quæ est anus tam delira, quæ timeat ista, quæ vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

Acherúsia templa alta Orci . .
— — pallida Leti —
nubila ténebris loca!

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod hæc non timeat et quod falsa esse cognoverit? Ex quo intelligi potest, quam acuti natura sint, qui hæc sine doctrina credituri fuerint! Præclarum autem nescio quid adepti 49
sunt, quod didicerunt se, quum tempus mortis venisset, totos esse perituros. Quod ut ita sit, (nihil enim pugno), quid habet ista res aut lætabile aut gloriosum? Nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagoræ sit et Platonis vera sententia. Ut enim rationem Plato nullam afferret, (vide, quid homini tribuam:) ipsa auctoritate me frangeret. Tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

XXII. Sed plurimi contra nituntur, animosque, quasi 50
capite damnatos, morte mulctant: neque aliud est quidquam, cur incredibilis his animorum videatur æternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, et cogitatione comprehendere. Quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quæ conformatio, quæ magnitudo, qui locus: ut, si jam possent in homine vivo * cerni omnia, quæ nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur animus, an tanta sit ejus tenuitas, ut fugiat aciem. Hæc reputent isti, qui negant animum 51
sine corpore se intelligere posse. Videbunt, quem in ipso corpore intelligant. Mihi quidem naturam animi intuenti multo difficilior occurrit cogitatio multoque ob-

scurior, qualis animus in corpore sit, tamquam alienæ domi, quam qualis, quum exierit et in liberum cælum, quasi domum suam, venerit. Nisi enim, quod numquam vidimus, id quale sit, intelligere non possumus; certe et deum ipsum et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti possumus. Dicæarchus quidem et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum esse dixe-
52 runt. Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: et nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo, id præcipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus. Neque nos corpora sumus: neque ego, tibi hæc dicens, corpori tuo dico. Quum igitur, *nosce te*, dicit, hoc dicit, nosce animum tuum: nam corpus quidem quasi vas est aut aliquod animi receptaculum: ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. Hunc igitur nosse nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cujusdam animi præceptum, sic ut tributum deo sit.

53 Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciat: dic, quæso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? Ex quo illa ratio nata est Platonis, quæ a Socrate est in Phædro explicata, a me autem posita est in sexto libro de republica.

XXIII. "*Quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod se ipsum movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit; quinetiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi: principii autem*
54 *nulla est origo. Nam e principio oriuntur omnia:*

ipsum autem nulla ex re alia nasci potest. Nec enim esset id principium, quod gigneretur aliunde. Quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec a se aliud creabit, siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur. Id autem nec nasci potest nec mori: vel concidat omne cælum, omnisque terra consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua primo impulsa moveatur. Quum pateat igitur, æternum id esse, quod se ipsum moveat, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo. Quod autem est animal, id motu cietur interiore et suo. Nam hæc est propria natura animi atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ se ipsa semper moveat, neque nata certe est et æterna est."

Licet concurrant plebeii omnes philosophi, (sic enim ii, 55
qui a Platone et Socrate et ab ea familia dissident, appellandi videntur,) non modo nihil umquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri: quod quum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri: nec accidere posse, ut ipse umquam a se deseratur. Ex quo efficitur æternitas: nisi quid habes ad hæc. A. Ego vero facile sum passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire: ita isti faveo sententiæ.

XXIV. M. Quid illa tandem? num leviora censes? 56
quæ declarant inesse in animis hominum divina quædam? quæ, si cernerem, quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. Nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum et totius corporis figuram videor

posse dicere, unde concreta et quo modo facta sint:
animum ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum
viveremus, tam natura putarem hominis vitam susten-
tari, quam vitis, quam arboris. Hæc enim etiam dici-
mus vivere. Item si nihil haberet animus hominis, nisi
ut appeteret aut refugeret, id quoque esset ei commune
57 cum bestiis. Habet primum memoriam, et eam infi-
nitam rerum innumerabilium. Quam quidem Plato
recordationem esse vult superioris vitæ. Nam in illo
libro, qui inscribitur Menon, pusionem quemdam So-
crates interrogat quædam geometrica de dimensione
quadrati. Ad ea sic ille respondet, ut puer: et tamen
ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens
eodem perveniat, quo, si geometrica didicisset. Ex quo
effici vult Socrates, ut discere nihil aliud sit, nisi recor-
dari. Quem locum multo etiam accuratius explicat in
eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e
vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis
esse videatur, bene interroganti respondentem, decla-
rare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recog-
noscere: nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris
tot rerum atque tantarum insitas et quasi consignatas
in animis notiones, quas *ἐννοίας* vocant, haberemus, nisi
animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cog-
58 nitione viguisset. Quumque nihil esset, ut omnibus
locis a Platone disseritur, (nihil enim ille putat esse,
quod oriatur et intereat, idque solum esse, quod semper
tale sit, quale *ἰδέαν* appellat ille, nos *speciem*:) non po-
tuit animus hæc in corpore inclusus agnoscere: cognita
attulit. Ex quo tam multarum rerum cognitionis ad-
miratio tollitur. Neque ea plane videt animus, quum
repente in tam insolitum tamque perturbatum domi-
cilium immigravit, sed, quum se collegit atque recreavit,

tum agnoscit illa reminiscendo. Ita nihil aliud est dis- 59
cere, nisi recordari. Ego autem majore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde natam? Non quæro, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cyneas, quanta nuper Charmadas, quanta, qui modo fuit, Scepsius Metrodorus, quanta noster Hortensius: de communi hominum memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo majore studio et arte versantur: quorum quanta mens sit, difficile est existimare: ita multa meminerunt.

XXV. Quorsus igitur hæc spectat oratio? Quæ sit 60
illa vis et unde sit, intelligendum puto. Non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri nec atomorum. Anima sit animus ignisne, nescio: nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam. Illud, si ulla alia de re obscura affirmare possem, sive anima sive ignis sit animus, eum jurarem esse divinum. Quid enim? obsecro te, terrane tibi aut hoc nebuloso et caliginoso cælo aut sata aut concreta videtur tanta vis memoriæ? Si, quid sit hoc, non vides: at, quale sit, vides. Si
ne id quidem: at, quantum sit, profecto vides. Quid 61
igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo, tamquam in aliquod vas ea, quæ meminimus, infundantur? Absurdum id quidem. Qui enim fundus aut quæ talis animi figura intelligi potest? aut quæ tanta omnino capacitas? An imprimi, quasi ceram, animum putamus, et memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? Quæ possunt verborum, quæ rerum ipsarum esse vestigia? quæ porro tam immensa magnitudo, quæ *illa tam* multa possit effingere? Quid? *illa vis quæ tandem* est, quæ investigat occulta, quæ

inventio atque excogitatio dicitur? Ex hacne tibi terrena mortalique natura et caduca concreta ea videtur?
62 Aut qui primus, quod summæ sapientiæ Pythagoræ visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit et ad societatem vitæ convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis literarum notis terminavit? aut qui errantium stellarum cursus, regressiones institiones notavit? omnes magni; etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitæ, qui præsidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti et exculti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. Nam et auribus oblectatio magna parta est, inventa et temperata varietate et natura sonorum; et astra suspeximus, tum ea, quæ sunt infixa certis locis, tum illa non re, sed vocabulo errantia. Quorum conversiones omnesque motus qui animo vidit, is docuit similem animum
63 suum ejus esse, qui ea fabricatus esset in cælo. Nam quum Archimedes lunæ, solis, quinque errantium motus in sphæram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timæo mundum ædificavit, Platonis deus, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphæra quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari.

64 XXVI. Mihi vero ne hæc quidem notiora et illustriora carere vi divina videntur, ut ego aut poetam grave plenumque carmen sine cælesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine vi majore quadam fluere, abundantem sonantibus verbis uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater *artium, quid est* aliud, nisi, ut Plato ait, donum; ut *ego, inventum* deorum? Hæc nos primum ad illorum

cultum, deinde ad jus hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudivit; eademque ab animo, tamquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus. Prorsus hæc 65
divina mihi videtur vis, quæ tot res efficiat et tantas. Quid est enim memoria rerum et verborum? quid porro inventio? Profecto id, quo nec in deo quidquam majus intelligi potest. Non enim ambrosia deos, aut nectare, aut juventate pocula ministrante lætari arbitror, nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum ait propter formam, ut Jovi bibere ministraret: non justa causa, cur Laomedonti tanta fieret injuria. Fingebat hæc Homerus, et humana ad deos transferebat: divina mallem ad nos. Quæ autem divina? Vigere, sapere, invenire, meminisse. Ergo animus, ut ego dico, divinus est; ut Euripides audet dicere, deus: et quidem, si deus aut anima aut ignis est, idem est animus hominis. Nam ut illa natura cælestis et terra vacat et humore, sic utriusque harum rerum humanus animus est expers. Sin autem est quinta quædam natura, ab Aristotele inducta primum: hæc et deorum est et animorum.

XXVII. Hanc nos sententiam secuti, his ipsis verbis 66
in consolatione hæc expressimus. "*Animorum nulla in terris origo inveniri potest. Nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur: nihil ne aut humidum quidem, aut flabile aut igneum. His enim in naturis nihil inest, quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quod et præterita teneat et futura* provideat et com*plecti possit præsentia: quæ sola* divina sunt, nec in*venietur umquam, unde ad hominem* venire possint nisi

a deo. Singularis est igitur quædam natura atque vis animi, sejuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita, quidquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vivit, quod viget, cæleste et divinum, ob eamque rem æternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam et libera, segregata ab omni concretione mortali, omniaque sentiens et movens, ipsaque prædita motu
67 *sempiterno.*" Hoc e genere atque eadem e natura est humana mens.

Ubi igitur, aut qualis est ista mens? Ubi tua aut qualis? potesne dicere? an, si omnia ad intelligendum non habeo, quæ habere vellem, ne iis quidem, quæ habeo, mihi per te uti licebit? Non valet tantum animus, ut sese ipse videat. At, ut oculus, sic animus, se non videns, alia cernit. Non videt autem, quod minimum est, formam suam. Fortasse! quamquam id quoque: sed relinquamus: vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Hæc magna, hæc divina, hæc sempiterna sunt. Qua facie quidem sit aut ubi habitet, ne quærendum quidem est.

68 XXVIII. Ut, quum videmus speciem primum candoremque cæli: deinde conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum et ad temperationem corporum aptas, eorumque omnium moderatorem et ducem solem; lunamque accretione et deminutione luminis, quasi fastorum notis, signantem dies; tum in eodem orbe, in XII partes distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime servantes, *disparibus inter se* motibus, nocturnamque cæli formam *undique sideribus* ornatam; tum globum terræ emi-

nentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem et cultum: quarum altera, quam nos incolimus,

sub áxe posita ad stéllas septem, unde hórrifer
aquilónis stridor gélidas molitúr nives;

altera australis, ignota nobis, quam vocant Græci ἀντίχθονα: ceteras partes incultas, quod aut frigore rigeant 69
aut urantur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

cælum nitescere, árbores frondéscere,
vités lætificæ pámpinis pubéscere,
ramí baccarum ubértate incurvéscere,
segetés largiri frúges, florere ómnia,
fontés scatere, herbis práta convestírier:

tum multitudinem pecudum, partim ad vescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora vestienda; hominemque ipsum quasi contemplatorem cæli ac deorum ipsorumque cultorem; atque hominis utilitati agros omnes et maria parentia:
—hæc igitur et alia innumerabilia quum cernimus, 70
possumusne dubitare, quin his præsit aliquis vel effector, si hæc nata sunt, ut Platoni videtur; vel, si semper fuerunt, ut Aristoteli placet, moderator tanti operis et muneris? Sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides: tamen, ut deum agnoscis ex operibus ejus, sic ex memoria rerum et inventione, et celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis vim divinam mentis agnoscito.

XXIX. In quo igitur loco est? Credo equidem in capite; et, cur credam, afferre possum. Sed alias: nunc ubiubi sit animus, certe quidem in te est. Quæ est ei natura? *Propria*, puto, et sua. Sed fac igneum, fac *spirabilem: nihil ad* id, de quo agimus. Illud modo

videto, ut deum noris, etsi ejus ignores et locum et faciem, sic animum tibi tuum notum esse oportere,
71 etiam si ignores et locum et formam. In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod quum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest: nec interire igitur. Est enim interitus quasi discessus, et secretio ac diremptus earum partium, quæ ante interitum junctione aliqua tenebantur.

His et talibus rationibus adductus, Socrates nec patronum quæsivit ad judicium capitis, nec judicibus supplex fuit: adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia: et supremo vitæ die de hoc ipso multa disseruit, et paucis ante diebus, quum facile posset educi e custodia, noluit; et quum pæne in manu jam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in cælum videretur escendere.

72 XXX. Ita enim censebat, itaque disseruit: duas esse vias, duplicesque cursus animorum e corpore excedentium. Nam qui se humanis vitiis contaminavissent, et se totos libidinibus dedidissent, quibus cæcati vel domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent, vel republica violanda fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum: qui autem se integros castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab his semper sevocassent, essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum, his ad illos, a quibus
73 essent profecti, reditum facilem patere. Itaque commemorat, ut cygni, qui non sine causa Apollini dicati

sint, sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes, quid in morte boni sit, cum cantu et voluptate moriantur: sic omnibus et bonis et doctis esse faciendum. Nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis sæpe usu venit, qui [quum] acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut aspectum omnino amitterent: sic mentis acies, seipsa intuens, nonnumquam hebescit; ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspectans, hæsitans, multa adversa reverens, tamquam in rate, in mari immenso nostra vehitur oratio.
Sed hæc et vetera et a Græcis. Cato autem sic abiit e 74
vita, ut causam moriendi nactum se esse gauderet. Vetat enim dominans ille in nobis deus, injussu hinc nos suo demigrare: quum vero causam justam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, sæpe multis: næ ille, medius fidius, vir sapiens lætus ex his tenebris in lucem illam excesserit. Nec tamen illa vincla carceris ruperit: leges enim vetant; sed tamquam a magistratu aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus atque emissus exierit. Tota enim philosophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis est.

XXXI. Nam quid aliud agimus, quum a voluptate, id 75
est a corpore, quum a re familiari, quæ est ministra et famula corporis, quum a republica, quum a negotio omni sevocamus animum? Quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad seipsum advocamus, secum esse cogimus maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum nec quidquam aliud est, quam emori discere. Quare hoc commentemur, mihi crede, disjungamusque nos a corporibus, id est, consuescamus mori. Hoc et, dum erimus in terris, erit illi cœlesti

vitæ simile: et, quum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. Nam qui in compedibus, corporis semper fuerunt, etiam quum soluti sunt, tardius ingrediuntur; ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt. Quo quum venerimus, tum denique vivemus. Nam hæc quidem vita mors est: quam lamentari possem, si liberet.

76 A. Satis tu quidem in consolatione es lamentatus: quam quum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero modo auditis, multo magis. M. Veniet tempus, et quidem celeriter, et sive retractabis sive properabis: volat enim ætas. Tantum autem abest ab eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit, non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius: si quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus. A. Quid refert? Adsunt enim, qui hæc non probent. M. Ego autem numquam ita te in hoc sermone dimittam, ulla ut ratione mors tibi videri malum
77 possit. A. Qui potest, quum ista cognoverim? M. Qui possit, rogas? Catervæ veniunt contra dicentium, non solum Epicureorum, quos equidem non despicio: sed nescio quo modo doctissimus quisque, acerrime autem deliciæ meæ, Dicæarchus, contra hanc immortalitatem disseruit. Is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mytilenis sermo habetur: in quibus vult efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tamquam cornicibus; diu mansuros aiunt animos; semper, negant.

XXXII. Numne vis igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non sit in malis? A. Ut videtur: sed me
78 nemo de immortalitate depellet. M. Laudo id quidem: etsi nihil nimis oportet confidere. Movemur enim sæpe aliquo acute concluso, labamus mutamusque sententiam

clarioribus etiam in rebus. In his est enim aliqua obscuritas. Id igitur si acciderit, simus armati. A. Sane quidem: sed, ne accidat, providebo.

M. Numquid igitur est causæ, quin amicos nostros Stoicos dimittamus? eos dico, qui aiunt animos manere, e corpore quum excesserint, sed non semper. A. Istos vero: qui, quod tota in hac causa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore vacantem: illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed eo concesso, quod volunt, consequens, id certe non dant, ut, quum diu permanserit, ne intereat. M. Bene reprehendis: et se isto modo res habet. Credamus igitur 79
Panætio, a Platone suo dissentienti? Quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, hujus hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. Vult enim, quod nemo negat, quidquid natum sit, interire: nasci autem animos, quod declaret eorum similitudo, qui procreentur: quæ etiam in ingeniis, non solum in corporibus, appareat. Alteram autem affert rationem: nihil esse, quod doleat, quin id ægrum esse quoque possit: quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum; dolere autem animos; ergo etiam interire.

XXXIII. Hæc refelli possunt. Sunt enim ignorantis, 80
quum de æternitate animorum dicatur, de mente dici, quæ omni turbido motu semper vacet, non de partibus iis, in quibus ægritudines, iræ, libidinesque versentur: quas is, contra quem hæc dicuntur, semotas a mente et disclusas putat. Jam similitudo magis apparet in bestiis: quarum animi sunt rationis expertes. Hominum *autem similitudo* in corporum figura magis exstat: *et ipsi animi, magni* refert, quali in corpore locati sint.

Multa enim e corpore exsistunt, quæ acuant men multa, quæ obtundant. Aristoteles quidem ait o ingeniosos melancholicos esse: ut ego me tardi esse non moleste feram. Enumerat multos: i quasi constet, rationem, cur ita fiat, affert. Q tanta vis est ad habitum mentis in iis, quæ gigni in corpore: (ea sunt autem, quæcumque sunt, similitudinem faciunt:) nihil necessitatis affert,
81 nascatur animi similitudo. Omitto dissimilitu Vellem adesse posset Panætius: (vixit cum Afric quærerem ex eo, cujus suorum similis fuisset Af fratris nepos, facie vel patris, vita omnium perdit ita similis, ut esset facile deterrimus. Cujus similis P. Crassi, et sapientis et eloquentis et hominis, nepos multorumque aliorum virorum clar quos nihil attinet nominare, nepotes et filii. Sed agimus? Oblitine sumus, hoc nunc nobis esse p situm, quum satis de æternitate dixissemus, interirent quidem animi, quidquam mali esse in m A. Ego vero memineram: sed te de æternitate dice aberrare a proposito facile patiebar.

82 XXXIV. M. Video te alte spectare et velle in c migrare. A. Spero fore, ut contingat id nobis. fac, ut isti volunt, animos non remanere post mo vides nos, si ita sit, privari spe beatioris vitæ. M. vero quid affert ista sententia? Fac enim sic an interire, ut corpus: num igitur aliquis dolor aut o post mortem sensus in corpore est? Nemo id q dicit; etsi Democritum insimulat Epicurus; Demo negant. Ne in animo quidem igitur sensus ren Ipse enim nusquam est. Ubi igitur malum est; *niam nihil tertium est?* An, quoniam ipse anim *cessus a corpore non fit sine dolore?* Ut cred

esse, quam est id exiguum! Et falsum esse arbitror: et fit plerumque sine sensu; nonnunquam etiam cum voluptate: totumque hoc leve est, qualecumque est; fit enim ad punctum temporis. Illud angit, vel potius 83
excruciat, discessus ab omnibus iis, quæ sunt bona in vita. Vide, ne a malis dici verius possit. Quid ego nunc lugeam vitam hominum? Vere et jure possum. Sed quid necesse est, quum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? Fecimus hoc in eo libro, in quo nosmetipsos, quantum potuimus, consolati sumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis; verum si quærimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemæo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi, his auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. Callimachi quidem 84
epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est: quem ait, quum nihil ei accidisset adversi, e muro se in mare abjecisse, lecto Platonis libro. Ejus autem, quem dixi, Hegesiæ liber est, ἀποκαρτερῶν, quod a vita quidem per inediam discedens revocatur ab amicis: quibus respondens, vitæ humanæ enumerat incommoda. Possem idem facere; etsi minus, quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios: etiamne nobis expedit? qui et domesticis et forensibus solatiis ornamentisque privati, certe, si ante occidissemus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset.

XXXV. Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nul- 85
lum a fortuna vulnus acceperit: Metellus ille, honoratis quatuor filiis; at quinquaginta Priamus; e quibus septem et decem justa uxore nati. In utroque eamdem habuit *fortuna potestatem*; sed usa in altero est. Metellum *enim multi filii*, filiæ, nepotes, neptes in rogum impo-

suerunt: Priamum tanta progenie orbatum, quum i aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si viv filiis, incolumi regno occidisset;

— — adstante ope bárbarica
tectís cælatis láqueatis:

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? Tu profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisse nec tam flebiliter illa canerentur,

Hæc ómnia vidi inflámmari,
Priamó vi vitam evítari,
Jovis áram sanguine túrpari.

Quasi vero ista vi quidquam tum potuerit ei meliu accidere! Quod si ante occidisset, tum eventum om nino amisisset: hoc autem tempore sensum amisit ma
86 lorum. Pompeio nostro familiari, quum graviter ægrc tasset Neapoli, melius est factum. Coronati Neapolitar fuerunt; nimirum etiam Puteolani; vulgo ex oppidi publice gratulabantur. Ineptum sane negotium e Græculum; sed tamen fortunatum. Utrum igitur, s tum esset exstinctus, a bonis rebus, an a malis dis cessisset? Certe a miseris. Non enim cum socer bellum gessisset; non imparatus arma sumpsisset; no domum reliquisset; non ex Italia fugisset; non, ex ercitu amisso, nudus in servorum ferrum et manu incidisset; non liberi defleti; non fortunæ omnes a victoribus possiderentur. Qui, si mortem tum obisset in amplissimis fortunis occidisset: is propagatione vita quot, quantas, quam incredibiles hausit calamitates!

XXXVI. Hæc morte effugiuntur, etiam si non eve nerint, tamen quia possunt evenire: sed homines ea sib accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam: perinde quasi aut plures fortunati sint, qua

infelices; aut certi quidquam sit in rebus humanis; aut sperare sit prudentius, quam timere. Sed hoc ipsum 87
concedatur, bonis rebus homines morte privari. Ergo etiam carere mortuos vitæ commodis, idque esse miserum? Certe ita dicant necesse est. An potest is, qui non est, re ulla *carere?* Triste enim est nomen ipsum *carendi*, quia subjicitur hæc vis: habuit, non habet: desiderat, requirit, indiget. Hæc, opinor, incommoda sunt carentis. Caret oculis, odiosa cæcitas; liberis, orbitas. Valet hoc in vivis: mortuorum autem non modo vitæ commodis, sed ne vita quidem ipsa quisquam caret. De mortuis loquor, qui nulli sunt. Nos, qui sumus, num, etsi cornibus caremus aut pennis, sit, qui id dixerit? Certe nemo. Quid ita? Quia, quum id non habeas, quod tibi nec usu nec natura sit aptum, non careas, etiam si sentias te non habere. Hoc pre- 88
mendum etiam atque etiam est argumentum, confirmato illo, de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. Hoc igitur probe stabilito et fixo, illud excutiendum est, ut sciatur, quid sit *carere*, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. *Carere* igitur hoc significat, egere eo, quod habere velis. Inest enim velle in carendo, nisi quum sic, tamquam in febri, dicitur, alia quadam notione verbi. Dicitur enim alio modo etiam *carere*, quum aliquid non habeas et non habere te sentias, etiam si id facile patiare. *Carere* in malo non dicitur: nec enim esset dolendum. Dicitur illud, bono *carere*, quod est malum. Sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget: sed in vivo intelligi tamen potest, regno te carere: dici autem hoc in te satis subtiliter non potest; posset in Tarquinio, quum regno esset expulsus: at in mortuo ne intelligi

quidem [potest]. Carere enim, sentientis est: nec sensus in mortuo: ne *carere* quidem igitur in mortuo est.

89 XXXVII. Quamquam quid opus est in hoc philosophari, quum rem non magno opere philosophia egere videamus? Quoties non modo ductores nostri, sed universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt! Quæ quidem si timeretur, non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in prælio concidisset; non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos se hostium telis objecissent; non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paullum et Geminum Cannæ, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miser hodie? Ne tum quidem post spiritum extremum: nec enim potest esse miser
90 quisquam sensu perempto. At id ipsum odiosum est sine sensu esse.—Odiosum, si id esset carere. Quum vero perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit: quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? Quamquam hoc quidem nimis sæpe: sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio ex metu mortis. Qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo et corpore consumpto totoque animante deleto, et facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil, is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui numquam fuerit, et regem Agamemnonem nihil interesse, nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, illo vivo, fecerim Romam captam. Cur igitur et Camillus doleret, si hæc post trecentos et quinquaginta fere annos eventura *putaret? et ego doleam,* si ad decem millia annorum *gentem aliquam* urbe[m] nostra[m] potituram putem?

Quia tanta caritas patriæ est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur.

XXXVIII. Itaque non deterret sapientem mors, quæ 91
propter incertos casus quotidie imminet, propter brevitatem vitæ numquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus reipublicæ suisque consulat et posteritatem ipsam, cujus sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam mortalem esse animum, judicantem æterna moliri, non gloriæ cupiditate, quam sensurus non sit, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. Natura vero sic se habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors; ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. In quo quid potest esse mali, quum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? Alteri nulli sunt, alteros non
attingit. Quam qui leviorem faciunt, somni simillimam 92
volunt esse: quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, quum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. Ne sues quidem id velint, non modo ipse. Endymion vero, si fabulas audire volumus, ut, nescio quando, in Latmo obdormivit, qui est mons Cariæ, nondum, opinor, est experrectus. Num igitur eum curare censes, quum Luna laboret, a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur? Quid curet autem, qui se sentit quidem? Habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis. Et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, quum in ejus simulacro videas esse nullum sensum?

XXXIX. Pellantur ergo istæ ineptiæ pæne aniles, 93
ante tempus mori miserum esse. Quod tandem tempus? Naturæne? At ea quidem dedit usuram vitæ, tam-

quam pecuniæ, nulla præstituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, quum vult? Ea enim conditione acceperas. Iidem, si puer parvus occidit, æquo animo ferendum putant: si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquiunt, vitæ suavitatem: hic autem jam sperabat magna, quibus frui cœperat. At id quidem ipsum in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere: cur in vita secus? Quamquam non male ait Callimachus, *multo sæpius lacrimasse Priamum, quam Troilum.* Eorum autem, qui exacta ætate moriuntur, fortuna lau-
94 datur. Cur? nam, reor, non ullis, si vita longior daretur, posset esse jucundior. Nihil est enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut cetera auferat, affert certe senectus. Quæ vero ætas longa est? aut quid omnino homini longum? Nonne

módo pueros, modo ádolescentes, in cursu, a tergo ínsequens,
néc opinantes ássecuta est

senectus? Sed quia ultra nihil habemus, hoc longum dicimus. Omnia ista, perinde ut cuique data sunt pro rata parte, ita longa aut brevia dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui ab Europæ parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quæ unum diem vivant. Ex his igitur, hora octava, quæ mortua est, provecta ætate mortua est: quæ vero occidente sole, decrepita; eo magis, si etiam solstitiali die. Confer nostram longissimam ætatem cum æternitate; in eadem propemodum brevitate, qua illæ bestiolæ, reperiemur.

95 XL. Contemnamus igitur omnes ineptias: (quod *enim lenius huic levitati* nomen imponam?) totam*que vim bene vivendi* in animi robore ac magnitudin

et in omnium rerum humanarum contemptione ac despicientia, et in omni virtute ponamus. Nam nunc quidem cogitationibus mollissimis effeminamur, ut, si ante mors adventet, quam Chaldæorum promissa consecuti simus, spoliati magnis quibusdam bonis, illusi destitutique videamur. Quod si exspectando et desi- 96
derando pendemus animis, cruciamur, angimur: pro dii immortales! quam iter illud jucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! Quam me delectat Theramenes! quam elato animo est! Etsi enim flemus, quum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. Qui quum, conjectus in carcerem triginta jussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo ejecit, ut id resonaret, quo sonitu reddito, arridens, *Propino*, inquit, *hoc pulcro Critiæ*, qui in eum fuerat tæterrimus. Græci enim in conviviis solent nominare, cui poculum traditari sint. Lusit vir egregius extremo spiritu, quum jam præcordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, cui venenum præbiberat, mortem est eam auguratus, quæ brevi consecuta est. Quis hanc animi maximi æqui- 97
tatem in ipsa morte laudaret, si mortem malum judicaret? Vadit in eumdem carcerem atque in eumdem paucis post annis scyphum Socrates, eodem scelere judicum, quo tyrannorum Theramenes. Quæ est igitur ejus oratio, qua facit eum Plato usum apud judices, jam morte mulctatum?

XLI. "*Magna me*, inquit, *spes tenet*, *judices*, *bene mihi evenire*, *quod mittar ad mortem*. *Necesse est enim*, *sit alterum de duobus; ut aut sensus omnino omnes mors auferat*, *aut in alium quemdam locum ex his locis morte migretur*. *Quamobrem*, *sive sensus exstinguitur morsque ei somno similis est*, *qui nonnumquam etiam*

sine visis somniorum placatissimam quietem affert: dii boni! quid lucri est emori! aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur; cui si similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis, quis me beatior?
98 *Sin vera sunt, quæ dicuntur, migrationem esse mortem in eas oras, quas, qui e vita excesserunt, incolunt: id multo jam beatius est, te, quum ab iis, qui se judicum numero haberi volunt, evaseris, ad eos venire, qui vere judices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Æacum, Triptolemum: convenireque eos, qui juste et cum fide vixerint. Hæc peregrinatio mediocris vobis videri potest? Ut vero colloqui cum Orpheo, Musæo, Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem æstimatis? Equidem sæpe emori, si fieri posset, vellem, ut ea, quæ dico, mihi liceret invenire. Quanta delectatione autem afficerer, quum Palamedem, quum Ajacem, quum alios, judicio iniquo circumventos, convenirem? Tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Trojam, et Ulixi Sisyphique prudentiam: nec ob eam rem, quum hæc exquirerem, sicut hic faciebam, capite damnarer. Ne vos quidem judices,*
99 *ii, qui me absolvistis, mortem timueritis. Nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire potest, nec vivo nec mortuo: nec umquam ejus res a diis immortalibus negligentur. Nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. Nec vero ego iis, a quibus accusatus sum, aut a quibus condemnatus, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt.*" Et hæc quidem hoc modo. Nihil autem melius extremo: "*Sed tempus est,*" inquit, "*jam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. Utrum autem sit melius, dii immortales sciunt: hominem quidem scire arbitror neminem.*

XLII. Næ ego haud paullo hunc animum malim,

quam eorum omnium fortunas, qui de hoc judicaverunt. Etsi, quod præter deos negat scire quemquam, id scit ipse, utrum melius sit. Nam dixit ante. Sed suum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. Nos autem 100
teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus : intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. Nam vitæ miseræ mors finis esse videtur; mors si est misera, miseriæ finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem aut Theramenem, præstantes viros virtutis et sapientiæ gloria, commemoro, quum Lacedæmonius quidam, cujus ne nomen quidem proditum est, mortem tanto opere contempserit, ut, quum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, et esset vultu hilari atque læto, dixissetque ei quidam inimicus, "Contemnisne leges Lycurgi?" responderit: "Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea pœna mulctaverit, quam sine mutuatione et sine versura possem dissolvere." O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. Tales innumerabiles nostra civitas 101
tulit. Sed quid duces et principes nominem, quum legiones scribat Cato sæpe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedæmonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

"Dic hospes Spartæ, nos te hic vidisse jacentes,
dum sanctis patriæ legibus obsequimur."

Quid ille dux Leonidas dicit? *Pergite animo forti, Lacedæmonii: hodie apud inferos fortasse cœnabimus.* Fuit hæc gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant. E quibus unus, quum Perses hostis in colloquio dixisset glorians: "*Solem præ jaculorum multitudine et sagittarum non videbitis: In umbra igitur*, inquit, *pugnabimus.*" Viros commemoro. Qualis tandem Lacæna? 10

quæ quum filium in prælium misisset, et interfectum audisset, *Idcirco*, inquit, *genueram, ut esset, qui pro patria mortem non dubitaret occumbere.*

XLIII. Esto: fortes et duri Spartiatæ: magnam habet vim reipublicæ disciplina. Quid? Cyrenæum Theodorum, philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui quum Lysimachus rex crucem minaretur, "*Istis quæso,*" inquit, "*ista horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil interest, humine, an sublime putrescat.*"

Cujus hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione et sepultura dicendum existimem: rem non difficilem, iis præsertim cognitis, quæ de nihil sentiendo paullo ante dicta sunt. De qua Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in quo moritur: de quo
103 jam tam multa diximus. Quum enim de immortalitate animorum disputavisset, et jam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum sepeliri vellet, "*Multam vero,*" inquit, "*operam, amici, frustra consumpsi. Critoni enim nostro non persuasi, me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. Verumtamen, Crito, si me assequi potueris aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur, sepelito. Sed, mihi crede, nemo me vestrum, quum hinc excessero, consequetur.*" Præclare id quidem, qui et amico permiserit, et se ostenderit de hoc
104 toto genere nihil laborare. Durior Diogenes, et is quidem idem sentiens, sed, ut Cynicus, asperius, projici se jussit inhumatum. Tum amici, "Volucribusne et feris?" "Minime vero," inquit: "sed bacillum propter me, quo abigam, ponitote." "Qui poteris? illi: non enim senties."—Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti? Præclare Anaxagoras: qui, quum Lampsaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset, auferri: nihil necesse est,

inquit: undique enim ad inferos tantumdem vitæ est. Totaque de ratione humationis unum tenendum est, ad corpus illam pertinere, sive occiderit animus, sive vigeat. In corpore autem perspicuum est, vel exstincto animo vel elapso, nullum residere sensum.

XLIV. Sed plena errorum sunt omnia. Trahit Hec- 105
torem ad currum religatum Achilles: lacerari eum et sentire, credo, putat. Ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur. At illa, sicut acerbissimam rem, mæret:

> Vidí, videre quód me passa ægérrime,
> Hectórem quadrijugó curru raptárier.

Quem Hectorem? aut quamdiu ille erit Hector? Melius Accius, et aliquando sapiens Achilles:

> 'Immo enimvero córpus Priamo réddidi, Hectorem ábstuli.

Non igitur Hectorem traxisti, sed corpus, quod fuerat
Hectoris. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem 106
dormire non sinat:

> Máter, te appelló, quæ curam sómno suspensám levas,
> néque mei te míseret, surge et sépeli natúm:

(Hæc quum pressis et flebilibus modis, qui totis theatris mæstitiam inferant, concinuntur; difficile est, non eos, qui inhumati sunt, miseros judicare.)

> — — — — prius,
> quám feræ volucrésque, . . .

(metuit, ne laceratis membris minus bene utatur: ne combustis, non extimescit.)

> Neú reliquias síc meas siris, dénudatis óssibus,
> tætra sanie délibutas fœde divexárier.

(*Non intelligo, quid metuat,* quum tam bonos septena- 107
rios fundat ad tibiam.) Tenendum est igitur, nihil

curandum esse post mortem, quum multi inimicos etiam mortuos pœniantur. Exsecratur luculentis sane versibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus: durum hoc sane: talis enim interitus non est sine gravi sensu. Illa inania,

ípse summis sáxis fixus ásperis, evísceratus,
látere pendens, sáxa spargens tábo, sanie et sánguine atro.

Non ipsa saxa magis sensu omni vacabant, quam ille, latere pendens, cui se hic cruciatum censet optare. Quæ essent dura, si sentiret: nulla sine sensu sunt. Illud vero perquam inane:

Néque sepulcrum, quó recipiat, hábeat, portum córporis:
úbi, remissa humána vita, córpus requiescát malis.

Vides, quanto hæc in errore versentur: portum esse corporis, et requiescere in sepulcro putat mortuum. Magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium nec docuerit, quatenus esset quidque curandum.

108 XLV. Sed quid singulorum opiniones animadvertam, nationum varios errores perspicere quum liceat? Condiunt Ægyptii mortuos, et eos servant domi: Persæ etiam cera circumlitos condunt: ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos est non humare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata. In Hyrcania plebs publicos alit canes, optimates domesticos; nobile autem genus canum illud scimus esse: sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur; eamque optimam illi esse censent sepulturam. Permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni historia curiosus: sed ita tætra sunt quædam, ut ea fugiat et reformidet oratio. Totus igitur hic locus est contemnendus in *nobis, non negligendus* in nostris: ita tamen, ut mortu-
109 *orum corpora nihil* sentire vivi sentiamus. Quam

autem consuetudini famæque dandum sit, id curent vivi; sed ita, ut intelligant, nihil id ad mortuos pertinere.

Sed profecto mors tum æquissimo animo oppetitur, quum suis se laudibus vita occidens consolari potest. Nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectæ perfecto functus est munere. Multa mihi ipsi ad mortem tempestiva fuerunt: quam utinam potuissem obire! Nihil enim jam acquirebatur: cumulata erant officia vitæ: cum fortuna bella restabant. Quare, si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus: at vita acta perficiat, ut satis superque vixisse videamur. Quamquam enim sensus abierit, tamen suis et propriis bonis et laudis et gloriæ, quamvis non sentiant, mortui non carent. Etsi enim nihil habet in se gloria, cur expetatur, tamen virtutem tamquam umbra sequitur. 110

XLVI. Verum multitudinis judicium de bonis, si quando est, magis laudandum est, quam illi ob eam rem beati. Non possum autem dicere, quoquo modo hoc accipiatur, Lycurgum, Solonem legum et publicæ disciplinæ carere gloria: Themistoclem, Epaminondam bellicæ virtutis. Ante enim Salamina[m] ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropæi memoriam: priusque Bœotia Leuctra tollentur, quam pugnæ Leuctricæ gloria. Multo autem tardius fama deseret Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcellum, Paullum, Catonem, Lælium, innumerabiles alios. Quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, si ita res feret, gradietur ad mortem. In qua aut summum bonum aut nullum malum esse cognovimus: secundis vero suis rebus *volet etiam* mori. Non enim tam cumulus bonorum *juncundus* esse potest, quam molesta decessio.

111 Hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox qui, quum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duo suos filios victores Olympiæ vidisset accessit ad senem, et gratulatus, Morere, Diagora inquit: non enim in cælum ascensurus es. Magni hæc, et nimium fortasse Græci putant, vel tum potius putabant, isque, qui hoc Diagoræ dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunæ objectum, inutile putabat ipsi. Ego autem tibi quidem quod satis esset paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. Concesseras enim nullo in malo mortuos esse; sed ob eam causam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio et luctu hæc est consolatio maxima. Nostrum enim et nostra causa susceptum dolorem modice ferre debemus ne nosmetipsos amare videamur. Illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbati sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus vulgo opinantur. Hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus; eoque fui fortasse longior.

112 XLVII. A. Tu longior? Non mihi quidem. Prior enim pars orationis tuæ faciebat, ut mori cuperem posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem. Omni autem oratione illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis.

M. Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? an hanc jam artem plane relinquimus? A. Tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti, et quidem jure. Illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverat. Sed quinam est iste epilogus? aveo enim

113 audire, quidquid est. M. Deorum immortalium judicia *solent in scholis proferre* de morte, nec vero ea fingere *ipsi, sed Herodoto auctore*, aliisque pluribus. Prim

Argiæ sacerdotis Cleobis et Biton filii prædicantur. Nota fabula est. Quum enim illam ad sollemne et statum sacrificium curru vehi jus esset satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque jumenta: tunc juvenes ii, quos modo nominavi, veste posita, corpora oleo perunxerunt, ad jugum accesserunt. Ita sacerdos advecta in fanum, quum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo: post epulatos cum matre adolescentes somno se dedisse: mane inventos esse mortuos. Simili precatione Trophonius et Agame- 114
des usi dicuntur: qui, quum Apollini Delphis templum exædificavissent, venerantes deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis et laboris sui, nihil certi, sed quod esset optimum homini. Quibus Apollo se id daturum ostendit post ejus diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperti. Judicavisse deum dicunt, et eum quidem deum, cui reliqui dii concessissent, ut præter ceteros divinaret.

XLVIII. Affertur etiam de Sileno fabella quædam: qui quum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur; docuisse regem, non nasci homini longe optimum esse; proximum autem, quam primum mori. Qua est sententia in Cresphonte usus 115
Euripides:

> Nam nós decebat, cœtus celebrantís, domum
> lugére, ubi esset áliquis in lucem éditus,
> humánæ vitæ vária reputantís mala:
> at, qui labores mórte finissét gravis,
> hunc ómni amicos laúde et lætitia éxsequi.

Simile quiddam est in consolatione Crantoris. Ait enim, Terinæum *quemdam* Elisium, quum graviter filii mortem *mæreret, venisse* in Psychomantium, quærentem, quæ

fuisset tantæ calamitatis causa. Huic in tabellis tris hujusmodi versiculos datos:

Ignaris homines in vita mentibus errant.
Euthynous potitur, fatorum numine, leto.
Sic fuit utilius finiri ipsique tibique.

116 His et talibus auctoribus usi, confirmant, causam rebus a diis immortalibus judicatam. Alcidamas quidam, rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quæ constat ex enumeratione humanorum malorum. Cui rationes eæ, quæ exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt; ubertas orationis non defuit. Claræ vero mortes, pro patria oppetitæ, non solum gloriosæ rhetoribus, sed etiam beatæ videri solent. Repetunt ab Erechtheo: cujus etiam filiæ cupide mortem expetiverunt pro vita civium: Codrum, qui se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio: quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menœccus non prætermittitur: qui oraculo edito largitus est patriæ suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam jubet, ut hostium sanguis eliciatur suo.

XLIX. Veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore et Aristogiton; Lacedæmonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. Nostros non nôrunt; quos enumerare magnum est: ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria.

117 Quæ quum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. Nam si supremus ille dies non exstinctionem, sed commutationem affert loci; quid optabilius? Sin autem perimit ac delet omnino; quid melius, quam in mediis vitæ laboribus obdormiscere, et ita

conniventem somno consopiri sempiterno? Quod si fiat, melior Ennii, quam Solonis oratio. Hic enim noster,

> Nemo me lacrumis decoret, *inquit*, nec funera fletu faxit.

At vero sapiens ille,

> Mors mea ne careat lacrumis: linquamus amicis mærorem, ut celebrent funera cum gemitu.

Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denun- 118
tiatum videatur, ut exeamus e vita, læti et agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia et levari vinculis arbitremur, ut aut in æternam et plane in nostram domum remigremus, aut omni sensu molestiaque careamus: sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus; nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus vel a natura parente omnium constitutum. Non enim temere nec fortuito sati et creati sumus, sed profecto fuit quædam vis, quæ generi consuleret humano, nec id gigneret aut aleret, quod, quum exantlavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum: portum potius paratum nobis et perfugium putemus. Quo utinam velis passis 119
pervehi liceat! Sin reflantibus ventis rejiciemur, tamen eodem paullo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest?—Habes epilogum, ne quid prætermissum aut relictum putes. A. Ego vero: et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. M. Optime, inquam. Sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid: cras autem, et quot dies erimus in Tusculano, agamus hæc, et ea potissimum, quæ levationem habeant ægritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

LIBER SECUNDUS.

DE TOLERANDO DOLORE.

1 I. Neoptolemus quidem apud Ennium *philosophari sibi* ait *necesse esse, sed paucis: nam omnino haud placere.* Ego autem, Brute, necesse mihi quidem esse arbitror philosophari: nam quid possum, præsertim nihil agens, agere melius? sed non paucis, ut ille. Difficile est enim in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque aut omnia. Nam nec pauca, nisi e multis, eligi possunt, nec, qui pauca perceperit, non idem reli-
2 qua eodem studio persequetur. Sed in vita tamen occupata atque, ut Neoptolemi tum erat, militari pauca ipsa multum sæpe prosunt, et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt; tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate aut ægritudine aut metu liberemur: velut ex ea disputatione, quæ mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemptio; quæ non minimum valet ad animum metu liberandum. Nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest: sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit ho

rendum, mortem non timet, magnum is sibi præsidium ad beatam vitam comparat. Quamquam non sumus 3
ignari, multos studiose contra esse dicturos; quod vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scriberemus. Etenim si orationes, quas nos multitudinis judicio probari volebamus, (popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiæ est audientium approbatio); sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque sperandi sibi, eumdem bene dicendi finem proponerent, et, quum obruerentur copia sententiarum atque verborum, jejunitatem et famem se malle, quam ubertatem et copiam dicerent unde erat exortum genus Atticorum, iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum; qui jam conticuere, pæne ab ipso foro irrisi: quid futurum putamus, quum adjutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse videamus? Est enim philosophia paucis con- 4
tenta judicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et suspecta et invisa: ut vel, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit; vel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a reliquorum philosophorum disciplinis.

II. Nos autem universæ philosophiæ vituperatoribus respondimus in Hortensio; pro Academia autem quæ dicenda essent, satis accurate in Academicis quatuor libris explicata arbitramur: sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus. In ipsa enim Græcia philosophia tanto in honore numquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut 5
hujus quoque generis laudem jam languenti Græciæ

eripiant et perferant in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quæ quidem erant expetendæ, studio atque industria sua majores nostri tratulerunt. Atque oratorum quidem laus ita ducta ab humili venit ad summum, ut jam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat brevique tempore ad nihilum ventura videatur: philosophia nascatur Latinis quidem literis ex his temporibus, eamque nos adjuvemus; nosque ipsos redargui refellique patiamur. Quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti et consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut, etiam quæ non probare soleant, ea cogantur constantiæ causa defendere: nos, qui sequimur probabilia, nec ultra quam id, quod verisimile occurrerit, progredi possumus, et refellere sine pertinacia et refelli sine iracundia parati sumus.

6 Quod si hæc studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Græcis egebimus; in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt. Eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia referserunt. Quod accidet etiam nostris, si ad hæc studia plures confluxerint. Sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam disserendi elegantia, ratione et via philosophantur.

7 III. Est enim quoddam genus eorum, qui se philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse Latini sane multi libri: quos non contemno equidem, quippe quos numquam legerim: sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque eleganter, neque ornate scribere; lectionem sine ulla delectatione negligo. Quid enim dicant et quid sentiant *ii, qui sunt ab ea disciplina*, nemo mediocriter quidem *doctus ignorat.* Quamobrem, quoniam, quemadmodum

dicant, ipsi non laborant: cur legendi sint, nisi ipsi
inter se, qui idem sentiunt, non intelligo. Nam, ut 8
Platonem reliquosque Socraticos et deinceps eos, qui
ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut
non approbant aut non studiosissime consectantur; Epi-
curum autem et Metrodorum non fere præter suos quis-
quam in manus sumit: sic hos Latinos ii soli legunt,
qui illa recte dici putant. Nobis autem videtur, quid-
quid literis mandetur, id commendari omnium erudi-
torum lectioni decere. Nec, si id ipsi minus consequi
possumus, idcirco minus id ita faciendum esse sentimus.
Itaque mihi semper Peripateticorum Academiæque con- 9
suetudo de omnibus rebus in contrarias partes dis-
serendi non ob eam causam solum placuit, quod aliter
non posset, quid in una quaque re verisimile esset, in-
veniri; sed etiam, quod esset ea maxima dicendi exer-
citatio: qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum
qui secuti sunt. Nostra autem memoria Philo, quem
nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhe-
torum præcepta tradere, alio philosophorum. Ad quam
nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in
Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo con-
sumpsimus. Itaque quum ante meridiem dictioni operam
dedissemus, sicut pridie feceramus: post meridiem in
Academiam descendimus. In qua disputationem habi-
tam non quasi narrantes exponimus, sed eisdem fere
verbis, ut actum disputatumque est.

IV. Est igitur ambulantibus ad hunc modum sermo 10
ille nobis institutus, et a tali quodam inductus exordio.
A. Dici non potest, quam sim hesterna disputatione tua
delectatus vel potius adjutus. Etsi enim mihi sum con-
scius, numquam me nimis cupidum fuisse vitæ: tamen
objiciebatur interdum animo metus quidam et dolor,

cogitanti, fore aliquando finem hujus lucis et amissionem omnium vitæ commodorum. Hoc genere molestiæ sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curan-
11 dum putem. M. Minime mirum id quidem. Nam efficit hoc philosophia: medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. Sed hæc ejus vis non idem potest apud omnes: tamen valet multum, quum est idoneam complexa naturam. Fortes enim non modo fortuna adjuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quæ quibusdam quasi præceptis confirmat vim fortitudinis. Te natura excelsum quemdam videlicet, et altum, et humana despicientem genuit. Itaque facile in animo forti contra mortem habita insedit oratio. Sed hæc eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? Quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putet? qui
12 obtemperet ipse sibi et decretis suis pareat? Videre licet alios tanta levitate et jactatione, iis ut fuerit non didicisse melius: alios pecuniæ cupidos, gloriæ nonnullos, multos libidinum servos: ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio: quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, si grammaticum se professus quispiam barbare loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cujus profitetur scientiam: sic philosophus in ratione vitæ peccans, hoc turpior est, quod in officio, cujus magister esse vult, labitur, artemque vitæ professus, delinquit in vita.

13 V. A. Nonne verendum igitur, si est ita, ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes? Quod est enim ma-

jus argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam perfectos philosophos turpiter vivere? M. Nullum vero id quidem argumentum est. Nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, falsumque illud Attii:

> Probæ étsi in segetem súnt deteriorém datæ
> frugés, tamen ipsæ suápte natura énitent:

sic animi non omnes culti fructum ferunt. Atque, ut in eodem simili verser, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest: sic sine doctrina animus. Ita est utraque res sine altera debilis. Cultura autem animi philosophia est: hæc extrahit vitia radicitus, et præparat animos ad satus accipiendos, eaque mandat his, et, ut ita dicam, serit, quæ adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut cœpimus. Dic, si vis, de quo disputari velis.

A. Dolorem existimo maximum malorum omnium. 14
M. Etiamne majus, quam dedecus? A. Non audeo id dicere quidem, et me pudet tam cito de sententia esse dejectum. M. Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. Quid enim minus est dignum, quam tibi pejus quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? Quæ ut effugias, quis est non modo non recusandus, sed non ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor? A. Ita prorsus existimo. Quare ne sit sane summum malum dolor: malum certe est. M. Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore dejeceris? A. Video plane: sed plus desidero. M. Ex- 15
periar equidem: sed magna res est; animoque mihi opus est non repugnante. A. Habebis id quidem. Ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cumque ducet, sequar.

VI. M. *Primum* igitur de imbecillitate multorum et *de variis disciplinis* philosophorum loquar: quorum

princeps et auctoritate et antiquitate, Socraticus Aristippus, non dubitavit summum malum dolorem dicere. Deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus præbuit. Hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare, summum bonum dixit: tantum in dolore duxit mali. Ceteri præter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem idem fere, quod modo tu: ma-
16 lum illud quidem, sed alia pejora. Ergo, id quod natura ipsa et quædam generosa virtus statim respuit, ne dolorem summum malum diceres, oppositoque dedecore sententia depellerere,—in eo magistra vitæ philosophia tot sæcula permanet. Quod huic officium, quæ laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolore corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? Quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? Quis autem non miser, non modo tunc, quum premetur summis doloribus, si in his est summum malum, sed etiam quum sciet id sibi posse evenire? et quis est, cui non possit? Ita fit, ut om-
17 nino nemo esse possit beatus. Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, et exploratum, ita semper fore. Quis autem est iste, cui id exploratum possit esse?

VII. Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem risus captare videatur. Affirmat enim quodam loco, *si uratur sapiens, si crucietur:* exspectas fortasse, dum dicat, *patietur, perferet, non succumbet:* magna mehercule laus et eo ipso, per quem juravi, Hercule digna; sed Epicuro, homini aspero et duro, non est hoc satis: *in Phalaridis tauro si erit, dicet; Quam suave est hoc! quam hoc non curo!* Suave etiam? An parum est, si *non amarum?* At id quidem illi ipsi, qui dolorem ma-

ım esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse ruciari: asperum, difficile, odiosum, contra naturam icunt, nec tamen malum. Hic, qui non solum hoc ıalum dicit, sed malorum omnium extremum, sapienem censet id suave dicturum. Ego a te non postulo, 18
t dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus voıptatem, homo, ut scis, voluptarius. Ille dixerit sane dem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo. Ego antam vim non tribuo sapienti contra dolorem. Sit ortis in perferendo: officio satis est: ut lætetur etiam, ıon postulo. Tristis enim res est sine dubio, aspera, mara, inimica naturæ, ad patiendum tolerandumque ıifficilis. Aspice Philoctetam: cui concedendum est 19
ementi. Ipsum enim Herculem viderat in Œta magıitudine dolorum ejulantem. Nihil igitur hunc virum agittæ, quas ab Hercule acceperat, tum consolantur, uum

e víperino mórsu venæ víscerum
venéno imbutæ tætros cruciatús cient.

taque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

Heu! quís salsis fluctíbu' mandet
me ex súblimo vertíce saxi?
Jamjam ábsumor; confícit animam
vis vólneris, ulceris æstus.

)ifficile dictu videtur, eum non in malo esse, et magno uidem, qui ita clamare cogatur.

VIII. Sed videamus Herculem ipsum, qui tum dolore 20
rangebatur, quum immortalitatem ipsa morte quæebat. Quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis dit! Cui quum Dejanira sanguine Centauri tinctam unicam induisset, inhæsissetque ea visceribus, ait ille:

O múlta dictu grávia, perpessu áspera,
quæ córpore exanclávi, atque animo pertuli.

Nec míhi Junonis térror implacábilis,
nec tántum invexit trístis Eurystheús mali,
quantum úna vecors Œnei partu édita.
Hæc me írretivit véste furiali ínscium,
quæ láteri inhærens mórsu lacerat víscera,
urgénsque graviter púlmonum haurit spíritus.
Jam décolorem sánguinem omnem exsórbuit.
Sic córpus clade horríbili absumptum extábuit:
ipse ílligatus péste interimor téxtili.
Hos nón hostilis déxtra, non terra édita
molés Gigantum, nón biformato ímpetu
Centaúrus ictus córpori inflixít meo;
non Gráia vis, non bárbara ulla immánitas,
non sæva terris géns relegata últimis,
quas péragrans, undique ómnem hinc feritatem éxpu
sed féminea vir, féminea interimór manu.
IX. O náte, vere hoc nómen usurpá patri,
ne me óccidentem mátris superet cáritas.
Huc árripe ad me mánibus abstractám piis.
Jam cérnam, mene, an íllam potiorém putes.
21 Perge, aúde, nate, illácrima patris péstibus:
miserére! Gentes nóstras flebunt míserias.
Heu! vírginalem me óre ploratum édere,
quem vídit nemo ulli íngemiscentém malo!
Sic féminata vírtus afflicta óccidit.
Accede, nate, assíste, miserandum áspice
evíscerati córpus laceratúm patris.
Vidéte, cuncti; túque, cælestúm sator,
jace, óbsecro, in me vím coruscam fúlminis!
Nunc, núnc dolorum anxíferi torquent vértices:
nunc sérpit ardor. O ánte victricés manus,
22 o péctora, o terga, ó lacertorúm tori!
Vestróne pressu quóndam Nemeæús leo
frendéns efflavit gráviter extremum hálitum?
Hæc déxtra Lernam tætram, mactata éxcetra,
placávit: hæc bicórporem afflixít manum:

Erymánthiam hæc vastíficam abjecit béluam:
hæc é Tartarea ténebrica abstractúm plaga
tricípitem eduxit Hýdra generatúm canem;
hæc ínteremit tórtu multiplicábili
dracónem, auriferam obtútu observantem árborem;
multa ália victrix nóstra lustravít manus,
nec quísquam e nostris spólia cepit laúdibus.

Possumusne nos contemnere dolorem, quum ipsum Herculem tam intoleranter dolere videamus?

X. Veniat Æschylus, non poeta solum, sed etiam 23
Pythagoreus. Sic enim accepimus. Quo modo fert apud eum Prometheus dolorem, quem excipit ob furtum Lemnium,

unde ígnis cluet mortálibus clam
divísus; eum doctú' Prometheus
clepsísse dolo, pœnásque Jovi
fato éxpendisse suprémo.

Has igitur pœnas pendens, affixus ad Caucasum, hæc dicit:

Titánum suboles, sócia nostri sánguinis,
generáta cælo, aspícite religatum ásperis
vinctúmque saxis, návem ut horrisonó freto
noctém paventes tímidi adnectunt návitæ.
Satúrnius me síc infixit Júpiter,
Jovísque numen Múlcibri ascivít manus.
Hos ílle cuneos fábrica crudeli ínserens,
perrúpit artus: quá miser sollértia
transvérberatus, cástrum hoc furiarum íncolo.
Jam tértio me quóque funesto die, 2
tristi ádvolatu, adúncis lacerans únguibus
Jovís satelles pástu dilaniát fero.
Tum, jécore opimo fárta et satiata áffatim,
clangórem fundit vástum et, sublime ávolans,

pinnáta cauda nóstrum adulat sánguinem.
Quum véro adesum inflátu renovatum est jecur,
tum rúrsus tætros ávida se ad pastús refert.
Sic hánc custodem mæsti cruciatús alo,
quæ mé perenni vívum fœdat míseria.
Namque, út videtis, vínclis constrictús Jovis,
arcére nequeo díram volucrem a péctore.
25 Sic me ípse viduus péstes excipio ánxias,
amóre mortis términum anquiréns mali.
Sed lónge a leto númine aspellór Jovis:
atque hæc vetusta, sæclis glomerata hórridis,
luctífica clades nóstro infixa est córpori:
e quó liquatæ sólis ardore éxcidunt
guttæ, quæ saxa assídue instillant Caúcasi.

XI. Vix igitur posse videmur ita affectum non miserum dicere: et si hunc miserum, certe dolorem ma-
26 lum. A. Tu quidem adhuc meam causam agis. Sed hoc mox videro. Interea unde isti versus? Non enim agnosco. M. Dicam hercle. Etenim recte requiris. Videsne abundare me otio? A. Quid tum? M. Fuisti sæpe, credo, quum Athenis esses, in scholis philosophorum. A. Vero, ac libenter quidem. M. Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, verumtamen versus ab his admisceri orationi. A. Ac multos quidem a Dionysio Stoico. M. Probe dicis. Sed is quasi dictata, nullo delectu, nulla elegantia. Philo noster et proprium numerum et lecta poemata et loco adjungebat. Itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor nostris poetis. Sed, sicubi illi defecerunt, verti ipse multa de Græcis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis
27 careret Latina oratio. Sed videsne, poetæ quid mali afferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros.

molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. Sic ad malam domesticam disciplinam vitamque umbratilem et delicatam quum accesserunt etiam poetæ, nervos omnis virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, quum mores optimos et optimum reipublicæ statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Græcia, hæc et a pueritia legimus et discimus: hanc eruditionem liberalem et doctrinam putamus.

XII. Sed quid poetis irascimur? Virtutis magistri 28
philosophi inventi sunt, qui summum malum dolorem dicerent. At tu adolescens, quum id tibi paullo ante dixisses videri, rogatus a me, etiamne majus, quam dedecus, verbo de sententia destitisti. Rogo hoc idem Epicurum; majus dicet esse malum mediocrem dolorem, quam maximum dedecus: in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. Quis igitur Epicurum sequitur dolor, quum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem, quo dedecus majus a philosopho nullum exspecto? Quare satis mihi dedisti, quum respondisti, majus tibi videri malum dedecus, quam dolorem. Hoc ipsum enim si tenebis, intelliges, quam sit obsistendum dolori: nec tam quærendum est, dolor malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum. Concludunt ratiunculas Stoici, cur non sit ma- 29
lum: quasi de verbo, non de re laboretur.—Quid me decipis, Zeno? Nam quum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum esse negas, capior; et scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit.—Nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe atque vitiosum est.—Ad ineptias redis. Illud enim, quod me angebat, non eximis. Scio dolorem non

esse nequitiam: desine id me docere: hoc doce, doleam necne doleam, nihil interesse.—Numquam quidquam, inquit, ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum: sed est tamen rejiciendum. Cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpessu, triste, durum.

30 XIII. Hæc est copia verborum, quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. Definis tu mihi, non tollis dolorem, quum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique possit: nec mentiris: sed re succumbere non oportebat, verbis gloriantem, dum nihil bonum, nisi quod honestum: nihil malum, nisi quod turpe. Optare hoc quidem est, non docere. Illud et melius et verius: omnia, quæ natura aspernetur, in malis esse: quæ asciscat, in bonis. Hoc posito, et verborum concertatione sublata, tantum tamen excellet illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia præterea quæ bona corporis et fortunæ putantur, perexigua et minuta videantur: ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata omnia sint, cum turpitudinis
31 malo comparanda. Quare, si, ut initio concessisti, turpitudo pejus est, quam dolor: nihil est plane dolor. Nam dum tibi turpe nec dignum viro videbitur, gemere, ejulare, lamentari, frangi, debilitari dolore, tum honestas, tum dignitas, tum decus aderit: tuque in ea intuens, te continebis: cedet profecto virtuti dolor et animi inductione languescet. Aut enim nulla virtus est aut contemnendus omnis dolor. Prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus potest? *Quid ergo? ea* patieturne te quidquam facere nihil *proficientem et* laborantem? an temperantia sinet te

immoderate facere quidquam? An coli justitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commissa, prodente conscios, multa officia relinquente? Quid? 32
fortitudini comitibusque ejus, magnitudini animi, gravitati, patientiæ, rerum humanarum despicientiæ, quo modo respondebis? Afflictusne et jacens et lamentabili voce deplorans, audies, O virum fortem? Te vero, ita affectum, ne virum quidem dixerit quisquam. Aut mittenda igitur fortitudo est aut sepeliendus dolor.

XIV. Ecquid scis igitur, si quid de Corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam supellectilem salvam: virtutem autem si unam amiseris: etsi amitti non potest virtus; sed si unam confessus fueris te non habere, nullam te esse habiturum? Num igitur fortem virum, num 33
magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes dicere? aut Philoctetam illum? A te enim malo discedere;—sed ille certe non fortis,

quí jacet in lecto húmido,
quod, éjulatu, quéstu, gemitu, frémitibus
resonándo, mutum flébiles vocés refert.

Non ego dolorem dolorem esse nego. Cur enim fortitudo desideraretur? Sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia: si nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid ejus nomine gloriosi sumus? Pungit dolor.—Vel fodiat sane. Si nudus es, da jugulum. Sin tectus Vulcaniis armis, id est fortitudine, resiste. Hæc enim te, nisi ita facies, custos dignitatis relinquet et deseret. Cretum quidem leges, quas 34
sive Jupiter sive Minos sanxit, de Jovis quidem sententia, ut poetæ ferunt, itemque Lycurgi, laboribus *erudiunt juventutem*, venando, currendo, esuriendo, si-

tiendo, algendo, æstuando. Spartæ vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus sanguis exeat; nonnunquam etiam, ut, quum ibi essem, audiebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamavit umquam, sed ne ingemuit quidem. Quid? ergo hoc pueri possunt, viri non poterunt? et mos valet, ratio non valebit?

35 XV. Interest aliquid inter laborem et dolorem. Sunt finitima omnino, sed tamen differunt aliquid. Labor est functio quædam vel animi vel corporis gravioris operis et muneris: dolor autem motus asper in corpore, alienus a sensibus. Hæc duo Græci illi, quorum copiosior est lingua, quam nostra, uno nomine appellant. Itaque industrios homines illi studiosos vel potius amantes doloris appellant: nos commodius laboriosos. Aliud est enim laborare, aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Græcia! Aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Quum varices secabantur C. Mario, dolebat: cum æstu magno ducebat agmen, laborabat. Est inter hæc tamen quædam similitudo. Consuetudo enim laborum perpessionem dolo-
36 rum efficit faciliorem. Itaque illi, qui Græciæ formam rerum publicarum dederunt, corpora juvenum firmari labore voluerunt. Quod Spartiatæ etiam in feminas tratulerunt: quæ ceteris in urbibus mollissimo cultu, parietum umbris occuluntur. Illi autem voluerunt

nihil hórum simile *esse* ápud Lacænas vírgines;
quibu' mági' palæstra, Eurótas, sol, pulvís, labor,
milítia studio est, quám fertilitas bárbara.

Ergo his laboriosis exercitationibus et dolor intercurrit nonnunquam: impelluntur, feriuntur, abjiciuntur, cadunt: et ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori.

XVI. Militiam vero—(nostram dico, non Spartiata- 37
rum, quorum procedit mora ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapæstis pedibus hortatio) nostri exercitus primum unde nomen habeant, vides: deinde qui labor, quantus agminis! ferre plus dimidiati mensis cibaria: ferre, si quid ad usum velint: ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt. Quæ quidem ita gerunt apte, ut, si usus ferat, abjectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Quid? exercitatio legionum; quid? ille cursus, concursus, clamor, quanti laboris est! Ex hoc ille animus in præliis paratus ad vulnera. Adduc pari animo inexercitatum militem:
mulier videbitur. Cur? Tantum interest inter novum 38
et veterem exercitum, quantum experti sumus. Ætas tironum plerumque melior: sed ferre laborem, contemnere vulnus consuetudo docet. Quin etiam videmus, ex acie efferri sæpe saucios; et quidem rudem illum et inexercitatum, quamvis levi ictu, ploratus turpissimos edere: at vero ille exercitatus et vetus ob eamque rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur,

O Pátrocles, (*inquit*) ad vós adveniens, aúxilium et vestrás manus
petó, priusquam oppetám malam pestém, datam hostilí manu:
neque sánguis ullo pótis est pacto prófluens consístere:
si quí sapientiá magi' vestra dévitari mórs potest.
Namque Æsculapî líberorum saúcii opplent pórticus:
non pótest accedi. P. Cérte Eurypylus híc quidem est. Hominem exércitum!

ubi tantum luctus continuatur.

39 XVII. Vide, quam non flebiliter respondeat: rationem etiam afferat, cur æquo animo sibi ferendum sit:

— E. Qui álteri exitiúm parat,
eum scíre oportet síbi paratam péstem, ut participét parem.

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut vulnus obliget: si quidem homo est. Sed nihil vidi minus. Quærit enim, quid actum sit.

— P. Eloquere: rés Argivûm prælio ut se sústinet.
E. Non pótis ecfari tántum dictis, quántum factis súppetit
labóri'. P. Quiesce igitúr — et vulnus álliga.

(Etiam si Eurypylus posset, non posset Æsopus.)

E. — ubi fortuna Héctoris
nostram ácrem aciem inclinátam —

et cetera explicat in dolore. Sic est enim intemperans militaris in forti viro gloria. Ergo hæc veteranus miles facere poterit: doctus vir sapiensque non poterit? Ille
40 vero melius, ac non paullo quidem. Sed de consuetudine adhuc exercitationis loquor, nondum de ratione et sapientia. Aniculæ sæpe inediam biduum aut triduum ferunt. Subduc cibum unum diem athletæ: Jovem Olympium, eum ipsum, cui se exercebit, implorabit: ferre non posse se clamabit. Consuetudinis magna vis est. Pernoctant venatores in nive: in montibus uri se patiuntur. Inde pugiles cæstibus contusi ne inge-
41 miscunt quidem. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria consulatus ille antiquus videtur? gladiatores aut perditi homines aut barbari quas plagas perferunt? *quo modo illi, qui* bene instituti sunt, accipere plagam *malunt, quam turpiter* vitare? quam sæpe apparet.

nihil eos malle, quam vel domino satisfacere vel populo? mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quærant, quid velint: si satis his factum non sit, se velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? quis vultum mutavit umquam? quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis, quum decubuisset, ferrum recipere jussus, collum contraxit? Tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. Ergo hoc poterit

Samnis, spurcus homo, vita illa dignu' locoque:

vir natus ad gloriam ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione et ratione corroboret? Crudele gladiatorum spectaculum et inhumanum nonnullis videri solet: et haud scio an ita sit, ut nunc fit. Quum vero sontes ferro depugnabant, auribus fortasse multæ, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem et mortem disciplina.

XVIII. De exercitatione et consuetudine et com- 42
mentatione dixi. Age sis, nunc de ratione videamus: nisi quid vis ad hæc. A. Egone ut te interpellem? Ne hoc quidem vellem: ita me ad credendum tua ducit oratio. M. Sitne igitur malum dolor necne, Stoici viderint, qui contortulis quibusdam ac minutis conclusiunculis, nec ad sensus permanantibus, effici volunt, non esse malum dolorem. Ego illud, quidquid sit, tantum esse, quantum videatur, non puto, falsaque ejus visione et specie moveri homines dico vehementius, doloremque ejus omnem esse tolerabilem. Unde igitur ordiar? an eadem breviter attingam, quæ modo dixi, quo facilius oratio progredi possit longius? Inter om- 43
nes igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium et magnanimorum et patientium et humana vincentium toleranter dolorem

pati: nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. Quod ergo et postulatur a fortibus, et laudatur, quum fit, id aut extimescere veniens, aut non ferre præsens, nonne turpe est? Atqui vide, ne, quum omnes rectæ animi affectiones virtutes appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium, sed ab ea, quæ una ceteris excellebat, omnes nominatæ sint. Appellata est enim ex viro virtus: viri autem propria maxime est fortitudo. Cujus munera duo sunt maxima mortis dolorisque contemptio. Utendum est igitur his, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse, quoniam a viris virtus nomen est mutuata. Quæres fortasse, quo modo: et recte. Talem enim medicinam philosophia profitetur.

44 XIX. Venit Epicurus, homo minime malus, vel pótius vir optimus: tantum monet, quantum intelligit: "Neglige, inquit, dolorem." Quis hoc dicit? Idem, qui dolorem summum malum. Vix satis constanter audiamus. Si summus dolor est, inquit, necesse est brevem esse.

Iteradum eadem ista mi!

non enim satis intelligo, quid summum dicas esse, quid breve. "Summum, quo nihil sit superius: breve, quo nihil brevius." Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitas temporis vindicabit ante pæne, quam venerit. "Sed, si est tantus dolor, quantus Philoctetæ?" Bene. Plane magnus mihi quidem videtur, sed tamen non summus: nihil enim dolet, nisi pes. Possunt oculi: potest caput, latera, pulmones: possunt omnia. Longe igitur abest a summo dolore. "Ergo, inquit, dolor
45 diuturnus habet lætitiæ plus, quam molestiæ." Nunc ego non possum, tantum hominem nihil sapere, dicere: sed nos ab eo derideri puto. Ego summum dolorem

(summum autem dico, etiam si decem atomis est major alius) non continuo dico esse brevem: multosque possum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus podagræ crucientur maximis. Sed homo catus numquam terminat nec magnitudinis nec diuturnitatis modum, ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur, nihil prorsus dicentem: cogamusque confiteri, non esse ab eo doloris remedia quærenda, qui dolorem malorum omnium maximum dixerit. Quamvis idem forticulum se in torminibus et in stranguria sua præbeat. Aliunde igitur est quærenda medicina, et maxime quidem (si, quid maxime consentaneum sit, quærimus) ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum, quod turpe, summum videtur malum. His tu præsentibus gemere et te jactare non audebis profecto. Loquetur enim eorum voce virtus ipsa tecum.

XX. Tune, quum pueros Lacedæmone, adolescentes 46
Olympiæ, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas et ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis, ut mulier? non constanter et sedate feres?—Ferri non potest: natura non patitur.—Audio. Pueri ferunt, gloria ducti: ferunt pudore alii, multi metu: et tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis et quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat. Nihil enim habet præstantius, nihil, quod magis expetat, quam honestatem, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo, sed utor, ut quam maxime significem, pluribus. Volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod *ipsum* sit optandum per se, a virtute *profectum, vel in* ipsa virtute situm, sua sponte laudabile: *quod quidem* citius dixerim solum, quam non summum

bonum. Atque, ut hæc de honesto, sic de turpi contraria: nihil tam tætrum, nihil tam aspernandum, nihil homine indignius.

47 Quod si tibi persuasum est: (principio enim dixisti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore:) reliquum est, ut tute tibi imperes. Quamquam hoc nescio, quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat: non inscite tamen dicitur.

XXI. Est enim animus in partes tributus duas: quarum altera rationis est particeps, altera expers. Quum igitur præcipitur, ut nobismetipsi imperemus, hoc præcipitur, ut ratio coerceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo et languidum. Si nihil esset aliud: nihil esset homine deformius. Sed præsto est domina omnium et regina ratio, quæ, connixa per se et progressa longius, fit perfecta virtus. Hæc ut imperet illi parti animi, quæ obedire debet, id videndum est viro.
48 Quonam modo? inquies.—Vel ut dominus servo, vel ut imperator militi, vel ut parens filio. Si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter lacrimisque dedet, vinciatur et constringatur amicorum propinquorumque custodiis. Sæpe enim vidimus fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. Ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia [coerceamus]: qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos, dignitatem tueri. Non nimis in Niptris ille sapientissimus Græciæ saucius lamentatur vel modice potius:

— pedeténtim (*inquit*) et sedató nisu,
ne súccussu *arripiát* major
dolór.

49 (*Pacuvius hoc* melius, quam Sophocles. Apud illum

enim perquam flebiliter Ulixes lamentatur in vulnere:) tamen huic leviter gementi illi ipsi, qui ferunt saucium, personæ gravitatem intuentes, non dubitant dicere:

> Tu quóque, Ulixes, quamquám graviter
> cernímus ictum, nimi' pæne animo es
> mollí, qui consuetús in armis
> ævom ágere.

Intelligit poeta prudens, ferendi doloris consuetudinem esse non contemnendam magistram. Atque ille non 50
immoderate magno in dolore,

> retinéte, tenete, opprímite, ulcus
> nudáte. Heu miserum me! éxcrucior.

Incipit labi: deinde illico desinit,

> — óperite, abscedíte, jamjam
> mittíte: nam attrectatu et quassu
> sævum ámplificati' dolórem.

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? Itaque in extremis Niptris alios quoque objurgat, idque moriens,

> Cónqueri fortúnam advorsam, nón lamentarí decet.
> Id viri est officium: fletus múliebri ingenio ádditus.

Hujus animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut severo imperatori miles pudens.

XXII. In quo viro erit perfecta sapientia: (quem 51
adhuc nos quidem vidimus neminem: sed philosophorum sententiis, qualis hic futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur:) is igitur, si ea ratio, quæ erit in eo perfecta atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut justus parens probis filiis; nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla molestia: eriget ipse se, *suscitabit, instruet*, armabit, ut, tamquam hosti, sic

obsistat dolori. Quæ sunt ista arma? Contentio, con-
firmatio, sermoque intimus, quum ipse secum, Cave
52 turpe quidquam, languidum, non virile. Obversentur
species honestæ animo: Zeno proponatur Eleates, qui
perpessus est omnia potius, quam conscios delendæ
tyrannidis indicaret. De Anaxarcho Democritio cogi-
tetur, qui quum Cypri in manus Nicocreontis regis
incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est neque
recusavit. Calanus Indus, indoctus ac barbarus, in
radicibus Caucasi natus, sua voluntate vivus combustus
est. Nos, si pes condoluit, si dens, si tactum dolore
corpus, ferre non possumus. Opinio est enim quædam
effeminata ac levis, nec in dolore magis, quam [eadem]
in voluptate: qua quum liquescimus, fluimusque mol-
litia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus.
53 At vero C. Marius, rusticanus vir, sed plane vir, quum
secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari:
nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus.
Cur ergo postea alii? Valuit auctoritas. Videsne igitur
opinionis esse, non naturæ malum? Et tamen fuisse
acrem morsum doloris, idem Marius ostendit: crus
enim alterum non præbuit. Ita et tulit dolorem, ut
vir, et, ut homo, majorem ferre sine causa necessaria
noluit. Totum igitur in eo est, ut tibi imperes. Os-
tendi autem, quod esset imperandi genus, atque hæc
cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magni-
tudine animi dignissimum sit, non solum animum com-
primit, sed ipsum etiam dolorem, nescio quo pacto,
mitiorem facit.

54 XXIII. Ut enim fit in prælio, ut ignavus miles ac
timidus, simul ac viderit hostem, abjecto scuto fugiat,
quantum possit, ob eamque causam pereat nonnun-
quam, etiam integro corpore, quum ei, qui steterit, nihil

tale evenerit: sic, qui doloris speciem ferre non pos-
sunt, abjiciunt se, atque ita afflicti et exanimati jacent:
qui autem restiterunt, discedunt sæpissime superiores.
Sunt enim quædam animi similitudines cum corpore:
ut onera contentis corporibus facilius feruntur, remissis
opprimunt, simillime animus intentione sua depellit
pressum omnem ponderum, remissione autem sic ur-
getur, ut se nequeat extollere. Et, si verum quærimus, 55
in omnibus officiis persequendis animi est adhibenda
contentio. Ea est sola officii tamquam custodia. Sed
hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid
abjecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid ser-
viliter muliebriterve faciamus: in primisque refutetur
ac rejiciatur Philoctetæus ille clamor. Ingemiscere
nonnunquam viro concessum est, idque raro: ejulatus
ne mulieri quidem. Et hic nimirum est lessus, quem
duodecim tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt. Nec 56
vero umquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens,
nisi forte ut se intendat ad firmitatem: ut in stadio
cursores exclamant, quam maxime possunt. Faciunt
idem, quum exercentur, athletæ: pugiles vero, etiam
quum feriunt adversarium, in jactandis cæstibus inge-
miscunt; non, quod doleant animove succumbant, sed
quia profundenda voce omne corpus intenditur, venitque
plaga vehementior.

XXIV. Quid? qui volunt exclamare majus, num
satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus
ejici vocem et fundi videmus? Toto corpore atque
omnibus ungulis, ut dicitur, contentioni vocis asser-
viunt. Genu mehercule M. Antonium vidi, quum con- 57
tente pro se ipse lege Varia diceret, terram tangere.
Ut *enim balistæ* lapidum et reliqua tormenta telorum
eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque

adducta vehementius: sic vox, sic cursus, sic plaga hoc gravior, quo est missa contentius. Cujus contentionis quum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur. Sin erit ille gemitus elamentabilis, si imbecillus, si abjectus, si flebilis: ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. Qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis et animosi viri. Quum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? Quid est
58 enim fletu muliebri viro turpius? Atque hoc præceptum, quod de dolore datur, patet latius. Omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. Ira exardescit: libido concitatur. In eamdem arcem confugiendum est: eadem sunt arma sumenda. Sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placide et sedate plurimum proficit, toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. Sumus enim natura, ut ante dixi, (dicendum est enim sæpius), studiosissimi appetentissimique honestatis. Cujus si quasi lumen aliquod aspexerimus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non parati simus et ferre et perpeti. Ex hoc cursu atque impetu animorum ad veram laudem atque honestatem illa pericula adeuntur in præliis; non sentiunt viri fortes in acie vulnera vel, si sentiunt, se mori malunt, quam tan-
59 tillum modo de dignitatis gradu demoveri. Fulgentes gladios hostium videbant Decii, quum in aciem eorum irruebant. His levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis et gloria. Num tu ingemuisse Epaminondam putas, quum una cum sanguine vitam effluere sentiret? Imperantem enim patriam Lacedæmoniis relinquebat, quam acceperat servientem. Hæc sunt solatia, hæc fomenta summorum dolorum.

XXV. Dices, quid in pace? quid domi? quid in 60
lectulo? Ad philosophos me revocas, qui in aciem non sæpe prodeunt. E quibus homo sane levis Heracleotes Dionysius, quum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore deductus est. Nam quum ex renibus laboraret, ipso in ejulatu clamitabat, falsa esse illa, quæ antea de dolore ipse sensisset. Quem quum Cleanthes condiscipulus rogaret, quænam ratio eum de sententia deduxisset, respondit, Quia, quum tantum operæ philosophiæ dedissem, dolorem tamen ferre non possem, satis esset argumenti, malum esse dolorem. Plurimos autem annos in philosophia consumpsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor. Tum Cleanthem, quum pede terram percussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse:

Audísne hæc, Amphiaráe, sub terram ábdite?

Zenonem significabat: a quo illum degenerare dolebat. 61
At non noster Posidonius: quem et ipse sæpe vidi, et id dicam, quod solebat narrare Pompeius: se, quum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium: sed quum audivisset, eum graviter esse ægrum, quod vehementer ejus artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere: quem ut vidisset et salutavisset honorificisque verbis prosecutus esset molesteque se dixisset ferre, quod eum non posset audire; at ille, Tu vero, inquit, potes: nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat, eum graviter et copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod honestum esset, cubantem disputavisse: quumque quasi faces ei doloris admoverentur, sæpe dixisse, "Nihil agis, dolor: quamvis sis molestus, numquam te esse confitebor malum." Omninoque omnes clari et nobilitati labores contemnendo fiunt etiam tolerabiles.

62 XXVI. Videmusne, apud quos magistros eorum ludorum, qui gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolorem? Apud quos autem venandi et equitandi laus viget, qui hanc petessunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate bonorum loquar? Quæ flamma est, per quam non cucurrerint ii, qui hæc olim punctis singulis colligebant? Itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat: cujus in primis laudabat illud, quod diceret, eosdem labores non esse æque graves imperatori et militi, quod ipse honos laborem leviorem faceret
63 imperatorium. Sed tamen hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio valeat honestatis, quum ipsam videre non possint. Itaque fama et multitudinis judicio moventur, ut id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen ejus judicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum. Tuo tibi judicio est utendum. Tibi si recta probanti placebis, tum non modo tete viceris, quod paullo ante præcipiebam, sed omnes
64 et omnia. Hoc igitur tibi propone: amplitudinem et quasi quamdam exaggerationem quam altissimam animi, quæ maxime eminet contemnendis et despiciendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam, eoque pulchriorem, si vacet populo, neque, plausum captans, se tantum ipsa delectet. Quin etiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quæ sine venditatione et sine populo teste fiunt: non quo fugiendus sit, (omnia enim benefacta in luce se collocari volunt,) sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia majus est.

65 XXVII. Atque in primis meditemur illud, ut hæc patientia dolorum, quam sæpe jam animi intentione

dixi esse firmandam, in omni genere se æquabilem præbeat. Sæpe enim multi, qui aut propter victoriæ cupiditatem, aut propter gloriæ, aut etiam ut jus suum et libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter et tulerunt; iidem omissa contentione dolorem morbi ferre non possunt. Neque enim illum, quem facile tulerant, ratione aut sapientia tulerant, sed studio potius et gloria. Itaque barbari quidam et immanes ferro decertare acerrime possunt, ægrotare viriliter non queunt. Græci autem homines, non satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem aspicere non possunt, iidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri et Celtiberi in præliis exsultant, lamentantur in morbo: nihil enim potest esse æquabile,
quod non a certa ratione proficiscatur. Sed quum 66
videas, eos, qui aut studio aut opinione ducantur, in eo persequendo atque adipiscendo dolore non frangi; debeas existimare aut non esse malum dolorem, aut, etiamsi, quidquid asperum alienumque natura sit, id appellari placeat malum, tantulum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. Quæ meditare, quæso, dies et noctes. Latius enim manabit hæc ratio, et aliquanto majorem locum, quam de uno dolore, occupabit. Nam si omnia fugiendæ turpitudinis adipiscendæque honestatis causa faciemus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunæ contemnamus licebit, præsertim quum paratum sit illud ex
hesterna disputatione perfugium. Ut enim si cui navi- 67
ganti, quem prædones insequantur, deus quis dixerit: "Ejice te navi: præsto est, qui excipiat, vel delphinus, ut Arionem Methymnæum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui per undas currus suspensos rapuisse dicuntur, *excipient te et,* quo velis, perferent," omnem omittat

timorem: sic urgentibus asperis et odiosis doloribus, si tanti sint, ut ferendi non sint, quo sit confugiendum, vides.

Hæc fere hoc tempore putavi esse dicenda. Sed tu fortasse in sententia permanes. A. Minime vero: meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu. M. Cras ergo ad clepsydram. Sic enim dicimus. Et tibi hoc video non posse deberi. A. Ita prorsus. Et illud quidem ante meridiem, hoc eodem tempore. M. Sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.

LIBER TERTIUS.

DE ÆGRITUDINE LENIENDA.

I. QUIDNAM esse, Brute, causæ putem, cur, quum 1
constemus ex animo et corpore, corporis curandi tuendique causa quæsita sit ars, ejusque utilitas deorum immortalium inventioni consecrata: animi autem medicina nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisa? An quod corporis gravitatem et dolorem animo judicamus, animi morbum corpore non sentimus? Ita fit, ut animus de se ipse tum judicet, quum id ipsum, quo
judicatur, ægrotet. Quod si tales nos natura genuisset, 2
ut eam ipsam intueri et perspicere, eademque optima duce cursum vitæ conficere possemus: haud erat sane, quod quisquam rationem ac doctrinam requireret. Nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque depravati sic restinguimus, ut nusquam naturæ lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum; quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. Nunc autem, simul atque editi in lucem et suscepti *sumus, in omni* continuo pravitate et in summa opi-

nionum perversitate versamur: ut pæne cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Quum vero parentibus redditi, dein magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, et opinioni confirmatæ natura ipsa cedat.

3 II. Accedunt etiam poetæ: qui quum magnam speciem doctrinæ sapientiæque præ se tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur, et inhærescunt penitus in mentibus: quum vero accedit eodem quasi maximus quidam magister populus, atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate a naturaque desciscimus: ut nobis optimam magistram invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum. nihil præstantius honoribus, imperiis, populari gloria judicaverunt. Ad quam fertur optimus quisque; veramque illam honestatem expetens, quam unam natura maxime inquirit, in summa inanitate versatur, consectaturque nullam eminentem effigiem [virtutis], sed adumbratam imaginem gloriæ. Est enim gloria solida quædam res et expressa, non adumbrata: ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de excellente virtute: ea virtuti resonat tamquam imago. Quæ quia recte factorum plerumque
4 comes est, non est bonis viris repudianda. Illa autem, quæ se ejus imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis simulatione honestatis formam ejus pulchritudinemque corrumpit. Qua cæcitate homines, quum quædam etiam præclara cuperent, eaque nescirent nec ubi, nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. Atque hi quidem, optima *petentes*, non tam voluntate, quam cursus errore falluntur. *Quid?* qui pecuniæ cupiditate, qui voluptatum

libidine feruntur, quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus; his nullane est adhibenda curatio? Utrum, quod minus noceant animi ægrotationes, quam corporis? an, quod corpora curari possint, animorum medicina nulla sit?

III. At et morbi perniciosiores pluresque sunt animi, 5
quam corporis. Hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent eumque sollicitant:

> Ánimus*que* æger, (*ut ait Ennius,*) sémper errat, néque pati,
> neque perpetí potest:

cupere numquam desinit. Quibus duobus morbis (ut omittam alios), ægritudine et cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? qui vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, quum ipsam medicinam corporis animus invenerit, quumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora et natura valeant, nec omnes, qui curari se passi sunt, continuo etiam convalescant: animi autem, qui se sanari voluerint præceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione
sanentur? Est profecto animi medicina philosophia: 6
cujus auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris; omnibusque opibus et viribus, ut nosmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. Quamquam de universa philosophia, quanto opere et expetenda esset et colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio. De maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare nec scribere. His autem libris exposita sunt ea, quæ a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus de morte et de dolore dictum est, tertius dies dis-
putationis hoc tertium volumen efficiet. Ut enim in 7
Academiam nostram descendimus, inclinato jam in post-

meridianum tempus die, poposci eorum aliquem, qui aderant, causam disserendi. Tum res acta sic est.

IV. A. Videtur mihi cadere in sapientem ægritudo. M. Num reliquæ quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiæ? Hæc enim fere sunt ejusmodi, quæ Græci πάθη appellant: ego poteram *morbos*; et id verbum esset e verbo; sed in consuetudinem nostram non caderet. Nam misereri, invidere, gestire, lætari, hæc omnia *morbos* Græci appellant, motus animi rationi non obtemperantes: nos autem hos eosdem motus concitati animi, recte, ut opinor, perturbationes diximus; morbos autem non satis usitate: nisi quid
8 aliud tibi videtur. A. Mihi vero isto modo. M. Hæccine igitur cadere in sapientem putas? A. Prorsus existimo. M. Næ ista gloriosa sapientia non magno æstimanda est, si quidem non multum differt ab insania. A. Quid? tibi omnisne animi commotio videtur insania? M. Non mihi quidem soli: sed, id quod admirari sæpe soleo, majoribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis sæculis ante Socratem: a quo hæc omnis, quæ est de vita et de moribus, philosophia manavit. A. Quonam tandem modo? M. Quia nomen insaniæ significa mentis ægrotationem et morbum, id est insanitatem e
9 ægrotum animum, quam appellarunt insaniam. Omn autem perturbationes animi morbos philosophi app lant; negantque, stultum quemquam his morbis vaca Qui autem in morbo sunt, sani non sunt: et omni insipientium animi in morbo sunt: omnes insipien igitur insaniunt. Sanitatem enim animorum positan tranquillitate quadam constantiaque censebant: his bus mentem vacuam appellarunt insaniam, propt quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas non posset.

10 V. Nec minus illud acute, quod animi affect

lumine mentis carentem, nominaverunt amentiam eamdemque dementiam. Ex quo intelligendum est, eos, qui hæc rebus nomina posuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, omnes insipientes esse non sanos. Qui enim animus est in aliquo morbo, (morbos autem hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant) non magis est sanus, quam id corpus, quod in morbo est. Ita fit, ut sapientia sanitas sit animi: insipientia autem quasi insanitas quædam, [quæ est insania eademque dementia:] multoque melius hæc notata sunt verbis Latinis, quam Græcis: quod aliis quoque multis locis reperietur.
Sed id alias: nunc, quod instat. Totum igitur id, quod 11
quærimus, quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat. Eos enim sanos quoniam intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit: qui contra affecti sunt, hos insanos appellari necesse est. Itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis Latini, quum exisse ex potestate dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine aut iracundia. Quamquam ipsa iracundia libidinis est pars. Sic enim definitur iracundia, ulciscendi libido. Qui igitur exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis, cui regnum totius animi a natura tributum est. Græci autem μανίαν unde appellent, non facile dixerim. Eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi. Hanc enim insaniam, quæ juncta stultitiæ patet latius, a furore disjungimus. Græci volunt illi quidem, sed parum valent verbo: quem nos furorem, μελαγχολίαν illi vocant. Quasi vero atra bili solum mens, ac non sæpe vel iracundia graviore vel timore vel dolore moveatur: quo genere Athamantem, *Alcmæonem*, Ajacem, Orestem furere dicimus: qui ita

sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulæ. Itaque non est scriptum, SI INSANUS, sed SI FURIOSUS ESCIT. Stultitiam enim censuerunt, constantia id est sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum et vitæ communem cultum atque usitatum. Furorem autem esse rati sunt mentis ad omnia cæcitatem. Quod quum majus esse videatur, quam insania, tamen ejusmodi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. Sed hæc alia quæstio est. Nos ad propositum revertamur.

12 VI. Cadere, opinor, in sapientem ægritudinem tibi dixisti videri. A. Et vero ita existimo. M. Humanum id quidem, quod ita existimas. Non enim silice nati sumus: sed est natura fere in animis tenerum quiddam atque molle, quod ægritudine quasi tempestate quatiatur. Nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia vel in primis fuit nobilis, Minime, inquit, assentior iis, qui istam nescio quam indolentiam magno opere laudant: quæ nec potest ulla esse nec debet. Ne ægrotus sim, inquit: sin, is, qui fuerat, sensus adsit, sive secetur quid, sive avellatur a corpore. Nam istuc nihil dolere non sine magna mercede contingit, immanitatis in ani-
13 mo, stuporis in corpore. Sed videamus, nec hæc oratio sit hominum assentantium nostræ imbecillitati et indulgentium mollitudini: nos autem audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnes radicum fibras evellere. Tamen aliquid relinquetur fortasse: ita sunt altæ stirpes stultitiæ; sed relinquetur id solum, quod erit necessarium. Illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. Quamobrem, quoniam cœpimus, tradamus nos ei curandos: sanabimur, si volemus. Et progrediar quidem longius: non enim de ægritudine

solum, quamquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione, (morbo, ut Græci volunt,) explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter astringere solent argumenta: deinde nostro instituto vagabimur.

VII. Qui fortis est, idem est fidens: quoniam con- 14
fidens, mala consuetudine loquendi, in vitio ponitur, ductum verbum a *confidendo*, quod laudis est. Qui autem est fidens, is profecto non extimescit. Discrepat enim a timendo *confidere.* Atque in quem cadit ægritudo, in eumdem timor. Quarum enim rerum præsentia sumus in ægritudine, easdem impendentes et venientes timemus. Ita fit, ut fortitudini ægritudo repugnet. Verisimile est igitur, in quem cadat ægritudo, cadere in eumdem timorem et infiactionem quamdam animi et demissionem. Quæ in quem cadunt, in eumdem cadit, ut serviat, ut victum se quandoque esse fateatur. Quæ qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem et ignaviam. Non cadunt autem hæc in virum fortem: igitur ne ægritudo quidem. At nemo sapiens, nisi fortis. Non cadit ergo in sapientem ægri-
tudo. Præterea necesse est, qui fortis sit, eumdem esse 15
magni animi; qui magni animi sit, invictum: qui invictus sit, eum res humanas despicere atque infra se positas arbitrari. Despicere autem nemo potest eas res, propter quas ægritudine affici potest. Ex quo efficitur, fortem virum ægritudine numquam affici. Omnes autem sapientes fortes. Non cadit igitur in sapientem ægritudo. Et quemadmodum oculus conturbatus non est probe affectus ad suum munus fungendum: et reliquæ partes totumve corpus statu quum est motum, deest officio suo et muneri: sic conturbatus animus *non est aptus* ad exsequendum munus suum. Munus

autem animi est ratione bene uti: et sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur. Numquam igitur est perturbatus. At ægritudo perturbatio est animi. Semper igitur ea sapiens vacabit.

16 VIII. Veri etiam simile illud est, qui sit temperans, quem Græci σώφρονα appellant eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnunquam etiam modestiam: sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit, quod angustius apud Græcos valet, qui frugi homines χρησίμους appellant, id est tantummodo utiles; at illud est latius: est enim omnis abstinentia, omnis innocentia (quæ apud Græcos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest ἀβλάβειαν: nam est innocentia affectio talis animi, quæ noceat nemini)—reliquas etiam virtutes frugalitas continet. Quæ nisi tanta esset, et si iis angustiis, quibus plerique putant, teneretur, numquam esset L. Pisonis cognomen tanto
17 opere laudatum. Sed quia nec, qui propter metum præsidium reliquit, (quod est ignaviæ,) nec, qui propter avaritiam clam depositum non reddidit, (quod est injustitiæ,) nec, qui propter temeritatem male rem gessit, (quod est stultitiæ,) *frugi* appellari solet; eo tres virtutes, fortitudinem, justitiam, prudentiam, frugalitas complexa est: (etsi hoc quidem commune est virtutum: omnes enim inter se nexæ et jugatæ sunt:) reliquum igitur est, quarta virtus ut sit ipsa frugalitas. Ejus enim videtur esse proprium, motus animi appetentis regere et sedare, semperque adversantem libidini, moderatam in omni re servare constantiam. Cui contra-
18 rium vitium *nequitia* dicitur. *Frugalitas*, ut opinor, *a fruge: qua* nihil melius e terra. *Nequitia* ab eo *(etsi hoc erit* fortasse durius: sed tentemus: lusisse

putemur, si nil sit) ab eo, quod *nequidquam* est in tali homine: ex quo idem *nihili* dicitur. Qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus et temperans, eum necesse est esse constantem; qui autem constans, quietum; qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam ægritudine. Et sunt illa sapientis: aberit igitur a sapiente ægritudo.

IX. Itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quæ apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo:

> Corque meum penitus turgescit tristibus iris,
> quum decore atque omni me orbatum laude recordor.

Num manus affecta recte est, quum in tumore est? aut 19
num aliud quodpiam membrum tumidum ac turgidum
non vitiose se habet? Sic igitur inflatus et tumens
animus in vitio est. Sapientis autem animus semper
vacat vitio, numquam turgescit, numquam tumet. At
irati animus ejusmodi est: numquam igitur sapiens
irascitur. Nam si irascitur, etiam concupiscit. Proprium
est enim irati cupere, a quo læsus videatur, ei
quam maximum dolorem inurere. Qui autem id concupierit,
eum necesse est, si id consecutus sit, magno
opere lætari. Ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. Quod
quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem
cadit. Sin autem caderet in sapientem ægritudo, caderet
etiam iracundia. Qua quoniam vacat, ægritudine
etiam vacabit. Etenim si sapiens in ægritudinem in- 20
cidere posset; posset etiam in misericordiam, posset in
invidentiam. Non dixi invidiam, quæ tum est, quum
invidetur: ab invidendo autem invidentia recte dici
potest, ut effugiamus ambiguum nomen invidiæ; quod
verbum ductum est a nimis intuendo fortunam alterius,
ut est in Melanippa,

— — Quísnam florem líberûm invidít meûm?

Male Latine videtur, sed præclare Accius; ut enim videre, sic invidere florem rectius, quam flori. Nos consuetudine prohibemur: poeta jus suum tenuit, et dixit audacius.

21 X. Cadit igitur in eumdem et misereri et invidere. Nam qui dolet rebus alicujus adversis, idem alicujus etiam secundis dolet: ut Theophrastus, interitum deplorans Callistheni sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur: itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia summaque fortuna, sed ignarum, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui quemadmodum misericordia ægritudo est ex alterius rebus adversis: sic invidentia ægritudo est ex alterius rebus secundis. In quem igitur cadit misereri, in eumdem etiam invidere. Non cadit autem invidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. Quod si ægre ferre sapiens soleret, misereri etiam soleret. Abest ergo a sapiente ægritudo.

22 Hæc sic dicuntur a Stoicis concluduntur que contortius. Sed latius aliquanto dicenda sunt et diffusius: sententiis tamen utendum eorum potissimum, qui maxime forti et, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque sententia. Nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates vel perturbationum vel morborum animi mihi non sane probant. Omne enim malum, etiam mediocre, magnum est. Nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. Nam ut corpus, etiam si mediocriter ægrum est, sanum non est: sic in animo ista mediocritas caret sanitate. Itaque præclare nostri, *ut alia multa*, molestiam, sollicitudinem, angorem, propter *similitudinem* corporum ægrorum, ægritudinem nominaverunt.

23 Hoc propemodum verbo Græci omnem

animi perturbationem appellant. Vocant enim πάθος, id est morbum, quicumque est motus in animo turbidus. Nos melius: ægris enim corporibus simillima est animi ægritudo. At non similis ægrotationis est libido, non immoderata lætitia, quæ est voluptas animi elata et gestiens. Ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quamquam ægritudini est finitimus: sed proprie, ut ægrotatio in corpore, sic ægritudo in animo nomen habet non sejunctum a dolore. Doloris igitur hujus origo nobis explicanda est, id est causa efficiens ægritudinem in animo, tamquam ægrotationem in corpore. Nam, ut medici, causa morbi inventa, curationem esse inventam putant: sic nos, causa ægritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

XI. Est igitur causa omnis in opinione, nec vero 24
ægritudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum: quæ sunt genere quatuor, partibus plures. Nam quum omnis perturbatio sit animi motus vel rationis expers, vel rationem aspernans, vel rationi non obediens, isque motus aut boni aut mali opinione citetur: bifariam quatuor perturbationes æqualiter distributæ sunt. Nam duæ sunt ex opinione boni: quarum altera voluptas gestiens, id est præter modum elata lætitia, opinione præsentis magni alicujus boni; altera, quæ est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans, vel cupiditas recte vel libido
dici potest. Ergo hæc duo genera, voluptas gestiens et 25
libido, bonorum opinione turbantur; ut duo reliqua, metus et ægritudo, malorum. Nam et metus opinio magni mali impendentis, et ægritudo est opinio magni mali præsentis, et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum *videatur* esse angi; id autem est, ut is, qui *doleat, oportere* opinetur se dolere. His autem per-

turbationibus, quas in vitam hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitæ, tranquille placideque traducere. Sed ceteras alias: nunc ægritudinem si possumus, depellamus. Id enim sit propositum, quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti: quod ego nullo modo existimo: tætra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugienda.

26 XII. Qualis enim tibi ille videtur

Tántalo prognátus, Pelope nátus, qui quondam á socru
Œnomao rege Híppodamiam ráptis nactus'st núptiis?

Jovis iste quidem pronepos, tamne ergo abjectus, tamque fractus?

Nolíte (*inquit*) hospités ad me adíre. Illico ístim!
ne cóntagió mea boníis, umbrave óbsit:
- - tanta vís sceleris ín corpore hæret.

Tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

Refúgêre oculi: córpus macie extábuit:
lacrumæ peredêre húmore exsanguís genas,
sitú liventes: bárba pædore hórrida atque
intónsa infuscat péctus illuvié scabrum.

Hæc mala, o stultissime Æeta, ipse tibi addidisti. Non inerant in his, quæ tibi casus invexerat: et quidem inveterato malo, quum tumor animi resedisset: — est autem ægritudo, ut docebo, in opinione mali recentis— sed mæres videlicet regni desiderio, non filiæ. Illam *enim oderas*, et jure fortasse: regno non æquo animo *carebas*. *Est* autem impudens luctus mærore se con-

ficientis, quod imperare non liceat liberis. Dionysius 27
quidem tyrannus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros docebat: usque eo imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui ejus non tulerant superbiam? Is, quum restitui in regnum nec Veientium nec Latinorum armis potuisset, Cumas se contulisse dicitur, inque ea urbe senio et ægritudine esse confectus.

XIII. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, ut ægritudine opprimatur, id est miseria? Nam quum omnis perturbatio miseria est, tum carnificina est ægritudo. Habet ardorem libido, levitatem lætitia gestiens, humilitatem metus; sed ægritudo majora quædam, tabem, cruciatum, afflictationem, fœditatem;

lacérat, exest animúm, planeque cónficit.

Hanc nisi exuimus sic, ut abjiciamus, miseria carere non possumus.

Atque hoc quidem perspicuum est, tum ægritudinem 28
exsistere, quum quid ita visum sit, ut magnum quoddam malum adesse et urgere videatur. Epicuro autem placet, opinionem mali ægritudinem esse natura, ut, quicumque intueatur in aliquod majus malum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in ægritudine. Cyrenaici non omni malo ægritudinem effici censent, sed insperato et nec opinato malo. Est id quidem non mediocre ad ægritudinem augendam: videntur enim omnia repentina graviora. Ex hoc et illa jure laudantur:

'Ego quum genui, túm moriturum scívi, et ei rei sústuli.
Præterea ad Trojám quum misi ob déféndendam Græciam,
scíbam me in mortíferum bellum, nón in epulas míttere.

XIV. Hæc igitur præmeditatio futurorum malorum 29
lenit eorum adventum, quæ venientia longe ante videris.

Itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudantur. Licet enim, ut sæpe facimus, in Latinum illa convertere.

Nam qui hæc audita a dócto meminissém viro,
futúras mecum cómmentabar míserias:
aut mórtem acerbam, aut éxsilii mæstám fugam,
aut sémper aliquam mólem meditabár mali:
ut, sí qua invecta díritas casú foret,
ne me ímparatum cúra lacerarét repens.

30 Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de se ipso loquitur Euripides. Fuerat enim auditor Anaxagoræ: quem ferunt, nuntiata morte filii, dixisse, "Sciebam me genuisse mortalem." Quæ vox declarat, iis esse hæc acerba, quibus non fuerint cogitata. Ergo id quidem non dubium, quin omnia, quæ mala putentur, sint improvisa graviora. Itaque quamquam non hæc una res efficit maximam ægritudinem: tamen, quoniam multum potest provisio animi et præparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. Et nimirum hæc est illa præstans et divina sapientia, et perceptas penitus et pertractatas humanas res habere; nihil admirari, quum acciderit; nihil, antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

Quam ob rem ómnes, quum secúndæ res sunt máxume, tum máxume
meditári secum opórtet, quo pacto ádvorsam ærumnám ferant:
perícla, damna, péregre rediens sémper secum cógitet,
aut fílii peccatum, aút uxoris mórtem, aut morbum fíliæ:
commúnia esse hæc, né quid horum umquam áccidat animó novom:
quidquíd præter spem evéniat, omne id députare esse *ín lucro.*

XV. Ergo hoc Terentius a philosophia sumptum 31
quum tam commode dixerit: nos, e quorum fontibus
id haustum est, non et dicemus hoc melius, et con-
stantius sentiemus? Hic est enim ille vultus semper
idem; quem dicitur Xanthippe prædicare solita in viro
suo fuisse Socrate, eodem semper se vidisse exeuntem
illum domo, et revertentem. Nec vero ea frons erat,
quæ M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni
vita risisse Lucilius; sed tranquilla et serena: sic enim
accepimus. Jure autem erat semper idem vultus, quum
mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare
accipio equidem a Cyrenaicis hæc arma contra casus et
eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna
præmeditatione frangantur: simulque judico malum illud
opinionis esse, non naturæ.

Si enim in re esset, cur fierent provisa leviora? Sed 32
est, iisdem de rebus quod dici possit subtilius, si prius
Epicuri sententiam viderimus: qui censet, necesse esse
omnes in ægritudine esse, qui se in malis esse arbitren-
tur; sive illa ante provisa et exspectata sint sive inve-
teraverint. Nam neque vetustate minui mala, nec fieri
præmeditata leviora: stultamque etiam esse meditatio-
nem futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem: satis
esse odiosum malum omne, quum venisset: qui autem
semper cogitavisset, accidere posse aliquid adversi, ei
fieri illud sempiternum malum: si vero ne futurum qui-
dem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam: ita sem-
per angi, aut accipiendo aut cogitando malo. Levatio- 33
nem autem ægritudinis in duabus rebus ponit, avoca-
tione a cogitanda molestia et revocatione ad contem-
plandas voluptates. Parere enim censet animum rationi
posse et, quo illa ducat, sequi. Vetat igitur ratio in-
tueri molestias: abstrahit ab acerbis cogitationibus he-

betem aciem ad miserias contemplandas: a quibus quum cecinit receptui, impellit rursum et incitat ad conspiciendas totaque mente contrectandas varias voluptates, quibus ille, et præteritarum memoria et spe consequentium, sapientis vitam refertam putat. Hæc nostro more nos diximus: Epicurei dicunt suo. Sed, quæ dicant, videamus, quo modo negligamus.

34 XVI. Principio male reprehendunt præmeditationem rerum futurarum. Nihil est enim, quod tam obtundat elevetque ægritudinem, quam perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse, quod accidere non possit: quam meditatio conditionis humanæ: quam vitæ lex commentatioque parendi: quæ non hoc affert, ut semper mæreamus, sed ut numquam. Neque enim, qui rerum naturam, qui vitæ varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, mæret quum hæc cogitat, sed tum vel maxime sapientiæ fungitur munere. Utrumque enim consequitur, ut et considerandis rebus humanis proprio philosophiæ fungatur officio, et adversis casibus triplici consolatione sanetur: primum, quod posse accidere diu cogitavit; quæ cogitatio una maxime molestias omnes extenuat et diluit: deinde, quod humana ferenda intelligit: postremo, quod videt malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, quum id, quod ab
35 homine non potuerit præstari, evenerit. Nam revocatio illa, quam affert, quum a contuendis nos malis avocat, nulla est. Non est enim in nostra potestate, fodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio vel oblivio. Lacerant, vexant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non sinunt. Et tu oblivisci jubes, quod contra naturam est: quod a natura datum est auxilium extorqueas inveterati doloris? Est enim tarda *illa quidem* medicina, sed tamen magna, quam affert lon-

ginquitas et dies. Jubes me bona cogitare, oblivisci malorum. Diceres aliquid, et magno quidem philosopho dignum, si ea bona sentires esse, quæ essent homine dignissima.

XVII. Pythagoras mihi si diceret aut Socrates aut 36
Plato: Quid jaces? aut quid mæres? aut cur succumbis cedisque fortunæ? quæ pervellere te forsitan potuerit et pungere: non potuit certe vires frangere. Magna vis est in virtutibus: eas excita, si forte dormiunt. Jam tibi aderit princeps Fortitudo, quæ te animo tanto esse coget, ut omnia, quæ possint homini evenire, contemnas et pro nihilo putes. Aderit Temperantia, quæ est eadem moderatio; a me quidem paullo ante appellata frugalitas; quæ te turpiter et nequiter facere nihil patietur. Quid est autem nequius aut turpius effeminato viro? Ne Ju titia quidem sinet te ista facere: cui minimum esse videtur in hac causa loci; quæ tamen ita dicet, dupliciter esse te injustum, quum et alienum appetas, qui mortalis natus conditionem postules immortalium, et graviter feras te, quod utendum acceperis, reddidisse. Prudentiæ vero quid respondebis, 37
docenti, virtutem sese esse contentam, quo modo ad bene vivendum, sic etiam ad beate? Quæ si extrinsecus religata pendeat, et non et oriatur a se, et rursus ad se revertatur, et omnia sua complexa nihil quærat aliunde: non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tanto opere expetenda videatur. Ad hæc bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut jubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. Sed traducis cogitationes meas ad voluptates. Quas? Corporis, credo, aut quæ propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur. Numquid est aliud? Rectene

interpretor sententiam tuam? Solent enim isti negare
38 nos intelligere, quid dicat Epicurus. Hoc dicit, et hoc ille acriculus, me audiente, Athenis senex Zeno, istorum acutissimus, contendere et magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui præsentibus voluptatibus frueretur, confideretque se fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitæ, dolore non interveniente; aut si interveniret, si summus foret, futurum brevem; sin productior, plus habiturum jucundi, quam mali: hæc cogitantem fore beatum, præsertim si et ante perceptis bonis contentus esset, nec mortem, nec deos extimesceret. Habes formam Epicuri vitæ beatæ, verbis Zenonis expressam, nihil ut possit negari.

39 XVIII. Quid ergo? hujusne vitæ propositio et cogitatio aut Thyesten levare poterit, aut Æetam, de quo paullo ante dixi, aut Telamonem, pulsum patria, exsulantem atque egentem? in quo hæc admiratio fiebat:

> Híccine est Telamo ílle, modo quem glória ad cælum éxtulit?
> quem áspectabant? cújus ob os Graii óra obvertebánt sua?

40 Quod si cui, ut ait idem,

> simul áuimus cum re cóncidit,

a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his voluptariis. Quam enim isti bonorum copiam dicunt? Fac sane esse summum bonum, non dolere. Quamquam id non vocatur voluptas. Sed non necesse est nunc omnia. Idne est, quo traducti luctum levemus? Sit sane summum malum dolere. In eo igitur qui non est, si malo careat, continuone fruitur
41 *summo bono?* Quid tergiversamur, Epicure, nec fate*mur eam nos* dicere voluptatem, quam tu idem, quum

os perfricuisti, soles dicere? Sunt hæc tua verba, necne? In eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam (fungar enim jam interpretis munere, ne quis me putet fingere) dicis hæc: *Nec equidem habeo, quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates, quæ sapore percipiuntur; detrahens eas, quæ auditu et cantibus; detrahens eas etiam, quæ ex formis percipiuntur oculis, suaves motiones, sive quæ aliæ voluptates in toto homine gignuntur quolibet sensu. Nec vero ita dici potest, mentis lætitiam solam esse in bonis. Lætantem enim mentem ita novi, spe eorum omnium, quæ supra dixi, fore ut natura, iis potiens, dolore careat.*

Atque hæc quidem his verbis, quivis ut intelligat, 42
quam voluptatem norit Epicurus. Deinde paullo infra, *Sæpe quæsivi,* inquit, *ex iis, qui appellabantur sapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, si illa detraxissent, nisi si vellent voces inanes fundere. Nihil ab his potui cognoscere: qui si virtutes ebullire nolent et sapientias; nihil aliud dicent, nisi eam viam, qua efficiantur eæ voluptates, quas supra dixi.* Quæ sequuntur, in eadem sententia sunt: totusque liber, qui est de summo bono, refertus et verbis et sententiis talibus. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum 43
revocabis, ut leves ægritudinem? et si quem tuorum afflictum mærore videris, huic acipenserem potius, quam aliquem Socraticum libellum dabis? hydrauli hortabere ut audiat voces potius, quam Platonis? expones, quæ spectet florida et varia? fasciculum ad nares admovebis? incendes odores? [et] sertis redimiri jubebis et rosa? Si vero aliquid etiam —: tum plane luctum omnem absterseris?

XIX. *Hæc Epicuro* confitenda sunt: aut ea, quæ 44

modo expressa ad verbum dixi, tollenda de libro; ve totus liber potius abjiciundus: est enim confertus voluptatibus. Quærendum igitur, quemadmodum ægritudine privemus eum, qui ita dicat:

—pol míhi fortuna mági' nunc defit, quám genus.
Námque regnum súppetebat mi: út scias quanto é loco,
quántis opibus, quíbu' de rebus lápsa fortuna óccidat.

Quid? huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat, aut aliquid ejusmodi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poeta:

Ex ópibus summis ópis egens, Hectór, tuæ.

Huic subvenire debemus: quærit enim auxilium:

Quíd petam præsidi, aut éxsequar? quóve nunc
aúxilio éxsili aút fugæ fréta sim?
'Arce et urbe órba sum. Quo áccidam? quo ápplicem?
cuí nec aræ pátriæ domi stant: fráctæ et disjectæ jacent:
fána flamma déflagrata: tósti alti stant párietes,
déformati, atque ábiete crispa.

Scitis, quæ sequantur; et illud in primis:

O páter, o patria, o Príami domus,
(septum áltisono cardíne templum:)
vidi égo te, astante ope bárbarica,
tectís cælatis, láqueatis,
auro, ébore instructam régifice.

45 O poetam egregium! quamquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur. Sentit omnia repentina et nec opinata esse graviora. Exaggeratis igitur regis opibus, quæ videbantur sempiternæ fore, quid adjungit?

Hæc ómnia vidi inflámmari,
Priamó vi vitam evítari,
Jovis áram sanguine túrpari.

Præclarum carmen! Est enim et rebus et verbis et 46
modis lugubre. Eripiamus huic ægritudinem. Quo modo? Collocemus in culcita plumea; psaltriam adducamus: hedychrum incendamus: demus scutellam dulciculæ potionis; aliquid videamus et cibi. Hæc tandem bona sunt, quibus ægritudines gravissimæ detrahantur? Tu enim paullo ante ne intelligere te quidem alia ulla dicebas. Revocari igitur oportere a mærore ad cogitationem bonorum. Conveniret mihi cum Epicuro, si, quid esset bonum, conveniret.

XX. Dicet aliquis: Quid ergo? Tu Epicurum existimas ista voluisse, aut libidinosas ejus fuisse sententias? Ego vero minime. Video enim ab eo dici multa severe, multa præclare. Itaque, ut sæpe dixi, de acumine agitur ejus, non de moribus; quamvis spernat voluptates eas, quas modo laudavit: ego tamen meminero, quod videatur ei summum bonum. Non enim verbo solum posuit voluptatem, sed explanavit, quid diceret. *Saporem*, inquit, *et corporum complexum, et ludos atque cantus, et formas eas, quibus oculi jucunde moveantur*. Num fingo? num mentior? Cupio refelli. Quid enim laboro, nisi ut veritas in omni quæstione explicetur? At idem ait, non crescere voluptatem dolore detracto; summamque voluptatem nihil dolere.
Paucis verbis tria magna peccata: unum, quod secum 47
ipse pugnat. Modo enim, ne suspicari quidem se quidquam bonum, nisi sensus quasi titillarentur voluptate: nunc autem, summam voluptatem esse, dolore carere. Potestne magis secum ipse pugnare? Alterum peccatum, quod, quum in natura tria sint: unum gaudere; alterum dolere; tertium nec gaudere nec dolere: hic primum et tertium putat idem esse, nec distinguit a *non dolendo* voluptatem. Tertium peccatum commune

cum quibusdam, quod, quum virtus maxime expetatur, ejusque adipiscendæ causa philosophia quæsita sit, ille
48 a virtute summum bonum separavit. At laudat, et sæpe, virtutem. Et quidem C. Gracchus, quum largitiones maximas fecisset, et effudisset ærarium, verbis tamen defendebat ærarium. Quid verba audiam, quum facta videam? Piso ille Frugi semper contra legem frumentariam dixerat. Is, lege lata, consularis ad frumentum accipiendum venerat. Animadvertit Gracchus in concione Pisonem stantem. Quærit audiente populo Romano, quî sibi constet, quum ea lege frumentum petat, quam dissuaserit. Nolim, inquit, mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat: sed si facias, partem petam. Parumne declaravit vir gravis et sapiens, lege Sempronia patrimonium publicum dissipari? Lege
49 orationes Gracchi: patronum ærarii esse dices. Negat Epicurus jucunde posse vivi, nisi cum virtute vivatur: negat ullam in sapientem vim esse fortunæ: tenuem victum antefert copioso: negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. Omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. "Non istam dicit voluptatem." Dicat quamlibet. Nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars insit. Age, si voluptatem non intelligimus, ne dolorem quidem? Nego igitur ejus esse, qui dolore summum malum metiatur, mentionem facere virtutis.

50 XXI. Et queruntur quidam Epicurei, viri optimi, (nam nullum genus est minus malitiosum,) me studiose dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore aut de dignitate contendimus. Mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore: mihi in virtute, illi in *voluptate. Et* illi pugnant; et quidem vicinorum fidem *implorant:* multi autem sunt, qui statim convolent.

Ego sum is, qui dicam me non laborare, actum habiturum quod egerint. Quid enim? de bello Punico 51
agitur? de quo ipso quum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio umquam fuit. Hi nimis iracunde agunt, præsertim quum ab iis non sane animosa defendatur sententia, pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque apud censores dicere audeant. Sed cum istis alias, et eo quidem animo, nullum ut certamen instituam: verum dicentibus facile cedam. Tantum admonebo: si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem, sive, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat, sive omnia referre ad utilitatem suam: quoniam hæc plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.

XXII. Cyrenaicorum restat sententia: qui tum ægri- 52
tudinem censent exsistere, si nec opinato quid evenerit. Est id quidem magnum, ut supra dixi. Etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire vehementius. Sed non sunt in hoc omnia: quamquam hostium repens adventus magis aliquanto conturbat, quam exspectatus: et maris subita tempestas, quam ante provisa, terret navigantes vehementius: et ejusmodi sunt pleraque. Sed quum diligenter nec opinatorum naturam consideres, nihil aliud reperias, nisi omnia videri subita majora: et quidem ob duas causas: primum, quod, quanta sint quæ accidunt, considerandi spatium non datur: deinde quum videtur præcaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum ægritudinem acriorem facit. Quod ita esse dies 53
declarat: quæ procedens ita mitigat, ut, iisdem malis manentibus, non modo leniatur ægritudo, sed in plerisque tollatur. Karthaginienses multi Romæ servi-

erunt, Macedones rege Perse capto: vidi etiam in Peloponneso, quum essem adolescens, quosdam Corinthios. Hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare,

Hæc ómnia vidi —.

Sed jam decantaverant fortasse. Eo enim erant vultu, oratione, omni reliquo motu et statu, et eos Argivos aut Sicyonios diceres: magisque me moverant Corinthi subito aspectæ parietinæ, quam ipsos Corinthios: quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis ob-
54 duxerat. Legimus librum Clitomachi, quem ille eversa Karthagine misit consolandi causa ad captivos cives suos. In eo est disputatio scripta Carneadis: quam se ait in commentarium retulisse. Quum ita positum esset, videri fore in ægritudine sapientem, patria capta: quæ Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tanta igitur calamitatis præsentis adhibetur a philosopho medicina, quanta in inveterata ne desideratur quidem. Nec si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus. Sensim enim et pedetentim progrediens extenuatur dolor: non quo ipsa res immutari soleat aut possit: sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quæ sint visa majora.

55 XXIII. Quid ergo opus est, dicet aliquis, ratione aut omnino consolatione illa, qua solemus uti, quum levare dolorem mærentium volumus? Hoc enim fere tum habemus in promptu, nihil oportere inopinatum videri. Aut quî tolerabilius feret incommodum, qui cognoverit, necesse esse homini tale aliquid accidere? Hæc enim oratio de ipsa summa mali nihil detrahit: tantum modo affert, nihil evenisse, quod non opinandum fuisset. Ne*que tamen gen*us id orationis in consolando non valet: *sed id haud sci*am an plurimum. Ergo ista nec opinat-

non habent tantam vim, ut ægritudo ex his omnis oriatur: feriunt enim fortasse gravius: non id efficiunt, ut ea, quæ accidant, majora videantur; quia recentia sunt, videntur, non quia repentina. Duplex est igitur 56
ratio veri reperiendi non in iis solum, quæ mala, sed in iis etiam, quæ bona videntur. Nam aut ipsius rei natura qualis et quanta sit, quærimus, ut de paupertate nonnunquam, cujus onus disputando levamus, docentes, quam parva et quam pauca sint, quæ natura desideret: aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes, hic Cæcilianum illud,

Sæpe est etiam súb palliolo sórdido sapiéntia.

Quum enim paupertatis una eademque sit vis; quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio tolerabilis ea fuerit, alii negent se ferre posse? Huic igitur alteri generi 57
similis est ea ratio consolandi, quæ docet humana esse, quæ acciderint. Non enim solum id continet ea disputatio, ut cognitionem afferat generis humani: sed significat tolerabilia esse, quæ et tulerint et ferant ceteri.

XXIV. De paupertate agitur; multi patientes pauperes commemorantur: de contemnendo honore; multi inhonorati proferuntur, et quidem propter id ipsum beatiores: eorumque, qui privatum otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur: nec siletur illud potentissimi regis anapæstum, qui laudat senem, et fortunatum esse dicit, quod inglorius sit atque ignobilis ad supremum diem perventurus. Similiter, com- 58
memorandis exemplis, orbitates quoque liberorum prædicantur, eorumque, qui gravius ferunt, luctus aliorum exemplis leniuntur. Sic perpessio ceterorum facit, ut *ea, quæ acciderint*, multo minora, quam quanta sint

existimata, videantur. Ita fit sensim cogitantibus, ut, quantum sit ementita opinio, appareat. Atque hoc idem et Telamo ille declarat,

> égo quum genui, [tum moriturum scivi]

et Theseus,

> futúras mecum cómmentabar míserias:

et Anaxagoras, *Sciebam me genuisse mortalem.* Hi enim omnes, diu cogitantes de rebus humanis, intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi esse extimescendas. Et mihi quidem videtur idem fere accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies: nisi quod ratio quædam sanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo, quod rem [edium illud] continet, malum, quod opinatum sit esse maximum, nequaquam esse tan-
59 tum, ut vitam beatam possit evertere. Hoc igitur efficitur, ut ex illo nec opinato plaga major sit, non ut illi putant, ut, quum duobus pares casus evenerint, is modo ægritudine afficiatur, cui ille nec opinato casus evenerit. Itaque dicuntur nonnulli in mærore, quum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gravius etiam tulisse.

XXV. Quocirca Carneades, ut video nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem Euripideum carmen illud,

> Mortális nemo est, quém non attingít dolor,
> morbúsque; multis súnt humandi líberi,
> rursúm creandi: mórsque est finita ómnibus;
> quæ géneri humano angórem nequidquam ásserunt.
> Reddénda est terræ térra: tum vita ómnibus
> meténda, ut fruges. Síc jubet Necéssitas.

60 Negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad
vandam ægritudinem pertinere. Id enim ipsum de

dum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. Nam illam quidem orationem ex com memoratione alienorum malorum ad malevolos consolandos esse accommodatam. Mihi vero longe videtur secus. Nam et necessitas ferendæ conditionis humanæ quasi cum deo pugnare prohibet, admonetque esse hominem: quæ cogitatio magno opere luctum levat: et enumeratio exemplorum, non ut animum malevolorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui mæret, ferendum sibi id censeat, quod videat multos moderate et tranquille tulisse. Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt 61
nec cohærere possunt propter magnitudinem ægritudinis. Ex quo ipsam ægritudinem λύπην Chrysippus, quasi λύσιν, id est solutionem totius hominis, appellatam putat. Quæ tota poterit evelli, explicata, ut principio dixi, causa ægritudinis. Est enim nulla alia, nisi opinio et judicium magni præsentis atque urgentis mali. Itaque et dolor corporis, cujus est morsus acerrimus, perfertur spe proposita boni; et acta ætas honeste ac splendide tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non attingat ægritudo aut perleviter pungat animi dolor.

XXVI. Sed ad hanc opinionem magni mali quum illa etiam opinio accessit, oportere, rectum esse, ad officium pertinere, ferre illud, ægre, quod acciderit: tum denique efficitur illa gravis ægritudinis perturbatio. Ex 62
hac opinione sunt illa varia et detestabilia genera lugendi, pædores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemno Homericus et idem Accianus,

scindéns dolore idéntidem intonsám comam.

In quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem *in luctu capillum* sibi evellere, quasi calvitio mæror

63 levaretur. Sed hæc omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere. Itaque et Æschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filiæ mortem hostias immolavisset. At quam rhetorice! quam copiose! quas sententias colligit! quæ verba contorquet! ut licere quidvis rhetori intelligas. Quæ nemo probaret, nisi insitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu suorum quam gravissime mærere oportere. Ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,

> qui miser in campis mærens errabat Alêis,
> ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans:

et Nioba fingitur lapidea, propter æternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant propter animi acerbitatem quamdam et rabiem fingi in canem esse conversam. Sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui sæpe delectat, ut illa apud Ennium nutrix:

> Cupído cepit míseram nunc me, próloqui
> cælo átque terræ Médeai míserias.

64 XXVII. Hæc omnia recta, vera, debita putantes, faciunt in dolore: maximeque declarat, hoc quasi officii judicio fieri. Quod si qui forte, quum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad mæstitiam, peccatique se insimulant, quod dolēre intermiserint. Pueros vero matres et magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis factum est aut dictum: plorare cogunt. Quid? ipsa remissio luctus quum est consecuta, intellectumque nihil profici mærendo, nonne res declarat,
65 *fuisse totum* illud voluntarium? Quid ille Terentianus *ipse se pœniens*, id est ἑαυτὸν τιμωρούμενος?

Decrévï, tantispér me minus injúriæ,
Chremé, meo gnato fácere, dum fiám miser.

Hic decernit, ut miser sit. Num quis igitur quidquam decernit invitus?

Maló quidem me quóvis dignum députem.

Malo se dignum deputat, nisi miser sit? Vides ergo opinionis esse, non naturæ, malum. Quid, quos res ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianæ neces interitusque multorum sedationem mærendi afferunt: apud quem ita dicitur:

Namque nimis multos, atque omni luce cadentes
cernimus; ut nemo possit mærore vacare.
Quo magis est æquum tumulis mandare peremptos
firmo animo, et luctum lacrumis finire diurnis.

Ergo in potestate est abjicere dolorem, quum velis, 66
tempori servientem. An est ullum tempus, (quoniam quidem res in nostra potestate est,) cui non ponendæ curæ et ægritudinis causa serviamus? Constabat, eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidissent, quum in illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, et ut salutem adipiscerentur fuga: posteaquam Tyrum venissent, tum afflictari lamentarique cœpisse. Timor igitur ab iis ægritudinem potuit repellere, ratio ac sapientia vera non poterit?

XXVIII. Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam quum est intellectum, nihil profici, et frustra esse susceptum? Si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. Voluntate igitur et judicio suscipi ægritudinem confitendum est. Idque 67
indicatur eorum patientia, qui, quum multa sint sæpe *perpessi, facilius* ferunt, quidquid accidit: obduruis-

seque sese contra fortunam arbitrantur: ut ille apud Euripidem,

> Si míhi nunc tristis prímum illuxissét dies,
> nec tam ærumnoso návigavissém salo:
> essét dolendi caúsa; ut injecto équulei
> frenó repente táctu exagitantúr novo.
> Sed jám subactus míseriis obtórpui.

Defatigatio igitur miseriarum ægritudines quum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam causam
68 atque fontem esse mæroris. Philosophi summi, nequedum tamen sapientiam consecuti, nonne intelligunt, in summo se malo esse? Sunt enim insipientes: neque insipientia ullum majus malum est: neque tamen lugent. Quid ita? quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, Rectum esse et æquum et ad officium pertinere, ægre ferre, quod sapiens non sis. Quod idem affingimus huic ægritudini, in qua luctus inest; quæ
69 omnium maxima est. Itaque Aristoteles, veteres philosophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos aut gloriosissimos fuisse: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset, hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset: quorum si ætas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. Querebatur igitur, se tum, quum illa videre cœpisset, exstingui. Quid? ex ceteris philosophis nonne optimus et gravissimus quisque confitetur multa se ignorare, et multa sibi etiam
70 atque etiam esse discenda? Neque tamen, quum se in

media stultitia, qua nihil est pejus, hærere intelligant, ægritudine premuntur. Nulla enim admiscetur opinio officiosi doloris. Quid, qui non putant lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus, efferens filium consularem: qualis L. Paullus, duobus paucis diebus amissis filiis: qualis M. Cato, prætore designato mortuo filio: quales reliqui, quos in *Consolatione* collegimus. Quid hos 71
aliud placavit, nisi quod luctum et mærorem esse non putabant viri? Ergo id, quod alii rectum opinantes ægritudini se solent dedere, id hi turpe putantes ægritudinem repulerunt. Ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione esse ægritudinem.

XXIX. Contra dicuntur hæc. Quis tam demens, ut sua voluntate mæreat? Natura affert dolorem. Cui quidem Crantor, inquiunt, vester cedendum putat. Premit enim atque instat, nec resisti potest. Itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Ajacis morte consolatus esset, is, quum audisset de sua, fractus est. De cujus commutata mente sic dicitur:

Nec véro tanta præditus sapiéntia
quisquam ést, qui, aliorum ærúmnam dictis állevans,
non ídem, cum fortúna mutata ímpetum
convértat, clade ut súbita frangatúr sua,
ut ílla ad alios dícta et præcepta éxcidant.

Hæc quum disputant, hoc student efficere, naturæ obsisti nullo modo posse: ii tamen fatentur graviores ægritudines suscipi, quam natura cogat. Quæ est igitur amentia? ut nos quoque idem ab illis requiramus. Sed 72
plures sunt causæ suscipiendi doloris. Primum illa opinio mali, quo viso atque persuaso ægritudo insequitur necessario: deinde etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. Accedit

superstitio muliebris quædam: existimant enim, diis immortalibus se facilius satis facturos, si eorum plaga perculsi afflictos se et stratos esse fateantur. Sed hæc inter se quam repugnent, plerique non vident. Laudant enim eos, qui æquo animo moriantur: qui alterius mortem æquo animo ferant, eos putant vituperandos. Quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet,
73 ut quisquam plus alterum diligat, quam se. Præclarum illud est, et, si quæris, rectum quoque et verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, æque, ac nosmetipsos, amemus: ut vero plus, fieri nullo pacto potest. Ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se, ego illum plus, quam me. Perturbatio vitæ, si ita sit, atque officiorum omnium consequatur.

XXX. Sed de hoc alias: nunc illud satis est, non attribuere ad amissionem amicorum miseriam nostram, ne illos plus, quam ipsi velint, si sentiant; plus certe, quam nosmetipsos, diligamus. Nam quod aiunt, plerosque consolationibus nihil levari, adjunguntque, consolatores ipsos confiteri se miseros, quum ad eos impetum suum fortuna converterit, utrumque dissolvitur: sunt enim ista non naturæ vitia, sed culpæ. Stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. Nam et qui non levantur, ipsi ad se miseriam invitant: et qui suos casus aliter ferunt, atque auctores aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores, quam fere plerique, qui avari avaros, gloriæ cupidos gloriosi reprehendunt. Est enim proprium
74 stultitiæ, aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. Sed nimirum hoc maximum est experimentum, quum constet ægritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. Nam si et eadem res est, et idem est homo: qui potest quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quid-

quam est mutatum, neque de eo, qui dolet? Cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali, dolori medetur, non ipsa diuturnitas.

XXXI. Hic mihi afferunt mediocritates. Quæ si naturales sunt, quid opus est consolatione? Natura enim ipsa terminabit modum: sin opinabiles, opinio tota tollatur. Satis dictum esse arbitror, ægritudinem esse opinionem mali præsentis, in qua opinione illud insit, ut ægritudinem suscipere oporteat.

Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa 75
opinio præsentis mali sit recens. Hoc autem verbum
sic interpretantur, ut non tantum illud recens esse velint, quod paullo ante acciderit; sed, quam diu in illo opinato malo vis quædam insit et vigeat et habeat quamdam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mausoli, Cariæ regis, uxor, quæ nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum, quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit. Huic erat illa opinio quotidie recens: quæ tum denique non appellatur recens, quum vetustate exaruit.

Hæc igitur officia sunt consolantium, tollere ægritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, aut
ad alia mentem traducere. Sunt, qui unum officium 76
consolantis putent, malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. Sunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici. Sunt, qui abducant a malis ad bona, ut Epicurus. Sunt, qui satis putent, ostendere, nihil inopinati accidisse, nihil mali. Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem mærenti, si se officio fungi putet justo atque debito. Sunt etiam, qui hæc omnia genera consolandi colligant. Alius enim alio modo movetur, ut fere nos omnia in

consolationem unam conjecimus: erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur curatio. Sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus ille Æschyli: cui quum dictum esset,

> Atquí, Prometheu, te hóc tenere exístimo,
> medéri posse rátionem iracúndiæ;

respondet:

> Si quidém, qui tempestívam medicinam ádmovens,
> non ád gravescens vúlnus illidát manus.

77 XXXII. Erit igitur in consolationibus prima medicina,—docere aut nullum malum esse, aut admodum parvum: altera,—et de communi conditione vitæ, et proprie, si quid sit de ipsius, qui mæreat, disputandum: tertia,—summam esse stultitiam frustra confici mærore, quum intelligas, nihil posse profici. Nam Cleanthes quidem sapientem consolatur: qui consolatione non eget. Nihil enim esse malum, quod turpe non sit, si lugenti persuaseris; non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris: alienum autem tempus docendi. Et tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando ægritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur. Quid enim dicemus, quum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eum nihil hominis esse, nec quidquam inter Alcibiadem, summo loco natum, et quemvis bajulum interesse; quum se Alcibiades afflictaret, lacrimansque Socrati supplex esset, ut sibi virtutem traderet turpitudinemque depelleret; quid dicemus, Cleanthe? num, in illa re, quæ ægritudine Alcibiadem afficiebat, mali
78 *nihil fuisse?* Quid? illa Lyconis qualia sunt? qui, *ægritudinem* extenuans, parvis ait eam rebus moveri

fortunæ et corporis incommodis, non animi malis. Quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis vitiisque constabat? Ad Epicuri consolationem satis est ante dictum.

XXXIII. Ne illa quidem consolatio firmissima est, 79
quamquam et usitata est et sæpe prodest: Non tibi hoc soli. Prodest hæc quidem, ut dixi, sed nec semper nec omnibus. Sunt enim, qui respuant: sed refert, quo modo adhibeatur. Ut enim tulerit quisque eorum, qui sapienter tulerunt, non quo quisque incommodo affectus sit, prædicandum est. Chrysippi—ad veritatem firmissima est; ad tempus ægritudinis—difficilis. Magnum opus est, probare mærenti, illum suo judicio, et quod se ita putet oportere facere, mærere. Nimirum igitur, ut in causis non semper utimur eodem statu, (sic enim appellamus controversiarum genera;) sed ad tempus, ad controversiæ naturam, ad personam accommodamus: sic in ægritudine lenienda, quam quisque curationem recipere possit, videndum est.

Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a te propo- 80
situm, aberravit oratio. Tu enim de sapiente quæsieras: cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine; aut ita parvum malum, ut id obruatur sapientia vixque appareat; qui nihil opinione affingat assumatque ad ægritudinem; nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciari luctuque confici; quo pravius nihil esse possit. Edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, quum hoc ipsum proprie non quæreretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset: tamen ut videremus, quidquid esset in ægritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario judicio et opinionis errore contractum. Trac- 81
tatum est autem a nobis id genus ægritudinis, quod

unum est omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magno opere quærenda arbitraremur.

XXXIV. Sunt enim certa, quæ de paupertate, certa, quæ de vita inhonorata et ingloria dici soleant. Separatim certæ scholæ sunt de exsilio, de interitu patriæ, de servitute, de debilitate, de cæcitate, de omni casu: in quo nomen poni solet calamitatis. Hæc Græci in singulas scholas et in singulos libros dispertiunt. Opus enim quærunt: quamquam plenæ disputationes delec-
82 tationis sunt. Et tamen, ut medici toto corpore curando minimæ etiam parti, si condoluit, medentur: sic philosophia, quum universam ægritudinem sustulit, tamen, si quis error aliunde exstitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum obfudit exsilium, aut eorum, quæ modo dixi, si quid exstitit: [et si] singularum rerum sunt propriæ consolationes; de quibus audies tu quidem, quum voles: sed ad eumdem fontem revertendum est, ægritudinem omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed judicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum, quum id decreverimus
83 ita fieri oportere. Hoc detracto, quod totum est voluntarium, ægritudo erit sublata illa mærens: morsus tamen et contractiuncula quædam animi relinquetur. Hanc dicant sane naturalem, dum ægritudinis nomen absit, grave, tætrum, funestum: quod cum sapientia esse atque, ut ita dicam, habitare nullo modo possit. At quæ stirpes sunt ægritudinis, quam multæ, quam amaræ! Quæ, ipso trunco everso, omnes elidendæ sunt, et, si necesse erit, singulis disputationibus. Superest enim nobis hoc, cuicuimodi est, otium. Sed ratio *una omnium est* ægritudinum, plura nomina. Nam et *invidere ægritudinis* est, et æmulari, et obtrectare, e

misereri, angi, lugere, mærere, ærumna affici, lamentari,
sollicitari, dolere, in molestia esse, afflictari, desperare.
Hæc omnia definiunt Stoici: eaque verba, quæ dixi, 84
singularum rerum sunt; non, ut videntur, easdem res
significant, sed aliquid differunt: quod alio loco fortasse
tractabimus. Hæ sunt illæ fibræ stirpium, quas initio
dixi, persequendæ et omnes elidendæ, ne ulla umquam
possit exsistere. Magnum opus et difficile! quis negat?
Quid autem præclarum non idem arduum? Sed tamen
id se effecturam philosophia profitetur: nos modo cura-
tionem ejus recipiamus. Verum quidem hæc hactenus.
Cetera, quotiescumque voletis, et hoc loco et aliis pa-
rata vobis erunt.

LIBER QUARTUS.

DE RELIQUIS ANIMI PERTURBATIONIBUS.

1 I. QUUM multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime his in studiis, quæ sero admodum expetita in hanc civitatem e Græcia tratulerunt. Nam quum a primo Urbis ortu, regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, cærimoniæ, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris divinitus esset constituta; tum progressio admirabilis incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio republica liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque majorum et disciplina ac temperatione civitatis loquamur; aliis hæc locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris,
2 quos *de Republica* scripsimus. Hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinæ multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata et culta videantur. Erat enim illis pæne in conspectu præstanti sapientia et nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus *L. Brutus* patriam liberavit, præclarus auctor nobilitatis *tuæ*. *Pythagoræ* autem doctrina, quum longe lateque

flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem: idque quum conjectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. Quis enim est, qui putet, quum floreret in Italia Græcia potentissimis et maximis urbibus, ea, quæ magna dicta est, in hisque primum ipsius Pythagoræ, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? Quin etiam arbitror propter 3
Pythagoreorum admirationem Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus existimatum. Nam quum Pythagoræ disciplinam et instituta cognoscerent, regisque ejus æquitatem et sapientiam a majoribus suis accepissent, ætates autem et tempora ignorarent propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythagoræ auditorem fuisse crediderunt.

II. Et de conjectura quidem hactenus. Vestigia autem Pythagoreorum, quamquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. Nam quum carminibus soliti illi esse dicantur et præcepta quædam occultius tradere, et mentes suas a cogitationum intentione cantu fidibusque ad tranquillitatem traducere, gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes. Ex quo perspicuum est, et cantus tum fuisse rescriptos vocum sonis, et carmina. Quamquam id quidem etiam XII tabulæ declarant, condi 4
jam tum solitum esse carmen: quod ne liceret fieri ad alterius injuriam, lege sanxerunt. Nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod et deorum pulvinaribus et epulis magistratuum fides præcinunt: quod proprium ejus fuit, de qua loquor, disciplinæ. *Mihi quidem* etiam Appii Cæci carmen, quod valde

Panætius laudat epistola quadam, quæ est ad Q. Tuberonem, Pythagoreum videtur. Multa etiam sunt in nostris institutis ducta ab illis: quæ prætereo, ne ea, quæ peperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur.
5 Sed, ut ad propositum redeat oratio; quam brevi tempore quot et quanti poetæ, qui autem oratores exstiterunt! facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle cœpissent.

III. Sed de ceteris studiis alio loco et dicemus, si usus fuerit, et sæpe diximus. Sapientiæ studium vetus id quidem in nostris: sed tamen ante Lælii ætatem et Scipionis non reperio, quos appellare possim nominatim. Quibus adolescentibus, Stoicum Diogenem et Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos, qui quum reipublicæ nullam umquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyrenæus, alter Babylonius, numquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus temporibus illis fuissent studia doctrinæ. Qui quum cetera litteris mandarent, alii jus civile, alii orationes suas, alii monumenta majorum: hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vita
6 magis, quam litteris persecuti sunt. Itaque illius veræ elegantisque philosophiæ, quæ ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit, et idem alio modo dicentibus Stoicis, quum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt aut pauca admodum Latina monumenta, sive propter magnitudinem rerum occupationemque hominum, sive etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur; quum interim, illis silentibus, C. Amafanius exstitit dicens: cujus libris *editis commota* multitudo contulit se ad eamdem potissimum *disciplinam*, sive quod erat cognitu perfacilis,

sive quod invitabantur illecebris blandæ voluptatis; sive etiam, quia nihil prolatum erat melius, illud, quod erat, tenebant. Post Amafanium autem multi ejusdem 7
æmuli rationis multa quum scripsissent, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum est, non dici illa subtiliter, quod et facile ediscantur, et ab indoctis probentur, id illi firmamentum esse disciplinæ putant.

IV. Sed defendat quod quisque sentit: sunt enim judicia libera: nos institutum tenebimus, nulliusque unius disciplinæ legibus astricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus. Quod quum sæpe alias, tum nuper in Tusculano studiose egimus. Itaque expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro concluditur. Ut enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus, acta res est sic.

M. Dicat, si quis vult, qua de re disputari velit. A. 8
Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. M. Ægritudine quidem hesterna disputatione videbatur: nisi forte temporis causa nobis assentiebare. A. Minime vero. Nam mihi egregie probata est oratio tua. M. Non igitur existimas cadere in sapientem ægritudinem? A. Prorsus non arbitror. M. Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? At earum rerum est absentium metus, quarum præsentium est ægritudo. Sublata igitur ægritudine, sublatus est metus. Restant duæ perturbationes, lætitia gestiens et libido: quæ si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. A. Sic prorsus 9
intelligo. M. Utrum igitur mavis? statimne nos vela

facere, an quasi e portu egredientes paullulum remigare? A. Quidnam est istuc? Non enim intelligo. V. M. Quia Chrysippus et Stoici, quum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in iis partiendis et definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur: Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt: spinas partiendi et definiendi prætermittunt. Quærebam igitur, utrum panderem vela orationis statim, an eam ante paullulum Dialecticorum remis propellerem. A. Isto modo vero. Erit enim hoc
10 totum, quod quæro, ex utroque perfectius. M. Est id quidem rectius; sed post requires, si quid fuerit obscurius. A. Faciam equidem. Tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Græcis. M. Enitar equidem: sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur, si unum aliquod effugerit. Quoniam, quæ Græci πάθη vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos: in his explicandis veterem illam equidem Pythagoræ primum, deinde Platonis descriptionem sequar: qui animum in duas partes dividunt, alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. In participe rationis ponunt tranquillitatem, id est placidam quietamque constantiam: in illa altera motus turbidos tum iræ, tum cupiditatis, contrarios inimi-
11 cosque rationi. Sit igitur hic fons. Utamur tamen in his perturbationibus describendis Stoicorum definitionibus et partitionibus; qui mihi videntur in hac quæstione versari acutissime.

VI. Est igitur Zenonis hæc definitio, ut perturbatio sit, quod πάθος ille dicit, aversa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. Quidam brevius, perturbationem esse appetitum vehementiorem: sed vehe-

mentiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturæ constantia. Partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci, et ex duobus opinatis malis; ita esse quatuor: ex bonis *libidinem* et *lætitiam*, ut sit lætitia præsentium bonorum, libido futurorum; ex malis *metum* et *ægritudinem* nasci censent: metum futuris, ægritudinem præsentibus. Quæ enim venientia metuuntur, eadem afficiunt ægritudine instantia. *Lætitia* autem et *libido* in bonorum opinione 12
versantur, quum libido ad id, quod videtur bonum, illecta et inflammata rapiatur, lætitia, ut adepta jam aliquid concupitum, efferatur et gestiat. Natura enim omnes ea, quæ bona videntur, sequuntur, fugiuntque contraria. Quamobrem simul objecta species cujuspiam est, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. Id quum constanter prudenterque fit, ejusmodi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, nos appellamus *voluntatem*. Eam illi putant in solo esse sapiente, quam sic definiunt: Voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat. Quæ autem, ratione adversa, incitata est vehementius, ea libido est vel cupiditas effrenata: quæ in omnibus stultis invenitur. Itemque, 13
quum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. Nam quum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud *gaudium* dicitur: quum autem inaniter et effuse animus exsultat, tum illa *lætitia gestiens* vel *nimia* dici potest, quam ita definiunt, sine ratione animi elationem. Quoniamque, ut bona natura appetimus, sic a malis natura declinamus: quæ declinatio, si cum ratione fiet, cautio appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente: quæ autem sine ratione et cum exanimatione humili atque fracta, nominetur *metus*: est igitur metus, ratione adversa, cautio.

14 Præsentis autem mali sapientis affectio nulla est. Stulti autem ægritudo est ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animosque demittunt et contrahunt, rationi non obtemperantes. Itaque hæc prima definitio est, ut ægritudo sit animi, adversante ratione, contractio. Sic quatuor *perturbationes* sunt, tres *constantiæ*, quoniam ægritudini nulla constantia opponitur.

VII. Sed omnes perturbationes judicio censent fieri et opinione. Itaque eas definiunt pressius, ut intelligatur, non modo quam vitiosæ, sed etiam quam in nostra sint potestate. Est igitur *ægritudo* opinio recens mali præsentis, in quo demitti contrahique animo rectum esse videatur; *lætitia* opinio recens boni præsentis, in quo efferri rectum esse videatur; *metus* opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur; *libido* opinio venturi boni, quod sit ex usu, jam præsens esse
15 atque adesse. Sed quæ judicia quasque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, verum illa etiam, quæ efficiuntur perturbationibus: ut ægritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat, metus recessum quemdam animi et fugam, lætitia profusam hilaritatem, libido effrenatam appetentiam. Opinationem autem, quam in omnes definitiones superiores inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem.

16 Sed singulis perturbationibus partes ejusdem generis plures subjiciuntur: ut *ægritudini* invidentia, (utendum est enim, docendi causa, verbo minus usitato: quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur,) æmulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, mæror, ærumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, et si quæ sunt de genere eodem. Sub *metum* autem subjecta sunt

pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, con-
turbatio, formido; *voluptati* malevolentia, [lætans malo
alieno,] delectatio, jactatio, et similia; *libidini* ira, ex-
candescentia, odium, inimicitia, discordia, indigentia,
desiderium, et cetera ejusmodi.

VIII. Hæc autem definiunt hoc modo. *Invidentiam* 17
esse dicunt ægritudinem susceptam propter alterius res
secundas, quæ nihil noceant invidenti. Nam si qui
doleat ejus rebus secundis, a quo ipse lædatur, non
recte dicatur invidere; ut si Hectori Agamemno: qui
autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum
doleat his frui, is invidet profecto. *Æmulatio* autem
dupliciter illa quidem dicitur; ut et in laude et in vitio
nomen hoc sit. Nam et imitatio virtutis æmulatio
dicitur: (sed ea nihil hoc loco utimur; est enim lau-
dis:) et est æmulatio ægritudo, si eo, quod concupierit,
alius potiatur, ipse careat. *Obtrectatio* autem est ea, 18
quam intelligi zelotypiam volo, ægritudo ex eo, quod
alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit. *Mise-
ricordia* est ægritudo ex miseria alterius, injuria labo-
rantis. Nemo enim parricidæ aut proditoris supplicio
misericordia commovetur. *Angor* ægritudo premens.
Luctus ægritudo ex ejus, qui carus fuerit, interitu
acerbo. *Mœror* ægritudo flebilis. *Ærumna* ægritudo
laboriosa. *Dolor* ægritudo crucians. *Lamentatio* ægri-
tudo cum ejulatu. *Solicitudo* ægritudo cum cogitatione.
Molestia ægritudo permanens. *Afflictatio* ægritudo cum
vexatione corporis. *Desperatio* ægritudo sine ulla rerum
exspectatione meliorum. Quæ autem subjecta sunt sub
metum, ea sic definiunt: *Pigritiam* metum conse-
quentis laboris: *Pudorem* et *terrorem* metum concu- 19
tientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor
et tremor et dentium crepitus consequatur: timorem

metum mali appropinquantis: *pavorem* metum mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

> Túm pavor sapiéntiam omnem mi éxanimato expéctorat:

Exanimationem metum subsequentem et quasi comitem pavoris: *Conturbationem* metum excutientem cogitata: *Formidinem* metum permanentem.

20 IX. Voluptatis autem partes hoc modo describunt, ut *Malevolentia* sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo: *Delectatio* voluptas suavitate auditus animum deleniens: et, qualis est hæc aurium, tales sunt oculorum et tactionum et odorationum et saporum: quæ sunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tamquam illiquefactæ voluptates. *Jactatio* est
21 voluptas gestiens et se efferens insolentius. Quæ autem libidini subjecta sunt, ea sic definiunt, ut *Ira* sit libido pœniendi ejus, qui videatur læsisse injuria: *Excandescentia* autem sit ira nascens et modo exsistens, quæ θύμωσις Græce dicitur: *Odium* ira inveterata: *Inimicitia* ira ulciscendi tempus observans: *Discordia* ira acerbior, intimo odio et corde concepta: *Indigentia* libido inexplebilis: *Desiderium* libido ejus, qui nondum adsit, videndi. Distinguunt illud etiam, ut sit libido earum rerum, quæ dicuntur de quodam aut quibusdam: quæ κατηγορήματα Dialectici appellant; ut habere divitias, capere honores. Indigentia rerum ipsarum est,
22 ut honorum, ut pecuniæ. Omnium autem perturbationum fontem esse dicunt *Intemperantiam*: quæ est a tota mente et a recta ratione defectio, sic aversa a præscriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi nec contineri queant. Quemadmodum igitur temperantia sedat appetitiones, et efficit, ut eæ rectæ rationi pareant, conservatque considerata judicia mentis: sic huic inimica intemperantia omnem animi statum

inflammat, conturbat, incitat. Itaque et ægritudines
et metus et reliquæ perturbationes omnes gignuntur
ex ea.

X. Quemadmodum, quum sanguis corruptus est aut 23
pituita redundat aut bilis, in corpore morbi ægrotatio-
nesque nascuntur, sic pravarum opinionum conturbatio
et ipsarum inter se repugnantia sanitate spoliat animum
morbisque perturbat. Ex perturbationibus autem pri-
mum morbi conficiuntur, quæ vocant illi *νοσήματα*, eaque,
quæ sunt eis morbis contraria. Quæ habent ad res
certas vitiosam offensionem atque fastidium: deinde
ægrotationes, quæ appellantur a Stoicis *ἀρρωστήματα*,
hisque item oppositæ contrariæ offensiones. Hoc loco
nimium operæ consumitur a Stoicis, maxime a Chry-
sippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi
similitudo. Qua oratione prætermissa minime neces-
saria, ea, quæ rem continent, pertractemus. Intelligatur 24
igitur, perturbationem, jactantibus se opinionibus in-
constanter et turbide, in motu esse semper: quum
autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit et
tamquam in venis medullisque insederit, tum exsistit et
morbus et ægrotatio et offensiones eæ, quæ sunt eis
morbis ægrotationibusque contrariæ.

XI. Hæc, quæ dico, cogitatione inter se differunt, re
quidem copulata sunt, eaque oriuntur ex libidine et
lætitia. Nam quum est concupita pecunia, nec adhibita
continuo ratio, quasi quædam Socratica medicina, quæ
sanet eam cupiditatem: permanat in venas, et inhæret
in visceribus illud malum, exsistitque morbus et ægro-
tatio, quæ evelli inveterata non possunt: eique morbo
nomen est *avaritia*. Similiterque ceteri morbi, ut 25
gloriæ cupiditas, ut *mulierositas*, ut ita appellem eam,
quæ Græce φιλογύνεια dicitur, ceterique similiter morbi

ægrotationesque nascuntur. Quæ autem sunt his contraria, ea nasci putantur a metu: ut *odium mulierum*, quale in μισογύνῳ Attilii est; ut *in hominum universum genus*, quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωπος appellatur; ut *inhospitalitas* est. Quæ omnes ægrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, 26 quas fugiunt et oderunt. Definiunt autem animi *ægrotationem* opinationem vehementem de re non expetenda, tamquam valde expetenda sit, inhærentem et penitus insitam. Quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt, opinionem vehementem de re non fugienda, inhærentem, et penitus insitam, tamquam fugienda. Hæc autem opinatio est judicatio, se scire, quod nesciat. Ægrotationi autem talia quædam subjecta sunt, *avaritia, ambitio, mulierositas, pervicacia, ligurritio, vinolentia, cupedia,* et si qua similia. Est autem avaritia opinatio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda sit, inhærens et penitus insita: similisque est ejusdem generis 27 definitio reliquarum. *Offensionum* autem definitiones sunt ejusmodi, ut *inhospitalitas* sit opinio vehemens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhærens et penitus insita: similiterque definitur et *mulierum odium*, ut Hippolyti, et, ut Timonis, *generis humani.*

XII. Atque ut ad valetudinis similitudinem veniamus, eaque collatione utamur aliquando, sed parcius, quam solent Stoici: ut sunt alii ad alios morbos procliviores, (itaque dicimus gravedinosos quosdam, quosdam torminosos, non quia jam sint, sed quia sæpe sint); sic alii ad metum, alii ad aliam perturbationem. Ex quo in aliis *anxietas,* unde anxii, in aliis *iracundia* dicitur, quæ ab *ira* differt: estque aliud iracundum esse, aliud *iratum; ut* differt *anxietas* ab angore. Neque enim *omnes* anxii, qui anguntur aliquando, nec qui anxii,

semper anguntur: ut inter ebrietatem et ebriositatem
interest: aliudque est amatorem esse, aliud amantem.
Atque hæc aliorum ad alios morbos proclivitas late
patet. Nam pertinet ad omnes perturbationes. In 28
multis etiam vitiis apparet: sed nomen res non habet.
Ergo et invidi et malevoli et lividi et timidi et mise-
ricordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia
semper feruntur. Hæc igitur proclivitas ad suum quod-
que genus a similitudine corporis ægrotatio dicatur,
dum ea intelligatur ad ægrotandum proclivitas. Sed
hæc in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores,
facilitas nominetur, in malis *proclivitas*, ut significet
lapsionem: in neutris habeat superius nomen.

XIII. Quo modo autem in corpore est morbus, est
ægrotatio, est vitium; sic in animo. *Morbum* appellant
totius corporis corruptionem: *ægrotationem* morbum 29
cum imbecillitate: *vitium*, quum partes corporis inter
se dissident: ex quo pravitas membrorum, distortio,
deformitas. Itaque illa duo, morbus et ægrotatio, ex
totius valetudinis corporis conquassatione et pertur-
batione gignuntur: vitium autem, integra valetudine,
ipsum ex se cernitur. Sed in animo tantummodo cogi-
tatione possumus morbum ab ægrotatione sejungere.
Vitiositas autem est habitus aut affectio in tota vita
inconstans et a se ipsa dissentiens. Ita fit, ut in altera
corruptione opinionum morbus efficiatur et ægrotatio,
in altera inconstantia et repugnantia. Non enim omne
vitium partes habet dissentientes, ut eorum, qui non
longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem dis-
crepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta
nec prava. Morbi autem et ægrotationes partes sunt
vitiositatis: sed perturbationes sintne ejusdem partes,
quæstio est. Vitia enim affectiones sunt manentes, 30

perturbationes autem moventes, ut non possint affectionum manentium partes esse. Atque ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic in bonis. Sunt enim in corpore præcipua pulchritudo, vires, valetudo, firmitas, velocitas; sunt item in animo. Ut enim corporis temperatio, quum ea congruunt inter se, e quibus constamus, sanitas: sic animi dicitur, quum ejus judicia opinionesque concordant, eaque animi est virtus: quam alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiæ præceptis, et eam subsequentem, nec habentem ullam speciem suam: sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quædam animi sanitas, quæ in insipientem etiam cadat, quum
31 curatione medicorum turbatio mentis aufertur. Et, ut corporis est quædam apta figura membrorum cum coloris quadam suavitate, ea quæ dicitur pulchritudo: sic in animo opinionum judiciorumque æquabilitas et constantia cum firmitate quadam et stabilitate virtutem subsequens aut virtutis vim ipsam continens pulchritudo vocatur. Itemque viribus corporis et nervis et efficacitati similes similibus quoque verbis animi vires nominantur. Velocitas autem corporis celeritas appellatur: quæ eadem ingenii etiam laus habetur propter animi multarum rerum brevi tempore percursionem.

XIV. Illud animorum corporumque dissimile, quod animi valentes morbo tentari non possunt, corpora possunt; sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item: quorum omnes morbi et perturbationes ex aspernatione rationis eveniunt. Itaque in hominibus solum exsistunt: nam bestiæ simile quid-
32 dam faciunt, sed in perturbationes non incidunt. Inter *acutos* autem et hebetes interest, quod ingeniosi, ut æs *Corinthium* in æruginem, sic illi in morbum et incidunt

tardius et recreantur ocius; hebetes non item. Nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit. Non enim in ulla efferata et immania: quædam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, ægritudo, metus. Ægrotationes autem morbique animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quæ virtutibus sunt contraria. Morbis enim manentibus, vitia sublata esse possunt, quia hi non tam celeriter sanantur, quam illa tolluntur. Habes ea, quæ de perturbationibus enu- 33
cleate disputant Stoici: quæ logica appellant, quia disseruntur subtilius. Ex quibus quoniam tamquam e scruposis cotibus enavigavit oratio, reliquæ disputationis cursum teneamus: modo satis illa dilucide dixerimus pro rerum obscuritate. A. Prorsus satis: sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quæremus alias: nunc vela, quæ modo dicebas, exspectamus et cursum.

XV. M. Quando et aliis locis de virtute diximus, et 34
sæpe dicendum erit, (pleræque enim quæstiones, quæ ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur,) quando igitur virtus est affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, et ipsa per se sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis: ex ea proficiscuntur honestæ voluntates, sententiæ, actiones omnisque recta ratio: quamquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Hujus igitur virtutis contraria est vitiositas. Sic enim malo, quam malitiam appellare eam, quam Græci κακίαν appellant. Nam malitia certi cujusdam vitii nomen est, vitiositas omnium. Ex qua concitantur perturbationes, quæ sunt, ut paullo ante diximus, turbidi animorum concitatique motus, aversi a ratione, et inimicissimi mentis vitæque tranquillæ. Importaut enim ægritudines anxias atque

acerbas, animosque affligunt et debilitant metu. Iidem inflammant appetitione nimia: quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quamdam animi, a temperantia et moderatione plurimum dissidentem.
35 Quæ si quando adepta erit id, quod ei fuerit concupitum, tum effertur alacritate, ut nihil ipsi constet, quod agat: ut ille, qui *voluptatem animi nimiam summum esse errorem* arbitratur. Eorum igitur malorum in una virtute posita sanatio est.

XVI. Quid autem est non miserius solum, sed fœdius etiam et deformius, quam ægritudine quis afflictus, debilitatus, jacens? Cui miseriæ proximus est is, qui appropinquans aliquod malum metuit exanimatusque pendet animi. Quam vim mali significantes poetæ impendere apud inferos saxum Tantalo faciunt

ób scelera animique ímpotentiam ét superbiloquéntiam,

ea communis pœna stultitiæ est. Omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione, semper aliqui talis terror
36 impendet. Atque ut hæ tabificæ mentis perturbationes sunt, ægritudinem dico et metum: sic hilariores illæ, cupiditas avide semper aliquid expetens, et inanis alacritas, id est lætitia gestiens, non multum differunt ab amentia. Ex quo intelligitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, alias modestum et temperantem, alias constantem continentemque dicimus. Nonnumquam hæc eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tamquam ad caput, referre volumus. Quod nisi eo nomine virtutes continerentur, numquam ita pervulgatum illud esset, ut jam proverbii locum obtineret, *hominem frugi omnia recte facere.* Quod idem quum Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter nimisque magnifice dicere videntur.

37 XVII. Ergo is, quisquis est, qui moderatione et constantia quietus animo est sibique ipse placatus, ut nec

tabescat molestiis, nec frangatur timore, nec sitienter
quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili
gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quærimus, is
est beatus: cui nihil humanarum rerum aut intolerabile
ad demittendum animum aut nimis lætabile ad efferendum
videri potest. Quid enim videatur ei magnum in
rebus humanis, cui æternitas omnis totiusque mundi
nota sit magnitudo? Nam quid aut in studiis humanis
aut in tam exigua brevitate vitæ magnum sapienti videri
potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil
improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino
novum? Atque idem ita acrem in omnes partes 38
aciem intendit, ut semper videat sedem sibi ac locum
sine molestia atque angore vivendi, ut, quemcumque
casum fortuna invexerit, hunc apte et quiete ferat:
quod qui faciet, non ægritudine solum vacabit, sed etiam
perturbationibus reliquis omnibus. His autem vacuus
animus, perfecte atque absolute beatos efficit: idemque,
concitatus, et abstractus ab integra certaque ratione,
non constantiam solum amittit, verum etiam sanitatem.

Quocirca mollis et enervata putanda est Peripateticorum
ratio et oratio, qui perturbari animos necesse
esse dicunt, sed adhibent modum quemdam, quem ultra
progredi non oporteat. Modum tu adhibes vitio? an 39
vitium nullum est, non parere rationi? an ratio parum
præcipit, nec bonum illud esse, quod aut cupias ardenter,
aut adeptus efferas te insolenter? nec porro malum,
quo aut oppressus jaceas aut, ne opprimare, mente
vix constes? eaque omnia aut nimis tristia, aut nimis
læta errore fieri? Qui si error stultis extenuetur die,
ut, quum res eadem maneat, aliter ferant inveterata,
aliter *recentia:* sapientes ne attingat quidem omnino.
Etenim quis erit tandem modus iste? Quæramus enim 40

modum ægritudinis, in quo operæ plurimum ponitur. Ægre tulisse P. Rutilium fratris repulsam consulatus, scriptum apud Fannium est. Sed tamen transisse videtur modum, quippe qui ob eam causam a vita recesserit: moderatius igitur ferre debuit. Quid? si, quum id ferret modice, mors liberorum accessisset? Nata esset ægritudo nova, sed ea modica: magna tamen facta esset accessio. Quid? si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si cæcitas, si exsilium, si pro singulis malis ægritudines accederent, summa ea fieret? Quæ non sustineretur.

41 XVIII. Qui modum igitur vitio quærit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se e Leucata præcipitaverit, sustinere se, quum velit. Ut enim id non potest: sic animus perturbatus et incitatus nec cohibere se potest, nec, quo loco vult, insistere: omninoque, quæ crescentia perniciosa sunt, eadem sunt vitiosa nascentia.
42 Ægritudo autem ceteræque perturbationes amplificatæ certe pestiferæ sunt. Igitur etiam susceptæ continuo in magna pestis parte versantur. Etenim ipsæ se impellunt, ubi semel a ratione discessum est: ipsaque sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consistendi. Quamobrem nihil interest, utrum moderatas perturbationes approbent, an moderatam injustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam. Qui enim vitiis modum apponit, is partem suscipit vitiorum. Quod quum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico, incitataque semel proclive labuntur sustinerique nullo modo possunt.

43 XIX. Quid? quod iidem Peripatetici perturbationes *istas, quas* nos exstirpandas putamus, non modo naturales *esse dicunt*, sed etiam utiliter a natura datas?

Quorum est talis oratio. Primum multis verbis iracundiam laudant: cotem fortitudinis esse dicunt; multoque et in hostem et in improbum civem vehementiores iratorum impetus esse: leves autem ratiunculas eorum, qui ita cogitarent; prælium rectum est hoc fieri; convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria. Hæc nullam habent vim, nisi ira excanduit fortitudo. Nec vero de bellatoribus solum disputant. Imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiæ: oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiæ. Quæ etiam si non adsit, tamen verbis atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. Virum denique videri negant, qui irasci nesciat: eamque, quam lenitatem nos
dicimus, vitioso lentitudinis nomine appellant. Nec 44
vero solum hanc libidinem laudant, (est enim ira, ut modo definivi, ulciscendi libido,) sed ipsum illud genus vel libidinis vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum: nihil enim quemquam, nisi quod libeat, præclare facere posse. Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset, quærentibusque respondebat, Miltiadis tropæis se e somno suscitari. Cui non sunt auditæ Demosthenis vigiliæ? qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. Philosophiæ denique ipsius principes numquam in suis studiis tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent. Ultimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus. Ubi enim quid esset, quod disci posset, eo veniendum judicaverunt. Num putamus hæc fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse?

XX. Ipsam ægritudinem, quam nos, ut tætram et 45

immanem beluam, fugiendam diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiis affici se in delicto dolerent. Impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui ignominiam et infamiam ferunt sine dolore: morderi est melius conscientia. Ex quo est illud e vita ductum ab Afranio. Nam quum dissolutus filius,

Heú me miserum!

tum severus pater,

Dúmmodo doleat áliquid, doleat quídlubet.

46 Reliquas quoque partes ægritudinis utiles esse dicunt; misericordiam ad opem ferendam et calamitates hominum indignorum sublevandas: ipsum illud æmulari, obtrectare non esse inutile, quum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se: metum vero si quis sustulisset, omnem vitæ diligentiam sublatam fore; quæ summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. Hæc tamen ita disputant, ut resecanda esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse nec opus esse: ut in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. Quæ quum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid dicere? A. Mihi vero dicere aliquid; itaque exspecto, quid ad ista.

47 XXI. M. Reperiam fortasse: sed illud ante. Videsne, quanta fuerit apud Academicos verecundia? Plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. Digladientur illi per me licet: cui nihil est necesse, nisi, ubi sit illud, quod veri simillimum videatur, anquirere. Quid est igitur, quod

occurrat in hac quæstione, quo possit attingi aliquid verisimile, quo longius mens humana progredi non potest? Definitio perturbationis: qua recte Zenonem usum puto. Ita enim definit, ut perturbatio sit aversa a ratione contra naturam animi commotio, vel brevius, ut perturbatio sit appetitus vehementior; vehementior autem intelligatur is, qui procul absit a naturæ constantia. Quid ad has definitiones possim dicere? Atqui 48
hæc pleraque sunt prudenter acuteque disserentium. Illa quidem ex rhetorum pompa, *ardores animorum cotesque virtutum.* An vero vir fortis, nisi stomachari cœperit, non potest fortis esse? Gladiatorum id quidem. Quamquam in eis ipsis videmus sæpe constantiam. Colloquuntur, congrediuntur, queruntur, aliquid postulant, ut magis placati, quam irati esse videantur. Sed in illo genere sit sane Pacideianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius,

> Occidam illum equidem et vincam, si id quæritis, inquit.
> Verum illud credo fore: in os prius accipiam ipse,
> quam gladium in stomacho, sura, ac pulmonibu' sisto.
> Odi hominem: iratus pugno: nec longiu' quidquam
> nobis, quam dextræ gladium dum accommodet alter:
> usque adeo studio atque odio illius ecferor ira.

XXII. At sine hac gladiatoria iracundia videmus 49
progredientem apud Homerum Ajacem multa cum hilaritate, quum depugnaturus esset cum Hectore: cujus, ut arma sumpsit, ingressio lætitiam attulit sociis, terrorem autem hostibus: ut ipsum Hectorem, quemadmodum est apud Homerum, toto pectore trementem provocasse ad pugnam pœniteret. Atque hi, collocuti inter se, priusquam manum consererent, leniter et quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde rabioseve *fecerunt. Ego* ne Torquatum quidem illum, qui hoc

cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse: nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem
50 fuisse, quia fuerit iratus. De Africano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel jurare possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, quum in acie M. Allienum Pelignum scuto protexerit gladiumque hosti in pectus infixerit. De L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit. Video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? An fortitudo, nisi insanire cœperit, impetus suos non habet? Quid? Herculem, quem in cælum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro aut leone Nemeæo? An etiam Theseus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? Vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis. Neque enim est illa fortitudo, quæ rationis est expers.

51 XXIII. Contemnendæ res sunt humanæ: negligenda mors est: patibiles et dolores et labores putandi. Hæc quum constituta sunt judicio atque sententia, tum est robusta illa et stabilis fortitudo: nisi forte, quæ vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit, numquam privatum esse sapientem, iratus videtur fuisse Ti. Graccho, tum, quum consulem languentem reliquit atque ipse privatus, ut si consul esset, qui rempublicam salvam esse vellet,
52 se sequi jussit. Nescio, ecquid ipsi nos fortiter in republica fecerimus. Si quid fecimus, certe irati non *fecimus. An est* quidquam similius insaniæ, quam ira? *quam bene Ennius initium* dixit *insaniæ*. Color, vox,

oculi, spiritus, impotentia dictorum atque factorum quam partem habent sanitatis? Quid Achille Homerico fœdius? quid Agamemnone in jurgio? Nam Ajacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam. Satis est instructa, parata, armata per sese. Nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod et insani et ebrii multa faciunt sæpe vehementius. Semper Ajax fortis, fortissimus tamen in furore:

> Nam fácinus fecit máximum, cum, Dánais inclinántibus,
> summám rem perfecít manus, rem réstituit insániens.

XXIV. Dicamus igitur utilem insaniam. Tracta 53
definitionem fortitudinis: intelliges, eam stomacho non egere. Fortitudo est igitur affectio animi legi summæ in perpetiendis rebus obtemperans; vel conservatio stabilis judicii in eis rebus, quæ formidolosæ videntur, subeundis et repellendis; vel scientia rerum formidolosarum contrariarumque perferendarum aut omnino negligendarum, conservans earum rerum stabile judicium; vel brevius, ut Chrysippus. Nam superiores definitiones erant Sphæri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici: sunt enim omnino omnes fere similes; sed declarant communes notiones, alia magis alia. Quo modo igitur Chrysippus? Fortitudo est, inquit, scientia rerum perferendarum, vel affectio animi in patiendo ac perferendo, summæ legi parens sine timore. Quamvis licet insectemur istos, ut Carneades solebat: metuo, ne soli philosophi sint. Quæ enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine, tectam atque involutam? qua aperta, quis est, qui aut bellatori aut im-

peratori aut oratori quærat aliquid, neque eos existim
54 sine rabie quidquam fortiter facere posse? Quid? Stoi
qui omnes insipientes insanos esse dicunt, nonne is
colligunt? Remove perturbationes, maximeque iracu
diam: jam videbuntur monstra dicere. Nunc aute
ita disserunt, sic se dicere, omnes stultos insanire,
male olere omne cœnum. At non semper. Commov
senties. Sic iracundus non semper iratus est: laces
jam videbis furentem. Quid? ista bellatrix iracundi
quum domum rediit, qualis est cum uxore? cum liberi
cum familia? An tum quoque est utilis? Est igit
aliquid, quod perturbata mens melius possit facer
quam constans? An quisquam potest sine perturbatio
mentis irasci? Bene igitur nostri, quum omnia esse
in moribus vitia, quod nullum erat iracundia fœdiu
iracundos solos morosos nominaverunt.

55 XXV. Oratorem vero irasci minime decet: simula
non dedecet. An tibi irasci tum videmur, quum qu
in causis acrius et vehementius dicimus? quid? quu
jam rebus transactis et præteritis orationes scribimu
num irati scribimus?

> Ecquis hoc animadvértit? Vincite!

num aut egisse umquam iratum Æsopum, aut scripsis
existimamus iratum Accium? Aguntur ista præclar
et ab oratore quidem melius, si modo est orator, qua
ab ullo histrione: sed aguntur leniter et mente tra
quilla. Libidinem vero laudare cujus est libidini
Themistoclem mihi et Demosthenem profertis: addi
Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos stud
libidinem vocatis? quæ, vel optimarum rerum, ut
sunt, quæ profertis, sedata tamen et tranquilla es
debent. Jam ægritudinem laudare, unam rem maxi

detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode dixit Afranius,

Dúmmodo doleat áliquid, doleat quídlubet.

Dixit enim de adolescente perdito ac dissoluto: nos autem de constanti viro ac sapienti quærimus. Et quidem ipsam illam iram centurio habeat aut signifer, vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne rhetorum aperiamus mysteria. Utile est enim, uti motu animi, qui uti ratione non potest: nos autem, ut testificor sæpe, de sapiente quærimus.

XXVI. At etiam æmulari utile est, obtrectare, mi- 56
sereri. Cur misereare potius, quam feras opem, si id facere possis? An sine misericordia liberales esse non possumus? Non enim suscipere ipsi ægritudines propter alios debemus, sed alios, si possumus, levare ægritudine. Obtrectare vero alteri, aut illa vitiosa æmulatione, quæ rivalitati similis est, æmulari quid habet utilitatis, quum sit æmulantis, angi alieno bono, quod ipse non habeat: obtrectantis autem, angi alieno bono, quod id etiam alius habeat? Qui id approbari possit, [te] ægritudinem suscipere pro experientia, si quid habere velis? Nam solum habere velle summa dementia est. Mediocritates autem malorum quis laudare 57
recte possit? Quis enim potest, in quo libido cupiditasve sit, non libidinosus et cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? Libidinosum igitur [et cupidum] et iracundum et anxium et timidum censemus esse sapientem? De cujus excellentia multa quidem dici quamvis fuse lateque possunt; sed brevissime illo modo, sapientiam esse rerum divinarum et humanarum scientiam *cognitionem*que, quæ cujusque rei causa sit.

Ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc tu igitur, tamquam in mare, quod est ventis subjectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? Quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? An improvisum aliquid aut repentinum? Quid potest accidere tale, cui nihil, quod homini evenire possit? Nam quod aiunt nimia resecari oportere, naturalia relinqui: quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? Sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus: quæ evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda nec amputanda sunt.

58 XXVII. Sed quoniam suspicor, te non tam de sapiente, quam de te ipso quærere: (illum enim putas omni perturbatione esse liberum, te vis:) videamus, quanta sint, quæ a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. Est enim quædam medicina certe: nec tam fuit hominum generi infensa atque inimica natura, ut corporibus tot res salutares, animis nullam invenerit. De quibus hoc etiam est merita melius, quod corporum adjumenta adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in his ipsis est. Sed quo major est in eis præstantia et divinior, eo majore indigent diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit:
59 neglecta multis implicatur erroribus. Ad te igitur mihi jam convertenda omnis oratio est. Simulas enim quærere te de sapiente: quæris autem fortasse de te.

Earum igitur perturbationum, quas exposui, variæ sunt curationes. Nam neque omnis ægritudo una ratione sedatur. Alia est enim lugenti, alia miseranti aut invidenti adhibenda medicina. Est etiam in omnibus *quatuor perturbationibus* illa distinctio: Utrum ad *universam perturbationem*, quæ est aspernatio rationis

aut appetitus vehementior, an ad singulas, ut ad metum, libidinem reliquasque, melius adhibeatur oratio: et, utrum illudne non videatur ægre ferendum, ex quo suscepta sit ægritudo, an omnium rerum tollenda omnino ægritudo: ut, si quis ægre ferat, se pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse: an, hominem ægre ferre nihil oportere. Nimirum hoc melius: ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit ægritudini concedendum: ægritudine autem sublata, propriis rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo etiam paupertatis malum tollitur.

XXVIII. Sed omnis ejusmodi perturbatio animi pla- 60
catione abluatur illa quidem, quum doceas nec bonum
illud esse, ex quo lætitia aut libido oriatur, nec malum,
ex quo aut metus aut ægritudo. Verumtamen hæc est
certa et propria sanatio, si doceas ipsas perturbationes
per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale
aut necessarium: ut ipsam ægritudinem leniri videmus,
quum objicimus mærentibus imbecillitatem animi effemi-
nati, quumque eorum gravitatem constantiamque lau-
damus, qui non turbulente humana patiantur. Quod
quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse cen-
sent, ferenda tamen æquo animo arbitrantur. Putat
aliquis, esse voluptatem bonum, alius autem pecuniam:
tamen et ille ab intemperantia, et hic ab avaritia avo-
cari potest. Illa autem altera ratio et oratio, quæ
simul et opinionem falsam tollit et ægritudinem de-
trahit, est ea quidem subtilior, sed raro proficit, neque
est ad vulgus adhibenda. Quædam autem sunt ægri- 61
tudines, quas levare illa medicina nullo modo possit:
ut, si quis ægre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil
animi, nihil officii, nihil honestatis, propter mala is qui-
dem angatur, sed alia quædam sit ad eum admovenda

curatio, et talis quidem, quæ possit esse omnium de ceteris rebus discrepantium philosophorum. omnes enim convenire oportet, commotiones anim a recta ratione aversas, esse vitiosas, ut, etiam mala sint illa, quæ metum ægritudinemve, et bon cupiditatem lætitiamve moveant, tamen sit vitios commotio. Constantem enim quemdam volumu datum, gravem, humana omnia prementem illum quem magnanimum et fortem virum dicimus. autem nec mærens nec timens nec cupiens nec ge esse quisquam potest. Eorum enim hæc sunt eventus humanos superiores, quam suos animos ducunt.

62 XXIX. Quare omnium philosophorum, ut ant una ratio est medendi, ut nihil, quale sit illud, perturbet animum, sed de ipsa sit perturbatione dum. Itaque primum in ipsa cupiditate, quum id agitur, ut ea tollatur, non est quærendum, bonum necne sit, quod libidinem moveat: sed libido ips lenda est: ut, sive, quod honestum est, id sit sun bonum, sive voluptas, sive horum utrumque con tum, sive tria illa genera bonorum, tamen, eti virtutis ipsius vehementior appetitus sit, eade omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. Co autem omnem sedationem animi humana in cons posita natura: quæ quo facilius expressa cernatu plicanda est oratione communis conditio lexque

63 Itaque non sine causa, quum Orestem fabulam d Euripides, primos tris versus revocasse dicitur Soc

Neque tám terribilis úlla fando orátio est,
nec sórs, nec irâ cælitum invectúm malum,
quod nón natura humána patiendo écferat.

Est autem utilis ad persuadendum, ea, quæ acciderint, ferri et posse et oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. Etsi ægritudinis sedatio et hesterna disputatione explicata est, et in *Consolationis libro*, quem in medio (non enim sapientes eramus) mærore et dolore conscripsimus: quodque vetat Chrysippus, ad recentes quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturæque vim attulimus, ut magnitudini medicinæ doloris magnitudo concederet.

XXX. Sed ægritudini, de qua satis est disputatum, 64
finitmus est metus. De quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut ægritudo præsentis, sic ille futuri mali. Itaque nonnulli ægritudinis partem quamdam metum esse dicebant: alii autem metum præmolestiam appellabant, quod esset quasi dux consequentis molestiæ. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia. Nam videndum est in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effeminatum, fractum abjectumque faciamus. Sed quamquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est, tamen multum prodest, ea, quæ metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit sive consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quæ maxime metuuntur, de morte et de dolore, primo et proximo die disputatum est. Quæ si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus.

XXXI. Ac de malorum opinione hactenus. Videamus 65
nunc de bonorum, id est de lætitia et de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quæ pertinet ad animi perturbationes, una res videtur causam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes judicio susceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, hæc detrahenda opinio: atque, ut in malis opinatis

tolerabilia, sic in bonis sedatiora sunt efficienda ea, quæ magna et lætabilia dicuntur. Atque hoc quidem commune malorum et bonorum: ut, si jam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quæ perturbent animum, aut in bonis aut in malis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliaque ratione malevolus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus
66 corrigendus. Atque erat facile, sequentem eam rationem, quæ maxime probatur de bonis et malis, negare umquam lætitia affici posse insipientem, quod nihil umquam haberet boni. Sed loquimur nunc more communi. Sint sane ista bona, quæ putantur, honores, divitiæ, voluptates, cetera: tamen in eis ipsis potiundis exsultans gestiensque lætitia turpis est: ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. Eodem enim vitio est effusio animi in lætitia, quo in dolore contractio: eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua lætitia in fruendo: et, ut nimis afflicti molestia, sic nimis elati lætitia jure judicantur leves. Et quum invidere ægritudinis sit; malis autem alienis voluptatem capere, lætitiæ: utrumque, immanitate et feritate quadam proponenda, castigari solet. Atque ut confidere decet, timere non decet: sic gaudere decet, lætari non decet: quoniam docendi causa a gaudio
67 lætitiam distinguimus. Illud jam supra diximus, contractionem animi recte fieri numquam posse, elationem posse: aliter enim Nævianus ille gaudet Hector,

Lætus sum, laudári me abs te, páter, a laudató viro:

aliter ille apud Trabeam,

Læna, deleníta argento, nútum observabít meum,
quíd velim, quid stúdeam. Adveniens dígito impellam
jánuam:

fóres patebunt: de ímproviso Chrýsis ubi me aspéxerit,
álacris obviám míhi veniet, cómplexum exoptáus meum;
míhi se dedet.

Quam hæc pulchra putet, ipse jam dicet,

Fórtunam ipsam anteíbo fortunís meis.

XXXII. Hæc lætitia quam turpis sit, satis est dili- 68
genter attendentem penitus videre. Et ut turpes sunt, qui efferunt se lætitia tum, quum fruuntur Venereis voluptatibus: sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. Totus vero iste, qui vulgo appellatur amor, (nec, hercule, invenio, quo nomine alio possit appellari) tantæ levitatis est, ut nihil videam, quod putem conferendum. Quem, Cæcilius,

—déum qui non summúm putet,
aut stúltum, aut rerum esse ímperitum exístumat:
cui ín manu sit, quem ésse dementém velit,
quem sápere, quem sanári, quem in morbum ínjici,
quem cóntra amari, quem éxpeti, quem arcéssier.

O præclaram emendatricem vitæ poeticam! quæ amo- 69
rem, flagitii et levitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet. De comœdia loquor: quæ, si hæc flagitia non probaremus, nulla esset omnino. Quid ait ex tragœdia princeps ille Argonautarum?

Tú me amoris mágis, quam honoris sérvavisti grátia.

Quid ergo? hic amor Medeæ quanta miseriarum excitavit incendia! Atque ea tamen apud alium poetam patri dicere audet, se conjugem habuisse

íllum, amor quem déderat, qui plus póllet potiorque
ést patre.

XXXIII. Sed poetas ludere sinamus, quorum fabu- 70

lis in hoc flagitio versari ipsum videmus Jovem. Ad magistros virtutis, philosophos, veniamus: qui amorem negant stupri esse, et in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. Quis est enim iste amor amicitiæ? Cur neque deformem adolescentem quisquam amat neque formosum senem? Mihi quidem hæc in Græcorum gymnasiis nata consuetudo videtur: in quibus isti liberi et concessi sunt amores. Bene ergo Ennius,

Flágitii princípium est, nudare ínter civis córpora.

Qui, ut sint, quod fieri posse video, pudici, solliciti tamen et anxii sunt: eoque magis, quod seipsi con-
71 tinent et coercent. Atque, ut muliebres amores omittam, quibus majorem licentiam natura concessit, quis aut de Ganymedi raptu dubitat, quid poetæ velint: aut non intelligit, quid apud Euripidem et loquatur et cupiat Laius? quid denique homines doctissimi et summi poetæ de se ipsi et carminibus edant et cantibus? Fortis vir in sua republica cognitus, quæ de juvenum amore scribit Alcæus! Nam Anacreontis quidem tota poesis est amatoria. Maxime vero omnium flagrasse amore Rheginum Ibycum, apparet ex scriptis.

XXXIV. Atque horum omnium libidinosos esse amores videmus. Philosophi sumus exorti, et auctore quidem nostro Platone, quem non injuria Dicæarchus
72 accusat, qui amori auctoritatem tribueremus. Stoici vero et sapientem amaturum esse dicunt: et amorem ipsum conatum amicitiæ faciundæ ex pulchritudinis specie definiunt. Qui si quis est in rerum natura sine solicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio: sit sane. Vacat enim omni libidine: hæc autem de libidine oratio est. Sin autem est aliquis amor, ut est

certe, qui nihil absit aut non multum ab insania, qualis in Leucadia est:

— sí quidem sit quisquám deus,
cui égo sim curæ.

At id erat deis omnibus curandum, quemadmodum hic 73
frueretur voluptate amatoria!

Heu me ínfelicem!

Nihil verius. Probe et ille,

— Sánusne es, qui témere lamentáre?

Sic insanus videtur etiam suis. At quas tragœdias efficit!

Te, Apóllo sancte, fér opem, teque, omnípotens Neptune,
ínvoco;
vosque ádeo, venti.

Mundum totum se ad amorem suum sublevandum conversurum putat: Venerem unam excludit, ut iniquam:

— Nam quíd ego te appellém, Venus?

Eam præ libidine negat curare quidquam. Quasi vero ipse non propter libidinem tanta flagitia et faciat et dicat.

XXXV. Sic igitur affecto hæc adhibenda curatio est, 74
ut et illud, quod cupiat, ostendat, quam leve, quam contemnendum, quam nihil sit omnino, quam facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel omnino negligi possit. Abducendus est etiam nonnumquam ad alia studia, solicitudines, curas, negotia; loci denique mutatione, tamquam ægroti non convalescentes, sæpe curandus est.
Etiam novo quidam amore veterem amorem, tamquam 75
clavo clavum, ejiciundum putant. Maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. Omnibus enim ex

animi perturbationibus est profecto nulla vehementior: ut, si jam ipsa illa accusare nolis, stupra dico et corruptelas et adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudo; sed ut hæc omittas, per-
76 turbatio ipsa mentis in amore fœda per se est. Nam ut illa prætercam, quæ sunt furoris: hæc ipsa per sese quam habent levitatem, quæ videntur esse mediocria!

— injúriæ,
suspíciones, ínimicitiæ, indúciæ,
bellúm, pax rursum: incérta hæc si tu póstules
ratióne certa fácere, nihilo plús agas,
quam sí des operam, ut cúm ratione insánias.

Hæc inconstantia mutabilitasque mentis quem non ipsa pravitate deterreat? Est enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi judicio susceptam, nisi voluntariam. Etenim si naturalis amor esset: et amarent omnes, et semper amarent, et idem amarent, neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

77 XXXVI. Ira vero, quam diu perturbat animum, dubitationem insaniæ non habet: cujus impulsu exsistit etiam inter fratres tale jurgium:

A. Quís homo te exsuperávit usquam géntium impudéntia?
M. Quís autem malítia te?

Nosti, quæ sequuntur. Alternis enim versibus intorquentur inter fratres gravissimæ contumeliæ: ut facile appareat Atrei filios esse ejus, qui meditatur pœnam in fratrem novam.

Majór mihi moles, május miscendúm 'st malum,
qui illíus acerbum cór contundam et cómprimam.

Quæ igitur hæc erit moles? Audi Thyestem ipsum:

'Impius hortatúr me frater, út meos malís miser
mánderem natós; eorum víscera apponít.— —

Quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, quo
furor? Itaque iratos proprie dicimus exisse de po-
testate, id est de consilio, de ratione, de mente: horum
enim potestas in totum animum esse debet. His aut 78
subtrahendi sunt ii, in quos impetum conantur facere,
dum se ipsi colligant: (quid est autem se ipsum col-
ligere, nisi dissipatas animi partes rursum in suum
locum cogere?) aut rogandi orandique sunt, ut, si
quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud,
dum defervescat ira. Defervescere autem certe sig-
nificat ardorem animi invita ratione excitatum. Ex quo
illud laudatur Archytæ: qui quum villico factus esset
iratior, *Quo te modo*, inquit, *accepissem nisi iratus
essem!*

XXXVII. Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem 79
dicunt? potest utilis esse insania? aut naturalem? an
quidquam est secundum naturam, quod fit repugnante
ratione? quo modo autem, si naturalis esset ira, aut
alius alio magis iracundus esset, aut finem haberet prius,
quam esset ulta ulciscendi libido? aut quemquam pœ-
niteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem
videmus, qui quum interemisset Clitum, familiarem
suum, vix a se manus abstinuit: tanta vis fuit pœni-
tendi. Quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic
quoque motus animi sit totus opinabilis ac voluntarius?
Quis enim dubitarit, quin ægrotationes animi, qualis
est avaritia, gloriæ cupiditas, ex eo, quod magni æstime-
tur ea res, ex qua animus ægrotat, oriantur? Unde
intelligi debet, perturbationem quoque omnem esse in
opinione. *Et*, si fidentia, id est firma animi confisio, 80

scientia quædam est et opinio gravis non temere assentientis: diffidentia quoque est metus exspectati et impendentis mali. Et, si spes est exspectatio boni: mali exspectationem esse necesse est metum. Ut igitur
81 metus, sic reliquæ perturbationes sunt in malo. Ergo ut constantia scientiæ, sic perturbatio erroris est. Qui autem natura dicuntur iracundi aut misericordes aut invidi aut tale quid, iis sunt constituti quasi mala valetudine animi, sanabiles tamen: ut Socratis dicitur. Quum multa in conventu vitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cujusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent: ab ipso autem Socrate sublevatus, quum illa sibi insita, sed ratione a se dejecta diceret. Ergo ut optima quisque valetudine affectus potest videri, at natura ad aliquem morbum proclivior: sic animus alius ad alia vitia propensior. Qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. Inveteratio autem, ut in corporibus, ægrius depellitur, quam perturbatio; citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.

82 XXXVIII. Sed cognita jam causa perturbationum, quæ omnes oriuntur ex judiciis opinionum et voluntatibus, sit jam hujus disputationis modus. Scire autem nos oportet, cognitis, quoad possunt ab homine cognosci, bonorum et malorum finibus; nihil a philosophia posse aut majus aut utilius optari, quam hæc, quæ a nobis hoc quatriduo disputata sunt. Morte enim contempta et dolore ad patiendum levato, adjunximus sedationem ægritudinis: qua nullum homini malum majus est.

Etsi enim omnis animi perturbatio gravis est nec multum differt ab amentia, tamen [ita] ceteros, quum sunt in aliqua perturbatione aut metus aut lætitiæ aut cupiditatis, commotos modo et perturbatos dicere solemus: at eos, qui se ægritudini dediderunt, miseros, afflictos, ærumnosos, calamitosos. Itaque non fortuito factum 83
videtur, sed a te ratione propositum, ut separatim de ægritudine et de ceteris perturbationibus disputaremus: in ea est enim fons miseriarum et caput. Sed et ægritudinis et reliquorum animi morborum una sanatio est, omnes opinabiles esse et voluntarios, ea reque suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. Demus igitur nos huic ex- 84
colendos, patiamurque nos sanari. His enim malis insidentibus, non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus quidquam ratione confici, quum contra nihil sine ratione recte fieri possit: aut, quum philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si et boni et beati volumus esse, omnia adjumenta et auxilia petamus bene beateque vivendi.

LIBER QUINTUS.

VIRTUTEM AD BEATE VIVENDUM SE IPSA ESSE CONTENTAM.

1 I. QUINTUS hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum disputationum: qui die est a nobis ea de re,
2 quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum. Placere enim tibi admodum sensi, et ex eo libro, quem ad me accuratissime scripsisti, et ex multis sermonibus tuis, virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam. Quod etsi difficile est probatu, propter tam varia et tam multa tormenta fortunæ: tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur. Nihil est enim omnium, quæ in philosophia tractantur, quod gravius magnificentiusque dicatur. Nam, quum ea causa impulerit eos, qui primi se ad philosophiæ studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitæ statu exquirendo collocarent; profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuerunt. Quod si ab iis inventa et perfecta virtus est, et si præsidii ad beate vivendum in virtute satis *est: quis est,* qui non præclare et ab illis positam et a *nobis susceptam* operam philosophandi arbitretur? Sin

virtus, subjecta sub varios incertosque casus, fortunæ est, nec tantarum virium est, ut se ipsa : vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum d spem beate vivendi, quam vota facienda vide-
Equidem, eos casus, in quibus me fortuna vehe- 3
exercuit, mecum ipse considerans, huic incipio :æ diffidere interdum, et humani generis imbe-m fragilitatemque extimescere. Vereor enim, ne quum corpora nobis infirma dedisset, iisque et insanabiles et dolores intolerabiles adjunxisset, quoque dederit et corporum doloribus con-s, et separatim suis angoribus et molestiis im-
. Sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum 4
ıostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute de robore existimo. Illa enim, si modo est ulla (quam dubitationem avunculus tuus, Brute, ;) omnia, quæ cadere in hominem possunt, se habet : eaque despiciens casus contemnit »s : culpaque omni carens, præter se ipsam nihil ıd se pertinere. Nos autem omnia adversa tum ia metu augentes, tum mærore præsentia, rerum n, quam errorem nostrum damnare malumus.
Sed et hujus culpæ et ceterorum vitiorum pecca- 5
ue nostrorum omnis a philosophia petenda cor-st. Cujus in sinum quum a primis temporibus ıostra voluntas studiumque nos compulisset, his mis casibus in eumdem portum, ex quo eramus magna jactati tempestate confugimus. O vitæ phia dux, o virtutis indagatrix, expultrixque vi-! quid non modo nos, sed omnino vita hominum esse potuisset! Tu urbes peperisti: tu dissi-ıomines in societatem vitæ convocasti: tu eos primo domiciliis, deinde conjugiis, tum litera-

rum et vocum communione junxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinæ fuisti. Ad te confugimus; a te opem petimus; tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. Est autem unus dies, bene et ex præceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. Cujus igitur potius opibus utamur, quam tuis, quæ et vitæ tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti?

6 Ac philosophia quidem, tantum abest, ut proinde, ac de hominum est vita merita, laudetur; ut, a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitæ parentem, et hoc parricidio se inquinare audet? et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error et hæc indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt, nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur.

7 III. Quam rem antiquissimam quum videamus, nomen tamen confitemur esse recens. Nam sapientiam quidem ipsam quis negare potest non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quæ divinarum humanarumque rerum, tum initiorum causarumque cujusque rei cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos assequebatur. Itaque et illos septem, qui a Græcis σοφοί, sapientes a nostris et habebantur et nominabantur, et multis ante sæculis Lycurgum, cujus temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur, etiam heroicis ætatibus Ulixem et Nestorem accepimus et fuisse et habitos esse sapientes.

8 *Nec vero* Atlas sustinere cælum, nec Prometheus affixus *Caucaso nec* stellatus Cepheus cum uxore, genero, filia *traderetur,* nisi cælestium divina cognitio nomen eorum

ad errorem fabulæ traduxisset. A quibus ducti dein-
ceps omnes, qui in rerum contemplatione studia pone-
bant, sapientes et habebantur et nominabantur : idque
eorum nomen usque ad Pythagoræ manavit ætatem :
quem, ut scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides,
vir doctus in primis, Phliuntem ferunt venisse, eumque
cum Leonte, principe Phliasiorum, docte et copiose
disseruisse quædam. Cujus ingenium et eloquentiam
quum admiratus esset Leon, quæsivisse ex eo, qua
maxime arte confideret. At illum, artem quidem se
scire nullam, sed esse philosophum. Admiratum Leon-
tem novitatem nominis, quæsisse, Quinam essent philo-
sophi, et quid inter eos et reliquos interesset? Pytha- 9
goram autem respondisse : similem sibi videri vitam
hominum et mercatum eum, qui haberetur maximo
ludorum apparatu totius Græciæ celebritate. Nam ut
illic alii corporibus exercitatis gloriam et nobilitatem
coronæ peterent ; alii emendi aut vendendi quæstu et
lucro ducerentur ; esset autem quoddam genus eorum,
idque vel maxime ingenuum, qui nec plausum nec lu-
crum quærerent, sed visendi causa venirent, studioseque
perspicerent, quid ageretur, et quo modo : ita nos,
quasi in mercatus quamdam celebritatem ex urbe aliqua,
sic in hanc vitam ex alia vita et natura profectos, alios
gloriæ servire, alios pecuniæ : raros esse quosdam, qui,
ceteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam stu-
diose intuerentur : hos se appellare sapientiæ studiosos,
id est enim philosophos : et ut illic liberalissimum esset,
spectare, nihil sibi acquirentem, sic in vita longe om-
nibus studiis contemplationem rerum cognitionemque
præstare.

IV. *Nec vero* Pythagoras nominis solum inventor, 10
sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui quum

post hunc Phliasium sermonem in Italiam venisset, exornavit eam Græciam, quæ magna dicta est, et privatim et publice præstantissimis et institutis et artibus. Cujus de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagoræ discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orirentur, quove reciderent: studioseque ab his siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur et cuncta cælestia. Socrates autem primus philosophiam devocavit e cælo, et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coegit de vita et moribus rebusque bonis et malis quæ-
11 rere. Cujus multiplex ratio disputandi rerumque varietas et ingenii magnitudo, Platonis memoria et literis consecrata, plura genera effecit dissentientium philosophorum. E quibus nos id potissimum consecuti sumus, quo Socratem usum arbitrabamur, ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus et in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quæreremus. Quem morem quum Carneades acutissime copiosissimeque tenuisset, fecimus et alias sæpe, et nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. Et quatridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris misimus: quinto autem die, quum eodem loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus.

12 V. A. Non mihi videtur ad beate vivendum satis posse virtutem. M. At hercule Bruto meo videtur: cujus ego judicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. A. Non dubito. Nec id nunc agitur, tu illum quantum ames: sed hoc, quod mihi dixi videri, quale sit: de eo a te disputari volo. M. Nempe negas ad beate vivendum satis posse virtutem? A. Prorsus nego. M. Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad

e vivendum satisne est præsidii in virtute? A. te satis. M. Potes igitur, aut qui male vivat, non ı miserum dicere, aut, quem bene fateare, eum nee beate vivere? A. Quidni possim? Nam etiam in nentis recte, honeste, laudabiliter et ob eam rem e vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam e. Dico enim, constanter, graviter, sapienter, forr. Hæc etiam in equuleum conjiciuntur, quo vita 13
ı aspirat beata. M. Quid igitur? solane beata vita, eso, relinquitur extra ostium limenque carceris, quum stantia, gravitas, fortitudo, sapientia reliquæque vires rapiantur ad tortorem nullumque recusent nec plicium nec dolorem? A. Tu, si quid es facturus, 'a aliqua conquiras oportet. Ista me minime movent, ı solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, ıquam levia quædam vina nihil valent in aqua, sic icorum ista magis gustata, quam potata delectant. lut iste chorus virtutum, in equuleum impositus, ıgines constituit ante oculos cum amplissima dignie, ut ad eas cursim perrectura beata vita, nec eas a desertas passura videatur. Quum autem animum ab 14
ı pictura imaginibusque virtutum ad rem veritatem traduxeris, hoc nudum relinquitur, possitne quis ıtus esse, quamdiu torqueatur. Quamobrem hoc nc quæramus: virtutes autem, noli vereri, ne expostent et querantur se a beata vita esse relictas. Si m nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc let, non omnes bonos esse etiam beatos: multaque M. Attilio, Q. Cæpione, M'. Aquillio recordatur: ıtamque vitam, (si imaginibus potius uti, quam rebus is placet,) conantem ire in equuleum, retinet ipsa ıdentia negatque ei cum dolore et cruciatu quidquam e commune.

15 VI. M. Facile patior, te isto modo agere: etsi iniquum est præscribere mihi te, quemadmodum a me disputari velis. Sed quæro, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil abitremur? A. Actum vero, et aliquantum quidem. M. Atqui, si ita est, profligata jam hæc et pæne ad exitum adducta quæstio est. A. Quo tandem modo? M. Quia motus turbulenti jactationesque animorum incitatæ et impetu inconsiderato elatæ, rationem omnem repellentes, vitæ beatæ nullam partem relinquunt. Quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum sæpe adest, alterum semper impendet, esse non miser? Quid? si idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet, si debilitatem, cæcitatem, si denique, quod non singulis hominibus, sed potentibus populis sæpe contigit, servitutem: potest ea timens esse quisquam
16 beatus? Quid? qui non modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque præsentia? adde eodem exsilia, luctus, orbitates: qui rebus his fractus ægritudine eliditur, potest tandem esse non miserrimus? Quid vero? illum, quem libidinibus inflammatum et furentem videmus, omnia rabide appetentem cum inexplebili cupiditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? Quid? elatus ille levitate inanique lætitia exsultans et temere gestiens nonne tanto miserior, quanto sibi videtur beatior? Ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullæ ægritudines exedunt, nullæ libidines incitant, nullæ futiles lætitiæ exsultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente: sic animi quietus et placatus status cernitur, quum perturbatio

nulla est, qua moveri queat. Quod si est, qui vim for- 17
tunæ, qui omnia humana, quæ cuique accidere possunt,
tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum nec angor at-
tingat: idemque si nihil concupiscat, nulla efferatur
animi inani voluptate: quid est, cur is non beatus sit?
et si hæc virtute efficiuntur, quid est, cur virtus ipsa per
se non efficiat beatos?

VII. A. Atqui alterum dici non potest, quin ii, qui
nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla
impotenti lætitia efferantur, beati sint: itaque id tibi
concedo: alterum autem jam integrum non est. Su-
perioribus enim disputationibus effectum est, vacare
omni animi perturbatione sapientem. M. Nimirum 18
igitur confecta res est. Videtur enim ad exitum
venisse quæstio. A. Propemodum id quidem. M. Ve-
rumtamen mathematicorum iste mos est, non est philo-
sophorum. Nam geometræ quum aliquid docere volunt,
si quid ad eam rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt,
id sumunt pro concesso et probato: illud modo ex-
plicant, de quo ante nihil scriptum est. Philosophi,
quamcumque rem habent in manibus, in eam, quæ con-
veniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt.
Quod ni ita esset, cur Stoicus, si esset quæsitum, satisne
ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? Cui
satis esset, respondere, se ante docuisse, nihil bonum
esse, nisi quod honestum esset: hoc probato, consequens
esse, beatam vitam virtute esse contentam: et, quo
modo hoc sit consequens illi, sic illud huic, ut, si beata
vita virtute contenta sit, nisi honestum quod sit, nihil
aliud sit bonum. Sed tamen non agunt sic. Nam et 19
de honesto et de summo bono separatim libri sunt: et
quum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate
vivendum esse vim, nihilo minus hoc agunt separatim.

Propriis enim et suis argumentis et admonitionib
tractanda quæque res est, tanta præsertim. Cave eni
putes, ullam a philosophia vocem emissam clariore
ullumve esse philosophiæ promissum uberius aut maju
Nam quid profitetur? o dii boni! Perfecturam se, q
legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semp
armatus, ut omnia præsidia haberet in se bene beateq
20 vivendi, ut esset semper denique beatus. Sed vider
quid efficiat. Tantisper hoc ipsum magni æstimo, qu
pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus pr
miis donisque fortunæ, non equitatu, non pedestrib
copiis, non navium multitudine, non infinito ponde
auri contentus, præmium proposuit ei, qui inveniss
novam voluptatem. Qua ipsa non fuisset contentu
neque enim umquam finem inveniet libido. Nos velle
præmio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisse
quo hoc firmius crederemus.

21 VIII. A. Vellem id quidem: sed habeo paullulu
quod requiram. Ego enim assentior, eorum, quæ p
suisti, alterum alteri consequens esse, ut, quema
modum, si quod honestum sit, id solum sit bonu
sequatur, vitam beatam virtute confici, sic, si vita bea
in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem, bonum. Se
Brutus tuus, auctore Aristo et Antiocho, non sent
hoc: putat enim, etiam, si sit bonum aliquod præt
virtutem. M. Quid igitur? contra Brutumne me di
turum putas? A. Tu vero, ut videtur: nam præfini
22 non est meum. M. Quid cuique igitur consentaneu
sit, alio loco. Nam ista mihi et cum Antiocho sæpe, e
cum Aristo nuper, quum Athenis imperator apud eu
deversarer, dissensio fuit. Mihi enim non videbatu
quisquam esse beatus posse, quum in malis esset: i
malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corpo

aut fortunæ mala. Dicebantur næc, quæ scripsit etiam
Antiochus locis pluribus: virtutem ipsam per se beatam
vitam efficere posse, neque tamen beatissimam: deinde
ex majore parte plerasque res nominari, etiam si quæ
pars abesset, ut vires, ut valetudinem, ut divitias, ut
honorem, ut gloriam, quæ genere, non numero cerne-
rentur: item beatam vitam, etiam si ex aliqua parte
clauderet, tamen ex multo majore parte obtinere nomen
suum. Hæc nunc enucleare non ita necesse est: quam- 23
quam non constantissime dici mihi videntur. Nam et
qui beatus est, non intelligo, quid requirat, ut sit
beatior: (si est enim, quod desit, ne beatus quidem est)
et, quod ex majore parte unam quamque rem appellari
spectarique dicunt, est, ubi id isto modo valeat. Quum
vero tria genera malorum esse dicant: qui duorum
generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint
in fortuna, omnibus oppressum corpus et confectum
doloribus, huic paullumne ad beatam vitam deesse
dicemus, non modo ad beatissimam?

IX. Hoc illud est, quod Theophrastus sustinere non 24
potuit. Nam quum statuisset, verbera, tormenta, cru-
ciatus, patriæ eversiones, exsilia, orbitates magnam vim
habere ad male misereque vivendum, non est ausus
elate et ample loqui, quum humiliter demisseque sen-
tiret. Quam bene, non quæritur: constanter quidem
certe. Itaque mihi placere non solet, consequentia
reprehendere, quum prima concesseris. Hic autem,
elegantissimus omnium philosophorum et eruditissimus,
non magno opere reprehenditur, quum tria genera dicit
bonorum: vexatur autem ab omnibus, primum in eo
libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa disputat,
quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus
esse non possit. In eo etiam putatur dicere, in rotam

beatam vitam non escendere. Non usquam id quidem
25 dicit omnino: sed, quæ dicit, idem valent. Possum
igitur, cui concesserim, in malis esse dolores corporis,
in malis naufragia fortunæ, huic succensere dicenti, non
omnes bonos esse beatos, quum in omnes bonos ea, quæ
ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem
Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum,
quod in Callisthene suo laudarit illam sententiam,

Vitám regit fortúna, non sapiéntia.

Negant ab ullo philosopho quidquam dictum esse lan-
guidius. Recte id quidem: sed nihil intelligo dici
potuisse constantius. Si enim tot sunt in corpore bona,
tot extra corpus in casu atque fortuna: nonne con-
sentaneum est, plus fortunam, quæ domina rerum sit
et externarum et ad corpus pertinentium, quam con-
26 silium, valere? An malumus Epicurum imitari? qui
multa præclare sæpe dicit: quam enim sibi constanter
convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem
victum. Philosophi id quidem: sed si Socrates aut
Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum volup-
tatem esse dixerit. Negat, quemquam jucunde posse
vivere, nisi idem honeste, sapienter justeque vivat.
Nihil gravius, nihil philosophia dignius; nisi idem hoc
ipsum, honeste, sapienter, juste, ad voluptatem referret.
Quid melius, quam fortunam exiguam intervenire sa-
pienti? sed hoc isne dicit, qui, quum dolorem non modo
maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto
corpore opprimi possit doloribus acerrimis tum, quum
27 maxime contra fortunam glorietur? Quod idem me-
lioribus etiam verbis Metrodorus. *Occupavi*, inquit, *te,
fortuna, atque cepi; omnesque aditus tuos interclusi,
ut ad me aspirare non* posses. Præclare, si Aristo

Chius, aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe
esset, nihil malum duceret. Tu vero, Metrodore, qui
omne bonum in visceribus medullisque condideris, et
definieris, summum bonum firma corporis affectione ex-
plorataque spe contineri, fortunæ aditus interclusisti?
Quo modo? Isto enim bono jam exspoliari potes.

X. Atqui his capiuntur imperiti; et propter hujus- 28
modi sententias istorum hominum est multitudo. Acute
autem disputantis illud est, non, quid quisque dicat, sed
quid cuique dicendum sit, videre. Velut in ea ipsa sen-
tentia, quam in hac disputatione suscepimus, omnes
bonos semper beatos volumus esse. Quid dicam bonos,
perspicuum est. Omnibus enim virtutibus instructos et
ornatos tum sapientes tum viros bonos dicimus. Vi-
deamus, qui dicendi sint beati. Equidem hos existimo,
qui sint in bonis, nullo adjuncto malo. Neque ulla alia 29
huic verbo, quum beatum dicimus, subjecta notio est,
nisi, secretis malis omnibus, cumulata bonorum com-
plexio. Hanc assequi virtus, si quidquam præter ipsam
boni est, non potest. Aderit enim malorum, si mala illa
ducimus, turba quædam, paupertas, ignobilitas, humi-
litas, solitudo, amissio suorum, graves dolores corporis,
perdita valetudo, debilitas, cæcitas, interitus patriæ, ex-
silium, servitus denique. In his tot et tantis (atque
etiam plura possunt accidere) potest esse sapiens. Nam
hæc casus importat, qui in sapientem potest incurrere.
At si ea mala sunt, quis potest præstare, sapientem
semper beatum fore, quum vel in omnibus his uno tem-
pore esse possit? Non igitur facile concedo neque 30
Bruto meo, neque communibus magistris, nec veteribus
illis, Aristoteli, Speusippo, Xenocrati, Polemoni, ut,
quum *ea, quæ* supra enumeravi, in malis numerent,
iidem dicant semper beatum esse sapientem. Quos si

titulus hic delectat insignis et pulcher, Pythagora Socrate, Platone dignissimus, inducant animum, illa quorum splendore capiuntur, vires, valetudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes, contemnere, eaque quæ his contraria sunt, pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima voce profiteri, se neque fortunæ impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, nec paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, nec esse quidquam extra suam potestatem, quod ducant in bonis
31 Namque et hæc loqui, quæ sunt magni cujusdam et alt viri, et eadem, quæ vulgus, in malis et bonis numerare concedi nullo modo potest. Qua gloria commotus Epicurus exoritur, cui etiam, si diis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic dignitate hujus sententiæ capitur sed numquam id diceret, si ipse se audiret. Quid est enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel summum, vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, *Quam hoc suave est!* tum, quum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? Non igitur ex singulis vocibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

32 XI. A. Adducis me, ut tibi assentiar. Sed tua quoque, vide, ne desideretur constantia. M. Quonam modo? A. Quia legi tuum nuper quartum *de Finibus*. In eo mihi videbare, contra Catonem disserens, hoc velle ostendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem et Peripateticos nihil præter verborum novitatem interesse. Quod si ita est, quid est causæ, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis magnam vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat idem Peripateticis *dicere? Rem* enim opinor spectari oportere, non verba
33 *M. Tu quidem* tabellis obsignatis agis mecum, et testificaris, quid dixerim aliquando, aut scripserim. Co

aliis isto modo, qui legibus impositis disputant. Nos
in diem vivimus; quodcumque nostros animos proba-
bilitate percussit, id dicimus; itaque soli sumus liberi.
Verumtamen, quoniam de constantia paullo ante dixi-
mus, non ego hoc loco id quærendum puto, verumne
sit, quod Zenoni placuerit, quodque ejus auditori, Ari-
stoni, bonum esse solum, quod honestum esset: sed, ni
ita esset, utrum hoc totum, beate vivere, in una virtute
poneretur. Quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus 34
semper sapiens. Quam sibi conveniat, ipse viderit.
Gloria quidem hujus sententiæ quis est illo viro dignior?
Nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus.

XII. Etsi Zeno Citieus, advena quidam et ignobilis
verborum opifex, insinuasse [se] in antiquam philo-
sophiam videtur. Hujus sententiæ gravitas a Platonis
auctoritate repetatur; apud quem sæpe hæc oratio
usurpata est, ut nihil præter virtutem diceretur bonum:
velut in Gorgia Socrates, quum esset ex eo quæsitum,
Archelaum, Perdiccæ filium, qui tum fortunatissimus
haberetur, nonne beatum putaret? Haud scio, inquit: 35
numquam enim cum eo collocutus sum.—Ain tu? An
tu aliter id scire non potes?—Nullo modo.—Tu igitur
ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, bea-
tusne sit?—An ego possim, quum ignorem, quam sit
doctus, quam vir bonus?—Quid? tu in eo sitam vitam
beatam putas?—Ita prorsus existimo; bonos beatos,
improbos miseros.—Miser ergo Archelaus?—Certe, si
injustus.—Videturne omnem hic beatam vitam in una
virtute ponere? Quid vero in epitaphio? quo modo 36
idem? Nam cui viro, inquit, ex se ipso apta sunt
omnia, quæ ad beate vivendum ferunt, nec suspensa
aliorum aut bono casu aut contrario pendere ex alterius
eventis et errare coguntur: huic optime vivendi ratio

comparata est. Hic est ille moderatus, hic fortis, hic sapiens, hic, et nascentibus et cadentibus quum reliquis commodis tum maxime liberis, parebit et obediet præcepto illi veteri:

Neque ením lætabitur úmquam néc mærebít nimis,
quod sémper in se ipso ómnem spém reponét sui.

Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto augustoque fonte nostra omnis manabit oratio.

37 XIII. Unde igitur rectius ordiri possumus, quam a communi parente natura? quæ, quidquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quidque genere perfectum esse voluit. Itaque et arbores et vites et ea, quæ sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt; alia semper virent, alia, hieme nudata, verno tempore tepefacta frondescunt: neque est ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, et suis in quoque seminibus inclusis, ut aut flores aut fruges fundat aut bacas, omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit,
38 nulla vi impediente, perfecta sint. Facilius vero etiam in bestiis, quod his sensus a natura est datus, vis ipsius naturæ perspici potest. Namque alias bestias nantes aquarum incolas esse voluit; alias volucres cælo frui libero; serpentes quasdam, quasdam esse gradientes; earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas; immanes alias, quasdam autem cicures; nonnullas abditas terraque tectas. Atque earum quæque suum tenens munus, quum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturæ. Et ut bestiis aliud alii præcipui a natura datum est, quod suum quæque retinet, nec discedit ab eo: sic homini multo quiddam præstantius: etsi præstantia debent ea dici, quæ

habent aliquam comparationem: humanus autem ani-
mus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi
cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest.
Hic igitur, si est excultus, et si ejus acies ita curata 39
est, ut ne cæcetur erroribus; fit perfecta mens, id est
absoluta ratio; quod est idem virtus. Et, si omne
beatum est, cui nihil deest et quod in suo genere ex-
pletum atque cumulatum est, idque virtutis est pro-
prium: certe omnes virtutis compotes beati sunt. Et
hoc quidem mihi cum Bruto convenit, id est cum
Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone.

XIV. Sed mihi videntur etiam beatissimi. Quid 40
enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis
bonis? aut, qui diffidit, beatus esse quî potest? At
diffidat necesse est, qui bona dividit tripartito. Quî
enim poterit aut corporis firmitate aut fortunæ sta-
bilitate confidere? Atqui, nisi stabili et fixo et per-
manente bono, beatus esse nemo potest. Quid ergo
ejusmodi istorum est? Ut mihi Laconis illud dictum
in hos cadere videatur: qui glorianti cuidam mercatori,
quod multas naves in omnem oram maritimam dimi-
sisset, *non sane optabilis quidem ista*, inquit, *rudentibus
apta fortuna*. An dubium est, quin nihil sit habendum
in eo genere, quo vita beata completur, si id possit
amitti? Nihil enim interarescere, nihil exstingui, nihil
cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit.
Nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus esse
non poterit. Volumus enim, eum, qui beatus sit, tutum 41
esse, inexpugnabilem, septum atque munitum; non ut
parvo metu præditus sit, sed ut nullo. Ut enim inno-
cens is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui nihil
nocet: sic sine metu is habendus est, *non qui parum
metuit, sed qui* omnino metu vacat. Quæ est enim alia

fortitudo, nisi animi affectio quum in adeundo periculo et in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni
42 metu? Atque hæc certe non ita se haberent, nisi omne bonum in una honestate consisteret. Qui autem illam maxime optatam et expetitam securitatem (securitatem autem nunc appello vacuitatem ægritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit aut adesse possit multitudo malorum? Qui autem poterit esse celsus et erectus et ea, quæ homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit? An Lacedæmonii, Philippo minitanti per literas, se omnia, quæ conarentur, prohibiturum, quæsiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus: vir is, quem quærimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? Quid? ad hanc fortitudinem, de quo loquimur, temperantia adjuncta, quæ sit moderatrix omnium commotionum, quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab ægritudine et a metu vindicet; temperantia tum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? Hæc efficere virtutem ostenderem nisi superioribus diebus essent explicata.

43 XV. Atque quum perturbationes animi miseriam, sedationes autem vitam efficiant beatam: duplexque ratio perturbationis sit, quod ægritudo et metus in malis opinatis, in bonorum autem errore lætitia gestiens libidoque versetur: quum hæc omnia cum consilio et ratione pugnent; his tu tam gravibus concitationibus tamque ipsis inter se dissentientibus atque distractis quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? Atqui sapiens semper ita affectus est. Semper igitur sapiens beatus est. Atque etiam omne bonum lætabile est: quod autem lætabile,

prædicandum et præ se ferendum : quod tale autem, id
etiam gloriosum : si vero gloriosum, certe laudabile :
quod laudabile autem, profecto etiam honestum : quod
bonum igitur, id honestum. At quæ isti bona nu- 44
merant, ne ipsi quidem honesta dicunt : solum igitur
bonum, quod honestum : ex quo efficitur honestate una
vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona di-
cenda nec habenda, quibus abundantem licet esse mi-
serrimum. An dubitas, quin præstans valetudine, viri- 45
bus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus, adde
etiam, si libet, pernicitatem et velocitatem, da divitias,
honores, imperia, opes, gloriam : si fuerit is, qui hæc
habet, injustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio
atque nullo : dubitabisne eum miserum dicere? Qualia
igitur ista bona sunt, quæ qui habeat, miserrimus esse
possit? Videamus, ne, ut acervus ex sui generis granis,
sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat.
Quod si ita est; ex bonis, quæ sola honesta sunt, effi-
ciendum est beatum. Ea mixta ex dissimilibus si erunt;
honestum ex his effici nihil poterit : quo detracto, quid
poterit beatum intelligi? Etenim quidquid est, quod
bonum sit, id expetendum est : quod autem expetendum,
id certe approbandum : quod vero approbaris, id gratum
acceptumque habendum : ergo etiam dignitas ei tri-
buenda est. Quod si ita est, laudabile sit necesse est :
bonum igitur omne laudabile. Ex quo efficitur, ut,
quod sit honestum, id sit solum bonum.

XVI. Quod ni ita tenebimus, multa erunt, quæ nobis 46
bona dicenda sint : omitto divitias; quas quum quivis,
quamvis indignus, habere possit, in bonis non numero :
quod enim est bonum, id non quivis habere potest :
omitto nobilitatem famamque popularem, stultorum im-
proborumque consensu excitatam. Hæc, quæ sunt mi-

nima, tamen bona dicantur necesse est; candiduli dentes, venusti oculi, color suavis, et ea, quæ Euryclea laudat Ulixi pedes abluens,

lénitudo orátionis, móllitudo córporis.

Ea si bona dicemus, quid erit in philosophi gravitate, quam in vulgi opinione stultorumque turba, quod di-
47 catur aut gravius aut grandius? At enim eadem Stoici præcipua vel producta dicunt, quæ bona isti. Dicunt illi quidem: sed his vitam beatam compleri negant: hi autem sine iis esse nullam putant aut, si sit beata, beatissimam certe negant. Nos autem volumus beatissimam: idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiæ disserebat. *Qualis cujusque animi affectus esset, talem esse hominem: qualis autem ipse homo esset, talem ejus esse orationem: orationi autem facta similia, factis vitam. Affectus autem animi in bono viro laudabilis; et vita igitur laudabilis boni viri, et honesta ergo, quoniam laudabilis. Ex quibus, bonorum beatam vitam esse,*
48 *concluditur.* Etenim, pro deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis et otii consumendi causa locuti sumus, sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, semper vacare? semper in animo ejus esse placidissimam pacem? Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine ægritudine, sine alacritate ulla, sine libidine, nonne beatus? At semper sapiens talis: semper igitur beatus. Jam vero quî potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quæ agit, quæque sentit? Refert autem omnia *ad beate* vivendum. Beata igitur vita laudabilis. Nec *quidquam sine* virtute laudabile. Beata igitur vita virtute conficitur.

XVII. Atque hoc sic etiam concluditur. Nec in 49
misera vita quidquam est prædicabile aut gloriandum: nec in ea, quæ nec misera sit nec beata. Et est in aliqua vita prædicabile aliquid et gloriandum ac præ se ferendum: ut Epaminondas,

Consiliis nostris laus est attonsa Laconum:

ut Africanus,

A sole exoriente, supra Mæoti' paludes,
nemo est qui factis me æquiperare queat.

Quod si beata vita, glorianda et prædicanda et præ se 50
ferenda est. Nihil est enim aliud, quod prædicandum et præ se ferendum sit. Quibus positis, intelligis, quid sequatur: et quidem, nisi ea vita beata est, quæ est eadem honesta: sit aliud necesse est melius vita beata. Quod erit enim honestum, certe fatebuntur esse melius. Ita erit beata vita melius aliquid. Quo quid potest dici perversius? Quid? quum fatentur satis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est, eamdem vim in virtute esse ad beatam vitam? Contrariorum enim contraria sunt consequentia. Quo loco 51
quæro, quam vim habeat libra illa Critolai: qui quum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa, tantum propendere illam [bonorum animi] lancem putet, ut terram et maria deprimat.

XVIII. Quid ergo aut hunc prohibet aut etiam Xenocratem illum gravissimum philosophorum, exaggerantem tanto opere virtutem, extenuantem cetera et abjicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? Quod quidem nisi fit, virtutum interitus consequetur. Nam in quem cadit 52
ægritudo, in eumdem metum cadere necesse est: est *enim metus futuræ* ægritudinis sollicita exspectatio. In

quem autem metus, in eumdem formido, timiditas, pavı ignavia. Ergo ut idem vincatur interdum, nec putet se præceptum illud Atrei pertinere,

Proínde íta parent se in víta, ut vinci néscіant.

Hic autem vincetur, ut dixi: nec modo vincetur, s etiam serviet. At nos virtutem semper liberam vol mus, semper invictam. Quæ nisi sunt, sublata virt

53 est. Atqui si in virtute satis est præsidii ad be vivendum, satis est etiam ad beate. Satis est en certe in virtute, ut fortiter vivamus. Si fortiter, eti ut magno animo; et quidem ut nulla re umquam t reamur semperque simus invicti. Sequitur, ut ni pœniteat, nihil desit, nihil obstet: ergo omnia pı fluenter, absolute, prospere: igitur beate. Satis aut ad fortiter vivendum virtus potest: satis ergo etiam

54 beate. Etenim ut stultitia, etsi adepta est, quod c cupivit, numquam se tamen satis consecutam putat: sapientia semper eo contenta est, quod adest, neque e umquam sui pœnitet.

XIX. Similemne putas C. Lælii unum consulatı fuisse, et eum quidem cum repulsa,—si, quum sapie et bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis præteritur, n populus a bono consule potius, quam ille a vano popı repulsam fert—sed tamen utrum malles, te, si potesı esset, semel, ut Lælium, consulem, an, ut Cinna

55 quater? Non dubito, tu quid responsurus sis. Itaq video, cui committam. Non quemvis hoc idem inter garem: responderet enim alius fortasse, se non mc quatuor consulatus uni anteponere, sed unum di Cinnæ multorum et clarorum virorum totis ætatib *Lælius, si digito* quem attigisset, pœnas dedisset. *Cinna, collegæ* sui, consulis Cn. Octavii, præcidi ca

jussit, P. Crassi, L. Cæsaris, nobilissimorum hominum, quorum virtus fuerat domi militiæque cognita, M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim, C. Cæsaris, in quo mihi videtur specimen fuisse humanitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, quia hos interfecit? Mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam, quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet: sed sermonis errore labimur. Id enim licere dicimus, quod cui
conceditur. Utrum tandem beatior C. Marius tum, 56
quum Cimbricæ victoriæ gloriam cum collega Catulo communicavit, pæne altero Lælio, (nam hunc illi duco simillimum,) an quum civili bello victor, iratus, necessariis Catuli deprecantibus non semel respondit, sed sæpe, Moriatur? In quo beatior ille, qui huic nefariæ voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. Nam quum accipere, quam facere, præstat injuriam, tum morti jam ipsi adventanti paullum procedere obviam, quod fecit Catulus, quam, quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere consulatus, et contaminare extremum tempus ætatis.

XX. Duodequadraginta annos tyrannus Syracusano- 57
rum fuit Dionysius, quum v et xx natus annos dominatum occupavisset. Qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus præditam, servitute oppressam tenuit civitatem! Atqui de hoc homine a bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse ejus in victu temperantiam, in rebusque gerendis virum acrem et industrium, eumdem tamen maleficum natura et injustum. Ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri necesse est miserrimum. Ea enim ipsa, quæ concupierat, ne tum quidem, quum omnia se posse censebat, consequebatur.
Qui quum esset bonis parentibus atque 58

honesto loco natus (etsi id quidem alius alio modo tradidit) abundaretque æqualium familiaritatibus, et consuetudine propinquorum; haberet etiam, more Græciæ, quosdam adolescentes amore conjunctos: credebat se eorum nemini; sed iis, quos ex familiis locupletum servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis et feris barbaris corporis custodiam committebat. Ita propter injustam dominatus cupiditatem in carcerem quodammodo ipse se incluserat. Quin etiam, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita sordido ancillarique artificio regiæ virgines, ut tonstriculæ, tondebant barbam et capillum patris. Et tamen ab his ipsis, quum jam essent adultæ, ferrum removit instituitque, ut candentibus juglandium
59 putaminibus barbam sibi et capillum adurerent. Quumque duas uxores haberet, Aristomachen, civem suam, Doridem autem Locrensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur et perscrutaretur ante. Et, quum fossam latam cubiculari lecto circumdedisset ejusque fossæ transitum ponticulo ligneo conjunxisset, eum ipsum, quum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque, quum in communibus suggestis consistere
60 non auderet, concionari ex turri alta solebat. Atque is quum pila ludere vellet (studiose enim id factitabat) tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic quum quidam familiaris jocans dixisset: *Huic quidem certe vitam tuam committis*, arrisissetque adolescens, utrumque jussit interfici: alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia dictum id risu approbavisset. Atque eo facto sic doluit, nihil ut tulerit gravius in vita. Quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupi-

ditates. Quum huic obsecutus sis, illi est repugnandum.
Quamquam hic quidem tyrannus ipse indicavit, quam
esset beatus.

XXI. Nam quum quidam ex ejus assentatoribus 61
Damocles commemoraret in sermone copias ejus, opes,
majestatem dominatus, rerum abundantiam, magnifi-
centiam ædium regiarum, negaretque umquam bea-
tiorem quemquam fuisse: *Visne igitur*, inquit, *Damocle,
quoniam hæc te vita delectat, ipse eamdem degustare et
fortunam experiri meam?* Quum se ille cupere dix-
isset, collocari jussit hominem in aureo lecto, strato
pulcherrime textili stragulo, magnificis operibus picto,
abacosque complures ornavit argento auroque cælato.
Tum ad mensam eximia forma pueros delectos jussit
consistere, eosque nutum illius intuentes diligenter mi-
nistrare. Aderant unguenta, coronæ: incendebantur 62
odores: mensæ conquisitissimis epulis exstruebantur.
Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio
apparatu fulgentem gladium, e lacunari seta equina
aptum, demitti jussit, ut impenderet illius beati cer-
vicibus. Itaque nec pulchros illos ministratores aspi-
ciebat nec plenum artis argentum; nec manum porri-
gebat in mensam; jam ipsæ defluebant coronæ: de-
nique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod jam
beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Diony-
sius, nihil esse ei beatum, cui semper aliqui terror
impendeat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad
justitiam remigraret, civibus libertatem et jura red-
deret: iis enim se adolescens improvida ætate irretierat
erratis, eaque commiserat, ut salvus esse non posset, si
sanus esse cœpisset.

XXII. Quanto opere vero amicitias desideraret, qua- 63
rum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoreis

duobus illis: quorum quum alterum vadem mortis accepisset, alter, ut vadem suum liberaset, præsto fuisset ad horam mortis destinatam: *Utinam ego*, inquit, *tertius vobis amicus ascriberer!* Quam huic erat miserum, carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini præsertim docto a puero et artibus ingenuis erudito! Musicorum vero perstudiosum accepimus, poetam etiam tragicum: quam bonum, nihil ad rem. In hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in aliis, suum cuique pulchrum est; adhuc neminem cognovi poetam, (et mihi fuit cum Aquinio amicitia,) qui sibi non optimus videretur; sic se res habet: te tua, me delectant mea. Sed, ut ad Dionysium redeamus, omni cultu et victu humano carebat: vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris: neminem, qui aut libertate dignus esset aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

64 XXIII. Non ego jam cum hujus vita, qua tætrius, miserius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Archytæ vitam comparabo, doctorum hominum et plane sapientium: ex eadem urbe humilem homunculum a pulvere et radio excitabo, qui multis annis post fuit, Archimedem. Cujus ego quæstor ignoratum ab Syracusanis, quum esse omnino negarent, septem undique et vestitum vepribus et dumetis, indagavi sepulcrum. Tenebam enim quosdam senariolos, quos in ejus monumento esse inscriptos acceperam: qui declarabant, in summo sepulcro sphæram esse positam cum cylindro.
65 Ego autem, quum omnia collustrarem oculis, (est enim ad portas Achradinas magna frequentia sepulcrorum,) animadverti columellam non multum e dumis eminentem: in qua inerat sphæræ figura et cylindri. Atque ego statim Syracusanis (erant autem principes mecum)

dixi, me illud ipsum arbitrari esse, quod quærerem. Immissi cum falcibus multi purgarunt et aperuerunt locum. Quo quum patefactus esset aditus, ad adversam 66
basim accessimus. Apparebat epigramma, exesis posterioribus partibus versiculorum, dimidiatis fere. Ita nobilissima Græciæ civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset.—Sed redeat, unde aberravit, oratio. Quis est omnium, qui modo cum Musis, id est cum humanitate et cum doctrina, habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathematicum malit, quam illum tyrannum? Si vitæ modum actionemque quærimus: alterius mens rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione sollertiæ; qui est unus suavissimus pastus animorum: alterius in cæde et injuriis, cum et diurno et nocturno metu. Age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram. Quæ regna, quas opes studiis eorum et delectationibus antepones? Etenim quæ pars optima est in homine, in 67
ea situm esse necesse est illud, quod quæris, optimum. Quid est autem in homine sagaci ac bona mente melius? Ejus bono fruendum est igitur, si beati esse volumus. Bonum autem mentis est virtus. Ergo hac beatam vitam contineri necesse est. Hinc omnia, quæ pulchra, honesta, præclara sunt, ut supra dixi: sed dicendum idem illud paullo uberius videtur: plena gaudiorum sunt. Ex perpetuis autem plenisque gaudiis quum perspicuum sit vitam beatam exsistere, sequitur, ut ea exsistat ex honestate.

XXIV. Sed, ne verbis solum attingamus ea, quæ 68
volumus ostendere, proponenda quædam quasi moventia *sunt, quæ nos* magis ad cognitionem intelligentiamque *convertant*. Sumatur enim nobis quidam præstans vir

optimis artibus, isque animo parumper et cogitati fingatur. Primum ingenio eximio sit necesse est; ta enim mentibus virtus non facile comitatur: deinde investigandam veritatem studio incitato. Ex quo plex ille animi fetus exsistet: unus in cognitione re positus et in explicatione naturæ: alter in descripti expetendarum fugiendarumve rerum: tertius in j cando, quid cuique rei sit consequens, quid repugna in quo inest omnis tum subtilitas disserendi, tum ver
69 judicandi. Quo tandem igitur gaudio affici necesse sapientis animum cum his habitantem pernoctantem curis! ut, quum totius mundi motus conversiones perspexerit, sideraque viderit innumerabilia cælo in rentia cum ejus ipsius motu congruere certis in sedibus; septem alia suos quæque tenere cursus, n tum inter se aut altitudine aut humilitate distan quorum vagi motus rata tamen et certa sui cu spatia definiant: horum nimirum aspectus impulit i veteres et admonuit, ut plura quærerent. Inde indagatio nata initiorum et tamquam seminum, u essent omnia orta, generata, concreta; quæque cujus generis vel inanimi vel animantis, vel muti vel loque origo, quæ vita, qui interitus, quæque ex alio in a vicissitudo atque mutatio; unde terra, et quibus lib ponderibus, quibus cavernis maria sustineat; in omnia, delata gravitate, medium mundi locum sem expetant, qui est idem infimus in rotundo.

70 XXV. Hæc tractanti animo et noctes et dies c tanti exsistit illa a deo Delphis præcepta cognitio, ipsa se mens agnoscat conjunctamque cum divina me *se sentiat*, ex quo insatiabili gaudio completur. I *enim cogitatio* de v. et natura deorum studium ince *illius æternitatis* mitandæ neque se in brevitate

collocatam putat, quum rerum causas alias ex aliis aptas
et necessitate nexas videt; quibus ab æterno tempore
fluentibus in æternum, ratio tamen mensque moderatur.
Hæc ille intuens atque suspiciens, vel potius omnes 71
partes orasque circumspiciens, quanta rursus animi
tranquillitate humana et citeriora considerat! Hinc illa
cognitio virtutis exsistit: efflorescunt genera partesque
virtutum: invenitur, quid sit, quod natura spectet ex-
tremum in bonis, quod in malis ultimum; quo referenda
sint officia, quæ degendæ ætatis ratio deligenda. Qui-
bus et talibus rebus exquisitis, hoc vel maxime efficitur,
quod hac disputatione agimus, ut virtus ad beate viven-
dum sit se ipsa contenta. Sequitur tertia, quæ per 72
omnes partes sapientiæ manat et funditur, quæ rem
definit, genera dispertit, sequentia adjungit, perfecta
concludit, vera et falsa dijudicat, disserendi ratio et
scientia. Ex qua quum summa utilitas exsistit ad res
ponderandas, tum maxime ingenua delectatio et digna
sapientiâ. Sed hæc otii. Transeat idem iste sapiens
ad rempublicam tuendam. Quid eo possit esse præ-
stantius, quum contineri prudentia utilitatem civium
cernat, justitia nihil in suam domum inde derivet, re-
liquis utatur tot tam variisque virtutibus? Adjunge
fructum amicitiarum: in quo doctis positum est quum
consilium omnis vitæ consentiens et pæne conspirans,
tum summa jucunditas e quotidiano cultu atque victu.
Quid hæc tandem vita desiderat, quo sit beatior? Cui
[rei], refertæ tot tantisque gaudiis, fortuna ipsa cedat
necesse est. Quod si gaudere talibus bonis animi, id
est virtutibus, beatum est, omnesque sapientes his
gaudiis perfruuntur: omnes eos confiteri beatos esse
necesse *est*.

XXVI. A. Etiamne in cruciatu atque tormentis?

M. An tu me in viola putabas, aut in rosa dicere: an
Epicuro, qui tantummodo induit personam philosophi et
sibi ipse hoc nomen inscripsit, dicere licebit: (quod
quidem, ut habet se res, me tamen plaudente dicit:)
" Nullum sapienti esse tempus, etsi uratur, torqueatur,
secetur, quin possit exclamare, *Quam pro nihilo puto!*"
quum præsertim omne malum dolore definiat, bonum
voluptate; hæc nostro honesta, turpia irrideat, dicatque
nos, in vocibus occupatos, inanes sonos fundere; neque
quidquam ad nos pertinere, nisi quod aut leve aut as-
perum in corpore sentiatur:—huic ergo, ut dixi, non
multum differenti a judicio ferarum, oblivisci licebit
sui? et tum fortunam contemnere, quum sit omne et
bonum ejus et malum in potestate fortunæ, tum dicere
se beatum in summo cruciatu atque tormentis, quum
constituerit, non modo summum malum esse dolorem
74 sed etiam solum? Nec vero illa sibi remedia com-
paravit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpi-
tudinis verecundiam, exercitationem consuetudinemque
patiendi, præcepta fortitudinis, duritiam virilem, sed
una se dicit recordatione acquiescere præteritarum vo-
luptatum: ut, si quis æstuans, quum vim caloris non
facile patiatur, recordari velit, se aliquando in Arpinati
nostro gelidis fluminibus circumfusum fuisse. Non
enim video, quo modo sedare possint mala præsentia
75 præteritæ voluptates. Sed quum is dicat semper bea-
tum esse sapientem, cui dicere hoc, si sibi constare
vellet, non liceret: quidnam faciendum est his, qui
nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod hones-
tate careat, existimant? Me quidem auctore etiam
Peripatetici veteresque Academici balbutire desinant
*aliquando, aperte*que et clara voce audeant dicere bea-
tam vitam in Phalaridis taurum descensuram.

XXVII. Sint enim tria genera bonorum, (ut jam a 76
laqueis Stoicorum, quibus usum me pluribus, quam
soleo, intelligo recedamus:) sint sane illa genera bo-
norum, dum corporis et externa jaceant humi, et tan-
tummodo, quia sumenda sint, appellentur bona; alia
autem illa divina longe lateque se pandant cælumque
contingant: [ut,] ea qui adeptus sit, cur eum beatum
modo, et non beatissimum etiam dixerim? Dolorem
vero sapiens extimescet. Is enim huic maxime sen-
tentiæ repugnat: nam contra mortem nostram atque
nostrorum contraque ægritudinem et reliquas animi
perturbationes satis esse videmur superiorum dierum
disputationibus armati et parati: dolor esse videtur
acerrimus virtuti adversarius; is ardentes faces in-
tentat; is fortitudinem, magnitudinem animi, patien-
tiam se debilitaturum minatur: huic igitur succumbet 77
virtus: huic beata sapientis et constantis viri vita cedet.
Quam turpe! o dii boni! Pueri Spartiatæ non inge-
miscunt verberum dolore laniati. Adolescentiam greges
Lacedæmone vidimus ipsi incredibili contentione cer-
tantes pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique, quum
exanimarentur prius, quam se victos faterentur. Quæ
barbaria India vastior aut agrestior? In ea tamen
gente primum ii, qui sapientes habentur, nudi ætatem
agunt et Caucasi nives hiemalemque vim perferunt
sine dolore: quumque ad flammam se applicaverunt,
gemitu aduruntur. Mulieres vero in India, quum est 78
cujus earum vir mortuus, in certamen judiciumque ve-
niunt, quam plurimum ille dilexerit: plures enim sin-
gulis solent esse nuptæ: quæ est victrix, ea læta,
prosequentibus suis, una cum viro in rogum imponitur:
illa victa mæsta discedit. Numquam naturam mos
vinceret. *Est* enim ea semper invicta. Sed nos um-

bris, deliciis, otio, languore, desidia animum infe
opinionibus maloque more delenitum mollivimus. Æ
tiorum morem quis ignorat? quorum imbutæ m
pravitatis erroribus quamvis carnificinam prius subi
quam ibim aut aspidem aut felem aut canem aut c
dilum violent: quorum etiam si imprudentes qui
79 fecerint, pœnam nullam recusent. De hominibus lo
Quid bestiæ? Non frigus, non famen, non monti
atque silvestres cursus lustrationesque patiuntur?
pro suo partu ita propugnant, ut vulnera exci
nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto
perferant, quæque patiantur ambitiosi honoris c
laudis studiosi gloriæ gratia, amore incensi cupid
Plena vita exemplorum est.
80 XXVIII. Sed adhibeat oratio modum, et redeat
unde deflexit. Dabit, dabit, inquam, se in tor
vita beata: nec justitiam, temperantiam, in prin
fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam pros
quum tortoris os viderit, consistet; virtutibusqu
nibus sine ullo animi terrore ad cruciatum pro
resistet extra fores (ut ante dixi) limenque ca
Quid enim ea fœdius, quid deformius sola relicta,
tatu pulcherrimo segregata? Quod tamen fieri
pacto potest. Nec enim virtutes sine beata vi
81 hærere possunt, nec illa sine virtutibus. Itaque
tergiversari non sinent, secumque rapient, ad c
cumque ipsæ dolorem cruciatumque ducentur. Sap
est enim proprium, nihil, quod pœnitere possit, f
nihil invitum; splendide, constanter, graviter, ho
omnia; nihil ita exspectare, quasi certo futurum;
quum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum
disse videatur; omnia ad suum arbitrium referr
stare judiciis. Quo quid sit beatius, mihi c

mentem venire non potest. Stoicorum quidem facilis 82
conclusio est: qui quum finem bonorum esse senserint, congruere naturæ cumque ea convenienter vivere: quum id sit in sapientis situm non officio solum, verum etiam potestate: sequatur necesse est, ut, cujus in potestate summum bonum, in ejusdem vita beata sit. Ita fit semper vita beata sapientis.—Habes, quæ fortissime de beata vita dici putem, et, quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

XXIX. A. Melius equidem afferre nihil possum: sed a te impetrarim libenter, ut, nisi molestum sit, (quoniam te nulla vincula impediunt ullius certæ disciplinæ, libasque ex omnibus, quodcumque te maxime specie veritatis movet:) quod paullo ante Peripateticos veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper beatissimos, id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. Multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt et Stoicorum ratione conclusa. M. Utamur igitur libertate, qua nobis solis in 83
philosophia licet uti; quorum oratio nihil ipsa judicat, sed habetur in omnes partes, ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adjuncta, judicari. Et quoniam videris hoc velle, ut, quæcumque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam præsidii: quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus; sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, et contra quorum disciplinam ingenium ejus exarserat; nos illud quidem cum pace agemus. Si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt; confecta res est: necesse est *semper beatum* esse sapientem. Sed quæramus unam 84
quamque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc

præclarum quasi decretum beatæ vitæ possint omnium sententiis et disciplinis convenire.

XXX. Sunt autem hæ de finibus, ut opinor, retentæ defensæque sententiæ. Primum simplices quatuor: Nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici: Nihil bonum, nisi voluptatem, ut Epicurus: Nihil bonum, nisi vacuitatem doloris, ut Hieronymus: Nihil bonum, nisi naturæ primis bonis aut omnibus aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. Hæc igitur sim-
85 plicia: illa mixta. Tria genera bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus: voluptatem cum honestate Dinomachus et Callipho copulavit: indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adjunxit. Hæ sunt sententiæ, quæ stabilitatis aliquid habeant: nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli nonnullorumque aliorum evanuerunt. Hi quid possint obtinere, videamus, omissis Stoicis: quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata causa est: præter Theophrastum, et si qui, illum secuti, imbecillius horrent dolorem et reformidant, reliquis quidem licet facere id, quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. Quam quum ad cælum extulerint, quod facere eloquentes homines copiose solent; reliqua ex collatione facile est conterere atque contemnere. Nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam esse dicant, negare eos esse beatos, qui illam adepti sunt. Quamquam enim sint in quibusdam malis, tamen hoc nomen beati longe et late patet.

86 XXXI. Nam ut quæstuosa mercatura, fructuosa aratio dicitur: non, si altera semper omni damno, *altera omni* tempestatis calamitate semper vacat; sed *si multo* majore ex parte exstat in utraque felicitas:

ta, non solum si undique referta bonis est, sed si
ı majore et graviore ex parte bona propendent,
recte dici potest. Sequetur igitur horum ratione 87
d supplicium beata vita virtutem, cumque ea de-
et in taurum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo,
ıone auctoribus, nec eam minis aut blandimentis
pta deseret. Eadem Calliphontis erit Diodorique
ıtia: quorum uterque honestatem sic complectitur,
ınia, quæ sine ea sint, longe et retro ponenda
ıt. Reliqui habere se videntur angustius, enatant
ı: Epicurus, Hieronymus, et si qui sunt, qui
ıum illum Carneadam curent defendere. Nemo
nim eorum, quin bonorum animum putet esse
ım, eumque condocefaciat, ut ea, quæ bona ma-
videantur, possit contemnere. Nam quæ tibi 88
ri videtur, eadem erit Hieronymi et Carneadis
, et hercle omnium reliquorum. Quis enim pa-
ıst contra mortem aut dolorem paratus? Ordi-
ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium
ıs.

ıd? is tibi mortemne videtur an dolorem timere?
ım diem, quo moritur, beatum appellat, maximis
loloribus affectus eos ipsos inventorum suorum
ria et recordatione confutat; nec hæc sic agit, ut
ıpore quasi effutire videatur. De morte enim ita
, ut, dissoluto animante, sensum exstinctum putet,
autem sensu careat, nihil ad nos id judicet per-
. Item de dolore certa habet, quæ sequatur,
magnitudinem brevitate consolatur, longinqui-
levitate. Qui tandem isti grandiloqui contra hæc 89
quæ maxime angunt, melius se habent, quam
rus? an ad cetera, quæ mala putantur, non et
us et reliqui philosophi satis parati videntur?

Quis non paupertatem extimescit? Neque tamen q
quam philosophorum.

XXXII. Hic vero ipse quam parvo est content
Nemo de tenui victu plura dixit. Etenim quæ
pecuniæ cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambiti
ut quotidianis sumptibus copiæ suppetant: quum
cul ab his omnibus rebus absit, cur pecuniam ma
90 opere desideret, vel potius curet omnino? An Scy
Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere: nostr
philosophi facere non poterunt? Illius epistola fe
his verbis: *Anacharsis Hannoni salutem. Mihi a
tui est Scythicum tegmen: calciamentum solo
callum: cubile terra: pulpamentum fames: l
caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me
venias. Munera autem ista, quibus es delecta
vel civibus tuis vel diis immortalibus dona.* Om
fere philosophi omnium disciplinarum, nisi quo
recta ratione natura vitiosa detorsisset, eodem
91 animo esse potuerunt. Socrates, in pompa qu
magna vis auri argentique ferretur, *Quam multa*
desidero! inquit. Xenocrates, quum legati ab A
andro quinquaginta ei talenta attulissent, quæ
pecunia temporibus illis, Athenis præsertim, maxi
abduxit legatos ad cœnam in Academiam; iis appo
tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Quum
tridie rogarent eum, cui numerari jubeat: *Quid?*
hesterna, inquit, *cœnula non intellexistis, me pecu
non egere?* Quos quum tristiores vidisset, xxx m
92 accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur.
vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roga
ut diceret, si quid opus esset, *Nunc quidem paullul
inquit, a sole:* offecerat videlicet apricanti. Et
quidem disputare solebat, quanto regem Persarur

ıue superaret: sibi nihil deesse: illi nihil satis
ı fore: se ejus voluptates non desiderare, quibus
m satiari ille posset; suas eum consequi nullo
›sse.

III. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum 93
diviserit, non nimis fortasse subtiliter, utiliter
partim esse naturales et necessarias, partim
ꞏs et non necessarias, partim neutrum: neces-
atiari posse pæne nihilo; divitias enim naturæ
ꞏabiles: secundum autem genus cupiditatum nec
ndum difficile esse censet, nec vero ad carendum:
quod essent plane inanes, neque necessitatem
ꞏed ne naturam quidem attingerent, funditus
as putavit. Hoc loco multa ab Epicureis dis- 94
r, eæque voluptates singillatim extenuantur:
genera non contemnunt, quærunt tamen copiam.
; obscenas voluptates, de quibus multa ab illis
oratio, faciles, communes, in medio sitas esse
easque si natura requirat, non genere aut loco
ine, sed forma, ætate, figura metiendas putant:
e abstinere minime esse difficile, si aut valetudo
ꞏium aut fama postulet: omninoque genus hoc
ꞏum optabile esse, si non obsit; prodesse num-
Totumque hoc de voluptate sic ille præcipit, ut 95
ꞏem ipsam per se, quia voluptas sit, semper
m expetendamque putet: eademque ratione
ob id ipsum, quia dolor sit, semper esse fugi-
itaque hac usurum compensatione sapientem,
›tatem fugiat, si ea majorem dolorem effectura
dolorem suscipiat, majorem efficientem volup-
omniaque jucunda, quamquam sensu corporis
ur, ad animum referri tamen; quocirca corpus 96
tam diu, dum præsentem sentiat voluptatem;

animum et præsentem percipere pariter cu
et prospicere venientem, nec præteritam p
sinere. Ita perpetuas et contextas volupt
piente fore semper quum, exspectatio sper
luptatum — perceptarum memoria jungeret
his similia ad victum etiam transferuntur,
turque magnificentia et sumptus epularum,
cultu natura contenta sit.

97 XXXIV. Etenim quis hoc non videt, des
condiri omnia? Darius in fuga, quum aqua
et cadaveribus inquinatam bibisset, negavit
bibisse jucundius. Numquam videlicet siti
Nec esuriens Ptolemæus ederat; cui quum
Ægyptum, comitibus non consecutis, cibar
panis datus esset, nihil visum est illo pane
Socratem ferunt, quum usque ad vesperum
ambularet, quæsitumque esset ex eo, quare
respondisse, se, quo melius cænaret, opso
98 lando famen. Quid? victum Lacedæmonio
litiis nonne videmus? Ubi quum tyrannus
Dionysius, negavit se jure illo nigro, quod
erat, delectatum. Tum is, qui illa coxera
mirum, condimenta enim defuerunt. Quæ
quit ille? Labor in venatu, sudor, cursus a
fames, sitis. His enim rebus Lacedæmonio
condiuntur: atque hoc non ex hominum m
sed etiam ex bestiis intelligi potest, quæ, u
objectum est, quod modo a natura non sit
99 contentæ non quærunt amplius. Civitate
universæ, more doctæ, parsimonia delectan
Lacedæmoniis paullo ante diximus. Persaru
phonte victus exponitur; quos negat ad pane
quidquam, præter nasturtium. Quamquam,

etiam suaviora natura desideret; quam multa ex terra arboribusque gignuntur, quum copia facili, tum suavitate præstantia! Adde siccitatem, quæ consequitur hanc continentiam in victu, adde integritatem valetudinis. Confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tam- 100
quam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi; jucunditatemque victus esse in desiderio, non in satietate.

XXXV. Timotheum, clarum hominem Athenis et principem civitatis ferunt, quum cænavisset apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse: "Vestræ quidem cænæ non solum in præsentia, sed etiam postero die jucundæ sunt." Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo et potione completi? Est præclara epistola Platonis ad Dionis propinquos; in qua scriptum est his fere verbis: *Quo quum venissem, vita illa beata, quæ ferebatur, plena Italicarum Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit: bis in die saturum fieri, nec umquam pernoctare solum; ceteraque, quæ comitantur huic vitæ, in qua sapiens nemo efficietur umquam, moderatus vero multo minus. Quæ enim natura tam mirabiliter temperari potest?* 101
Quo modo igitur jucunda vita potest esse, a qua absit prudentia, absit moderatio? Ex quo Sardanapali, opulentissimi Syriæ regis, error agnoscitur, qui incidi jussit in busto:

> Hæc habeo, quæ edi, quæque exsaturata libido
> hausit: at illa jacent multa et præclara relicta.

(*Quid aliud*, inquit Aristoteles, *in bovis, non in regis sepulcro inscriberes?*) Hæc habere se mortuum dicit, quæ ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur.

102 Cur igitur divitiæ desiderentur? aut ubi pau
beatos esse non sinit? Signis, credo, tabulis,
Si quis est, qui his delectetur, nonne melius
homines fruuntur, quam illi, qui his abundant?
enim earum omnium rerum nostra in urbe sum
publico copia. Quæ qui privatim habent, nec tam
et raro vident, quum in sua rura venerunt. Quos
pungit aliquid, quum, illa unde habeant, recor
Dies deficiat, si velim paupertatis causam defe
Aperta enim res est, et quotidie nos ipsa natu
monet, quam paucis, quam parvis rebus egeat,
vilibus.

103 XXXVI. Num igitur ignobilitas aut humilitas
etiam popularis offensio sapientem beatum esse
bebit? Vide, ne plus commendatio in vulgus e
quæ expetitur, gloria molestiæ habeat, quam volu
Leviculus sane noster Demosthenes, qui illo s
delectari se dicebat aquam ferentis mulierculæ, u
in Græcia est, insusurrantisque alteri, *Hic est i*
mosthenes. Quid hoc levius? At quantus orator
apud alios loqui videlicet didicerat, non multu
104 secum. Intelligendum est igitur, nec gloriam
larem ipsam per sese expetendam, nec ignobil
extimescendam. *Veni Athenas,* inquit Demo
neque me quisquam [*ibi*] *agnovit.* Constante
minem et gravem! qui glorietur, a gloria se ab
An tibicines iique, qui fidibus utuntur, suo, non
tudinis arbitrio cantus numerosque moderantu
sapiens, multo arte majore præditus, non quid
simum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? An
quam stultius, quam, quos singulos, sicut op
barbarosque, contemnas, eos aliquid putare ess
versos? Ille vero nostras ambitiones levitatesqu

temnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repu-
diabit: nos autem eos nescimus, antequam pœnitere
cœpit, contemnere. Est apud Heraclitum physicum de 105
principe Ephesiorum Hermodoro: *universos* ait *Ephe-
sios esse morte mulctandos, quod, quum civitate expel-
lerent Hermodorum, ita locuti sint: Nemo de nobis
unu excellat: sin quis exstiterit, alio in loco et apud
alios sit.* An hoc non ita fit omni in populo? Nonne
omnem exsuperantiam virtutis oderunt? Quid? Aris-
tides (malo enim Græcorum, quam nostra proferre)
nonne ob eam causam expulsus est patria, quod præter
modum justus esset? Quantis igitur molestiis vacant,
qui nihil omnino cum populo contrahunt! Quid est
enim dulcius otio literato? iis dico literis, quibus in-
finitatem rerum atque naturæ, et in hoc ipso mundo
cælum, terras, maria cognoscimus.

XXXVII. Contempto igitur honore, contempta etiam 106
pecunia, quid relinquitur, quod extimescendum sit?
Exsilium, credo, quod in maximis malis ducitur. Id si
propter alienam et offensam populi voluntatem malum
est: quam sit ea contemnenda, paullo ante dictum est.
Sin abesse patria miserum est, plenæ miserorum pro-
vinciæ sunt; ex quibus admodum pauci in patriam re-
vertuntur. At mulctantur bonis exsules. Quid tum? 107
parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Jam
vero exsilium, si rerum naturam, non ignominiam no-
minis quærimus, quantum demum a perpetua peregri-
natione differt? in qua ætates suas philosophi nobi-
lissimi consumpserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas,
Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes,
Chrysippus, Antipater, Carneades, Panætius, Clito-
machus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles
alii: qui, semel egressi, numquam domum reverterunt.

At enim sine, ignominia afficere sapientem? de sap enim hæc omnis oratio est, cui jure id accidere possit: nam jure exsulantem consolari non opc
108 Postremo ad omnes casus facillima ratio est eorum ad voluptatem ea referunt, quæ sequuntur in vita quocumque hæc loco suppeditent, ibi beate qu vivere. Itaque ad omnem rationem Teucri vox commodari potest,

— Pátria est, ubicumque ést bene.

Socrates quidem quum rogaretur, cujatem se ess ceret, *Mundanum*, inquit. Totius enim mundi s colam et civem arbitrabatur. Quid T. Albucius? n animo æquissimo Athenis exsul philosophabatur? tamen illud ipsum non accidisset, si, in republica
109 escens, Epicuri legibus paruisset. Quî enim be Epicurus, quod in patria vivebat, quam quod Ath Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut lemo Arcesilam, quo esset beatior? Quanti vero civitas æstimanda est, ex qua boni sapientesque luntur? Demaratus quidem, Tarquinii, regis no pater, tyrannum Cypselum quod ferre non pot fugit Tarquinios Corintho, et ibi suas fortunas stituit ac liberos procreavit. Num stulte antepc exsilii libertatem domesticæ servituti?
110 XXXVIII. Jam vero motus animi, sollicitud ægritudinesque oblivione leniuntur, traductis animi voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat
111 quod quærimus, ut sapiens semper beatus sit. Etiar si sensibus carebit oculorum, si aurium? Etiam: ista ipsa contemnit. Primum enim, horribilis

cæcitas quibus tandem caret voluptatibus? quum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus: quæ autem aspectu percipiantur, ea non versari in oculorum ulla jucunditate: ut ea, quæ gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur; in oculis tale nihil fit; animus accipit, quæ videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur aspectus. Loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est cogitare. Sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos.
Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti 112
similis adimat? Nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paullo obscenius, sed non absurda sententia est: cujus cæcitatem quum mulierculæ lamentarentur, *Quid agitis?* inquit: *an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?* Appium quidem veterem illum, qui cæcus annos multos fuit, et ex magistratibus et ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec privato nec publico muneri defuisse. C. Drusi domum compleri consultoribus solitam accepimus: quum, quorum res esset, sua ipsi non videbant, cæcum adhibebant ducem. Pueris nobis, Cn. Aufidius prætorius et in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et Græcum scribebat historiam et videbat in literis.

XXXIX. Diodotus Stoicus cæcus multos annos nos- 113
træ domi vixit. Is vero, quod credibile vix esset, quum in philosophia multo etiam magis assidue, quam antea, versaretur, et quum fidibus Pythagoreorum more uteretur, quumque ei libri noctes et dies legerentur; quibus in studiis oculis non egebat: tum, quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriæ munus tuebatur, verbis præcipiens, discentibus, unde, quo quamque lineam

scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem
tricum philosophum, quum quidam quæreret, qui
cæcitas attulisset, respondisse, puero ut uno esset c
tatior. Ut enim vel summa paupertas tolerabilis s
liceat, quod quibusdam Græcis quotidie: sic cæ
ferri facile possit, si non desint subsidia valetudi
114 Democritus, luminibus amissis, alba scilicet et atra
cernere non poterat. At vero bona mala, æqua ini
honesta turpia, utilia inutilia, magna parva poterat
sine varietate colorum licebat vivere beate, sine no
rerum non licebat. Atque hic vir impediri etiam a
aciem aspectu oculorum arbitrabatur: et, quum
sæpe, quod ante pedes esset, non viderent, ille ir
tatem omnem peragrabat, ut nulla in extremitate
sisteret. Traditum est etiam Homerum cæcum fu
At ejus picturam, non poesin, videmus. Quæ re
quæ ora, qui locus Græciæ, quæ species formaque pu
quæ acies, quod remigium, qui motus hominum,
ferarum non ita expictus est, ut, quæ ipse non vid
nos ut videremus, effecerit? Quid ergo? aut Hor
delectationem animi ac voluptatem, aut cuiquam d
115 defuisse umquam arbitramur? Aut, ni ita se res
beret, Anaxagoras aut hic ipse Democritus agro
patrimonia sua reliquissent, huic discendi, quærend
divinæ delectationi toto se animo dedidissent? It
augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poetæ, r
quam inducunt deplorantem cæcitatem suam. At
Polyphemum Homerus, quum immanem feremque
isset, cum ariete etiam colloquentem facit ejusque
dare fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset et,
vellet, attingere. Recte hic quidem. Nihilo enim
ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior.

116 *XL. In surditate* vero quidnam est mali? Er

daster M. Crassus: sed aliud molestius, quod male audiebat; etiam si, ut mihi videbatur, injuria. [Epicurei] nostri Græce fere nesciunt, nec Græci Latine. Ergo hi in illorum, et illi in horum sermone surdi: omnesque nos in iis linguis, quas non intelligimus, quæ sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. At vocem citharœdi non audiunt: ne stridorem quidem serræ tum, quum acuitur: aut grunnitum, quum jugulatur, suis: nec, quum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et, si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientes: deinde multo majorem percipi posse
legendis his, quam audiendis, voluptatem: tum, ut 117
paullo ante cæcos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. Etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret.

Congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus sit; prematur etiam doloribus acerrimis corporis. Qui primum per se ipse plerumque conficiunt hominem: sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur ferantur: quid est tandem, dii boni! quod laboremus? Portus enim præsto est, quoniam mors [ibidem] est æternum nihil sentienti receptaculum. Theodorus Lysimacho mortem minitanti: *Magnum vero*, inquit, *effecisti, si cantharidis*
vim consecutus es. Paullus Persæ deprecanti, ne in 118
triumpho duceretur: *In tua id quidem potestate est.* Multa primo die, quum de ipsa morte quæreremus, non pauca etiam postero, quum ageretur de dolore, sunt dicta de morte: quæ qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam putet.

XLI. Mihi quidem in vita servanda videtur illa lex, quæ in Græcorum conviviis obtinetur; *aut bibat*, inquit, *aut abeat*. Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi: aut, ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat; sic injurias fortunæ, quas ferre nequeas, defugiendo relinquas. Hæc eadem, quæ Epicurus, totidem verbis dicit Hieronymus.

119 Quod si ii philosophi, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat; omneque, quod honestum nos et laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam et inani vocis sono decoratum esse dicant: [et] tamen semper beatum censent esse sapientem: quid tandem a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum putes? Quorum alii tantam præstantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab his corporis et externa
120 obscurentur: alii autem hæc ne bona quidem ducunt; in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat, tamquam honorarius arbiter, judicare Carneades. Nam quum, quæcumque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur: neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonæ valetudini, ceteris rebus generis ejusdem, quam Stoici: quum ea re, non verbis ponderarentur, causam esse dissidendi negabat. Quare hunc locum ceterarum disciplinarum philosophi quemadmodum obtinere possint, ipsi viderint. Mihi tamen gratum est, quod de sapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur.

121 Sed quoniam mane est eundum, has quinque dierum *disputationes* memoria comprehendamus. Equidem me *etiam conscripturum* arbitror, (ubi enim melius uti

possumus hoc, cuicuimodi est, otio?) ad Brutumque nostrum hos libros alteros quinque mittemus: a quo non modo impulsi sumus ad philosophas scriptiones, verum etiam lacessiti. In quo quantum ceteris profuturi simus, non facile dixerimus: nostris quidem acerbissimus doloribus variisque et undique circumfusis molestiis alia nulla potuit inveniri levatio.

OXONII: EXCUDEBANT J. H. ET J. PARKER.

CLASSICS.

THUCYDIDES,

With Notes, chiefly Historical and Geographical. By the late T. ARNOLD, D.D. *A New Edition*, with Maps. 3 vols. 8vo. 1*l.* 10*s.*

THUCYDIDES.

The Text of ARNOLD, with his Argument. The Indexes adapted to his Sections, and the Greek Index greatly enlarged. In One thick Volume. 8vo. 12*s.*

HERODOTUS.

Edidit THOMAS GAISFORD, S.T.P., Gr. Ling. Prof. Reg. Editio tertia, subinde emendata. 2 vols. 8vo. 1*l.* 1*s.*

MITCHELL'S SOPHOCLES.

SOPHOCLIS TRAGŒDIÆ, with Notes, adapted to the use of Schools and Universities. By THOMAS MITCHELL, M.A. 2 vols. 8vo. 1*l.* 8*s.*

The Plays may also be had separately, at 5*s.* each.

TEXTS WITH SHORT NOTES.

THE Texts of the OXFORD POCKET CLASSICS ar now issued with Short Notes, calculated as well fo the use of Schools as for the junior members o the Universities.

SOPHOCLES,	s.	d
AJAX, (*with short Notes,*)	1	(
ELECTRA	1	(
ŒDIPUS REX	1	(
ŒDIPUS COLONEUS	1	(
ANTIGONE	1	(
PHILOCTETES	1	(
TRACHINIÆ	1	(

The Text separately. One vol., cloth, 3s.
The Notes separately. One vol., cloth, 3s.

ÆSCHYLUS,		
PROMETHEUS VINCTUS, (*with short Notes,*) ...	1	0
SEPTEM CONTRA THEBAS	1	0
PERSÆ	1	0
AGAMEMNON	1	0
CHOEPHORÆ	1	0
EUMENIDES	1	0
SUPPLICES	1	0

The Text separately. One vol., cloth, 3s.
The Notes separately. One vol., cloth, 3s. 6d.

EURIPIDES,		
HECUBA, (*with short Notes,*)	1	0
MEDEA	1	0
ORESTES	1	0

TEXTS WITH SHORT NOTES, &c.—*continued.*

	s.	*d.*
PHŒNISSÆ	1	0
HIPPOLYTUS	1	0
ALCESTIS	1	0

The Text separately. One vol., cloth, 3s. 6d.

The Notes separately. One vol., cloth, 3s.

DEMOSTHENES,

DE CORONA, (*with short Notes,*)	2	0
ÆSCHINES IN CTESIPHONTEM	2	0

VIRGIL,

The BUCOLICS, (*with short Notes,*)	1	0
The GEORGICS	2	0
The ÆNEID	1	0

HORACE,

ODES and EPODES, (*with short Notes,*) ...	2	0
SATIRES	1	0
EPISTLES and ARS POETICA	1	0

The Text separately. One vol., cloth, 2s.

The Notes separately. One vol., cloth, 2s.

SALLUST,

JUGURTHA, (*with short Notes,*)	1	6
CATILINE	1	0
CORNELIUS NEPOS (*with short Notes,*) ...	1	6
PH	1	0

Jo Oxford and London.